

PALAESTRA CALASANCTIANA

A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVI

= 37. szám =

A KÖZÉPKORI
MAGYARORSZÁG
SZEGÉNYÜGYE

ÍRTA

SOMOGYI ZOLTÁN

PIARISTA

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA
1941

A magyar kegyestanítórend
főnökének engedélyével.

Nihil obstat. *Dr. Ladislaus Saly*, censorum praeses. Nr 2214/1941
matur. Jaurini, die 13. Octobris .941. *Dr. Rudolphus Ragats*, vicarius gen. eppalis
Felelős kiadó: Somogyi Zoltán.
Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

Amióta a kereszténység a maga tisztán, frissen feltörő emberszeretettanával a világ elé lépett, a karitatív szellem hullámhegy és hullámvölgy módjára járja végig az egyes korokat és népeket, s ebben a folyamatban a hullámhegyek a keresztény eszmék valósulásának legragyogóbb hirdetői. Ez a folyamat egyike a legfelemelőbb jelenségeknek, melyeket a kultúrtörténet fel tud mutatni. A Nyugat ennek a nyomkövetését már elvégezte.¹ A magyarországi kutatásról azonban, a nyugati gazdag irodalomhoz viszonyítva, mégcsak azt sem mondhatjuk el, hogy gyerekcipőben jár, hisz jóformán még meg sem született. Ez az oka annak, hogy az egyetemes szegénygondozást tárgyaló művekben a magyarországi legjobb esetben pár sort kap, legtöbbször azonban szó sem esik róla.

Nálunk a kérdést általában orvostörténeti szempontból vizsgálták.² Egyetlen kísérletről van tudomásunk, mely a középkori magyarországi szegénygondozásba némi betekintést igyekezett nyújtani. A budapesti növendékpapság 1886-ban lefordította Ratzinger idézett művét, és ehhez Adatok az egyházi szegénygondozás történetéhez Magyarországon címmel hosszabb

¹ Fontosabb összefoglaló munkák: G. Ratzinger: *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*. 2. Aufl. Freiburg, 1884. — Léon Lallemand: *Histoire de la Charité*. III. k. (Le moyen âge.) Paris, 1906. — Wilh.; Liese: *Geschichte der Caritas*. I—II. Freiburg, 1922. — Franz Meffert: *Caritas und Krankenwesen bis zum Ausgang des Mittelalters*. (Schriften; zur Caritaswissenschaft. Band II.) Freiburg, 1927. — Ezek mellett különösen ki kell emelnünk Siegfried Reicke: *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter*. Stuttgart, 1932. (Kirchenrechtliche Abhandlungen in—112., 113—114. H.) c. alapos monográfiáját, nemcsak azért, mert jegyzetei úgyszólván a kérdés egész addigi irodalmát felölelik, hanem főleg átfogó szempontjai és kiváló módszere miatt.

² Különösen értékesek ezen a téren Magyary-Kossa Gyula munkálatai, főképp *Magyar orvosi emlékek* c. három kötetes műve, melynek harmadik kötete adatgyűjtemény. (Bp., 1929—1931.)

függelékét csatolt. A dolgozat íróinak tollát azonban inkább a buzgóság vezette. Ez bundatott el velük sok mindent, ami egyáltalában nem tartozik a tárgy körébe (az egyházi vagyon forrásai, rabszolgák, jobbágyok, iskolázás stb.), és ez irányította őket az általuk ismert anyag megítélésében is.

Többet és a modern szempontok érvényesülését várhattuk volna E. Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán a legrégebb időktől a városok egyesítéséig című, alig pár éve (Bp., 1930.) megjelent művétől. Sajnos e munka középkori része számunkra teljességgel hasznavehetetlen. Egyszerű adatgyűjtemény, ami magában még nagyon értékes is lehetne, a baj azonban az, hogy nem levéltári kutatások eredménye és mégcsak nem is a kiadott okleveles anyag feldolgozása, hanem már megjelent művek kivonatolása, gyakran szórói-szóra, kritika nélkül, forrásai minden tévedésével.¹

Még egy-két értekezés, mely a kérdést közelebről vagy távolabbról érinti, és ezzel ki is merítettük a tárgyra vonatkozó irodalmat.² Mivel a helyi feldolgozások nem pótolják a kiadatlan városi oklevéltárakat, természetesen az összkép is bizonyos hiányokat mutat. Adataink szerint például teljesen hiányoznak nálunk a testvérületi ispotályok. Hogy voltak-e egyáltalában í ilyenek, és ha igen, mily mértékben, arra csak a még nagyrészen kiadatlan városi levéltárak tudnának akár pozitív, akár negatív irányú felvilágosítást nyújtani.

Az ispotály a középkorban gyűjtőfogalom volt. Ezzel a névvel jelölték a fertőző betegek számára rendelt intézményeket (pl. hospitale leprosorum), de így hívták a mai értelemben jvett szegényházakat is (hospitale pauperum, — pauperum et infirmorum, — pauperum infirmorum). Az ispotályok zömét ez utóbbiak alkották. Szegényház minden nagyobb helységben lehetett, leprozóriumok és más ehhez hasonló rendeltetésű ispotályok azonban csak jelentősebb városok mellett állottak. Mi e dolgozat keretében, a fertőző betegek intézményeinek ki-

¹ A középkori karitásról szóló részben csaknem kizárólag Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon (I—II. Bp., 1925—28.) és Rupp Jakab: Budapest és környékének helyrajzi története (Bp., 1868.) c. művei és azok utalásai nyomán dolgozott.

² Dolgozatunk már nyomtatásra készen állott, amikor megjelent Pásztor Lajosnak A magyarság vallásos élete a Jagellók korában c. műve. (Bp., 1940.) Ebben az 50—65-ik lapokon e kor szegénygondozásával is foglalkozik. Rómában végzett kutatásai eredményeit a továbbiak során felhasználjuk.

kapcsolásával, csak a szorosabb értelemben vett szegény-támogató intézményekkel foglalkozunk. Ezek ápolói a java-dalmas rendszer kialakulásáig, minthogy a középkor a munkanélküliek szerencsétlen tömegeiről mit sem tudott, azok a testi és szellemi fogyatékosokban sínylődők, munkaképtelen öregek, betegek és nyomorultak voltak, akiket a keresztény irgalmasság vett gondjaiba. Bár a fertőzöttek és e szegények ellátására szükségesekeket részben ugyanazok az erők szolgáltatták, mégsem lehet a kettőt egy nevezőre hozni, nemcsak a társadalomhoz való viszonyuk különbözősége miatt, hanem elsősorban azért nem, mert a pusztító betegségek senkit sem kíméltek, hanem minden rétegből egyaránt szedték a maguk áldozatait.¹

Ezekre az intézményekre a mai értelemben vett kórház elnevezést alkalmazni, amint ez szélkében szokás, egyáltalában nem helyes. A középkori ember ugyanis bajára gyógyulást keresni nem ment az ispotályba, minthogy ez nem ilyen, hanem az imént említett célt szolgáltatta, s a fertőző betegeket is csak a társadalom különítette el magától és utalta az ispotályba, nem gyógyulás céljából, hanem a köz érdekében. Ispotályainkban nemcsak képzett orvossal, de még «felcserrel» sem találkozunk egyetlen alkalommal sem.

Célunk hazánk középkori szegénygondozásáról a lehetőség szerint összefüggő és átfogó képet nyújtani. Így természetesen nem kerülhetett sor a birtokunkban levő valamennyi adat felsorakoztatására, főképp azokéra nem, melyek a lényeghez semmit sem adnak, és amelyek legfeljebb csak statisztikai szempontból jöhetnek számításba. Ily statisztikai összeállítás azonban ezidőszerint korai volna, hisz még sok középkori oklevél várja a kiadóját.

¹ Erre vonatkozólag lásd Zubriczky Aladár: Az európai nagy lepra-járvány története c. művét (Bp., 1924). Benne néhány lapot (12—14.) a magyarországi adatoknak is szentel, amelyek azonban nagymérvű kiegészítésre, feldolgozásra és több vonatkozásban erős kritikára szorulnak.

1. A középkor karitászja.

A keresztény emberszeretet tana, mely az emberek értékelését és azoknak egymáshoz való viszonyát illetően egészen új ösvényeket vágott, a krisztusi vallás ölen született meg, annak édes gyermeke, erejét belőle szívja, benne gyökerezik. Ha a vallási élet kötelékei meglazulnak, a felebaráti szeretetet hordozó erők is elernyednek, míg viszont a vallási elmélyülés a karitás számára is új, friss erőket fakaszt. Igazi kereszténység és jótékonyosság elválaszthatatlanok. A szentek legendáiból, legyenek azok magyarok vagy nem magyarok, ennek az erénynek a magasztalása ki nem maradhatott még akkor sem, ha talán olyan kor hozta őket létre, mely ennek gyakorlásáról már semmi biztosat sem tudott.

A kereszténységet megelőzőleg szorosabb értelemben vett szegénygondozásról nem beszélhetünk. Hiányzott ez nemcsak az ősmagyaroknál, hanem a művelt görögök, rómaiak és a többi pogány népek világában is, nem lévén meg az egyénnek az az értéke, melyet a kereszténység az Isten képmására alkotott és a vele való egyesülésre rendelt személyiség fogalmával fejez ki. Nem volt egyetlen pogány vallás vagy filozófia sem, mely a felebaráti szeretet általános parancsát s a természetfölötti lét síkjára emelt szeretetet ismerne vagy hirdette volna. Az ember értéke jogi állásának volt a függvénye.¹

A keresztény és pogány felfogás ellentéte ezen a téren beszédes kifejezést nyer Julianus Aposztának Arsaciushoz, a pogány vallás főpapjához abból a célból írt levelében, hogy a haldokló pogány vallás vérkeringését felfrissítse: «Nekünk is ugyanolyan emberszeretetet kell gyakorolnunk, mint az a keresztények között szokás. Ezért elrendelem, hogy állítsatok fel xenodochiumokat úgy, amint azt a keresztényeknél látjátok. Fizesen Galatia évenként 30.000 véka búzát s 60.000 korsó bort,

¹ Ratzinger i. m. Magyar ford. 2. s k. 1. — Lallemand i. m. I. k. — Meffert i. m. 11. s k. 1. — Liese i. m. I. 17. s k. 1.

amiből papjainkat majd eltarthatjuk mi is, és támogatni tudjuk az átutazó idegeneket és koldusokat. Mégis csak a mi szegényünk, hogy zsidót koldulni nem látunk, és a galileaiak (keresztények) nemcsak hogy a saját szegényeikről gondoskodnak, de még a mieinkről is ők gondoskodnak. Ha mi ugyanezt nem tesszük, akkor a mi isteneink vallása máris elveszett.»¹

A primitív népeknél e mellett hiányoznak még a civilizált népek állandó jellegű intézményei is. Itt minden a személyi-ségen nyugszik, és eljárásukat az egyes esetek határozzák meg.

Az evangélium ismeretére el nem jutott népek közt a segítő támogatást a vérségi kötelék, sorsközösség vagy a gazdasági érdek (pl. rabszolgáknál) váltja ki, míg magasabb kultúrfokon gyakran a politikai feszültség levezetése miatt válik szükségessé. Az ősmagyaroknál is csak arról lehet szó, hogy az elhagyottnak, munkaképtelennek vagy betegnek mily kíméletet nyújtott a család, nemzetség vagy törzs. Minthogy azonban közvetlen adatok nem állanak rendelkezésünkre, a kérdéshez csak más, nagyjából velük egyenlő kultúrfokon álló primitív népek életéből vett analógiák révén nyúlhatunk.

Ezeknél a primitív népeknél az öregek, amennyiben ez a szó nem egyenlő a magatehetetlenséggel, általában nagy tiszteletnek örvendenek. Megnyilvánul ez nemcsak abban a döntő befolyásban, melyet a politikai élet terén visznek, hanem azokban a kivételes jogokban és előnyökben is, amelyek csak nekik járnak ki.²

A betegséggel, tehetetlenséggel terhelt öregek, betegek irányában azonban itt-ott bizonyos egocentrikus, néha kíméletlen eljárás nyilvánul meg. Ennek enyhe változatával az egyik délnyugatafrikai, főleg vadászattal foglalkozó népnél találkozunk. Itt ugyanis szokásban van egy tisztség, melynek viselőjét étekmesternek nevezhetnénk. Egy öreg bergdama a tisztség eredetét és célját a következőképpen magyarázta. Az étekmester ismeri a füveket és növényeket, ezért az ételeket ő ízleli meg először. Ha neki nem árt, más is nyugodtan ehetik belőle, ha viszont meghal, halála nem jelent veszteséget, minthogy az étek-

¹ Molnár Frigyes fordítása Az emberért c. műve (Bp., 1935.) 46—47-lapján.

² Richard Thurnwald: Die menschliche Gesellschaft. II. k. (Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandtschaft und Bünden. Berlin und Leipzig, 1932.) 264. s k. 1. Az öregek fontos szerepével különben ennek a műnek mind az öt kötetében lépten-nyomon találkozunk. A primitív népeknél az öregség különböző okoknál fogva aránylag korán beköszönt. Thurnwald a 35. évtől számítja. U. o. II. 270. 1.

fogómeisteri tisztség betöltője öregember, akit a tábornak (10—15 ember) kell eltartania.¹ Ennél sokkal kegyetlenebb az a szokás, mely a túlnyomólag szintén vadászattal foglalkozó sarki eszkimóknál fordul elő. Ezek ugyanis a gyengéket és gyermekeket, kiknek nincs elég erejük ahhoz, hogy a többiekkel lépést tartsanak, egyszerűen kunyhóba zárják és otthagyják, hogy az éhhalál áldozataivá legyenek.² A vándorló, harcias népek olykor még ennél is kegyetlenebb eszközökhöz nyúlnak, hogy az öregektől megszabaduljanak.³

Téves általánosítás volna azonban az ilyen és hasonló eseteket az összes primitív népekre kiterjeszteni. Hogy az imént idézett kegyetlen eljárás is mennyire nem általános szokás, mutatja annak a férfúnak az esete, ki a fölötti bánatában, hogy gyermekeit az említett módon pusztulni hagyta, feleségével együtt éhhalállal vetett véget életének. A kanadai eszkimóknál pedig az öregeket, betegeket, özvegyeket és árvákat, ha a család azt nem tudja megtenni, a rokonok karolják fel, kik egymás iránt kölcsönös támogatásra kötelesek.⁴

Az ősmagyaroknál a kor nagy tiszteletben állott. (Elég itt a szeniorátus elvének a trónöröklés terén való érvényesülésére utalni.) A gyámoltalan öregekkel, betegekkel és a gyengékkel szemben (nem számítva ide természetesen a rabszolgákat) az önző magatartásnak az a faja, mely életük kioltásával is igyekezett volna tőlük szabadulni, aligha érvényesült. Alátámasztja ezt a feltevést nemcsak az a tény, hogy az ilyen jelenségek a primitív népeknél sem gyakoriak, hanem a magyarok műveltségi szintje is, akár a családi élet terén, akár egyéb vonatkozásban. Ennek a kegyetlen eljárásnak a kizárása azonban még korántsem egyenlő az említettek sanyarú sorsának kizárásával. A harcos, vándorló, majd újonnan megtelepült nép, melynél úgyszólván minden az erőn nyugodott, nagy kíméletben és tiszteletben aligha részesíthette azokat, akik a természettel és az ellenséggel vívott küzdelmében részt nem vállalhattak.

A középkori keresztény ember életét ezzel szemben vallási eszmék és egyházi vonatkozások szövik át bölcsőjétől a sírjáig. Szellemi világában a legelső hely a vallásé, igazi hazájának a másvilágot tartja. Ez a transzcendens célkitűzés, az isteni eredet

¹ U. o. I. (Repräsentative Lebensbilder von Naturvölkern. Berlin und Leipzig, 1931.) 54. 1.

² U. o. I. 38. 1.

³ U. o. II. 270. 1.

⁴ U. o. I. 41. I.

tudata nemcsak magánvonatkozásban, hanem az élet egész területén, annak minden viszonylatában érvényre jut, és pontosan megszabja sajátos helyét a világban. Magát *causa instrumentalis*nak érzi az Isten kezében, kinek, halála után számadással tartozik földi sáfárkodásáról. Így az Egyháztól felkeltett személyes lelkiismeret birtokában egész életét a Teremtő előtt való komoly felelősség tudatában alakítja. Felelősnek érzi magát önmagáért, de felelősnek testvéreiért is, hiszen végtelen értékű lelkében mindegyik az isteni hasonlóság hordozója, s e földi közösségen túl mindegyikük hivatalos egy másik, mélyebb közösségbe, a szentekébe. Ezért volt meg a középkorban a társadalmi különbségek ellenére is, melyeknek értékét ugyancsak nagyra becsülték, mindenkinek, gazdagnak, szegénynek, betegnek, nyomorultnak egyaránt a maga sajátos értéke.

Ez a szent közösség, vagy más szóval örök boldogság volt életének vezérlőelve. Útja azonban az időbelin, Isten és egyháza parancsainak teljesítésén át vitt az időtlenbe, Isten örök boldogító látására. Ezeknek a parancsoknak legnagyobbika pedig: «Szeresd a te Uradat, Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből és teljes elmédből. A másik pedig hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.» (Máté, 22. 37—39.) E főparancsolat értelmében isten- és felebaráti szeretet elválaszthatatlanul egybefonódnak. Felebaráti szeretet nélkül igazi istenszeretet sincs. Viszont a felebarát testi és lelki bajáról való gondoskodás is csak úgy érdemszerző és Istennek tetsző, ha az az istenszeretet folyománya. Így vált számukra az Isten iránti szeretet a felebaráti szeretet forrásává, és így lesz végső fokon minden szeretet az Istenben és az Istenért való szeretet. A középkori teológiának is ez az egyöntetű tanítása. Rendszerezői közül csak kettőt említünk meg, mint akiknek nyomában járnak a többiek: Petrus Lombardust és Aquinói Szent Tamást. Az előbbi a középkor első nagy szentencia-mestere, aki *Libri Sententiarum* c. művében a teológia rövid foglatát adja, az utóbbi pedig a középkori filozófia és teológia legsikerültebb rendszerének a megalkotója, akinek a középkor a maga egységes világnézetét is nagymértékben köszöni. Petrus Lombardus szerint: *Charitas est dilectio, qua diligitur Deus propter se, et proximus propter Deum; vei in Deo.* Isten- és emberszeretet; melyek közül az első a nagyobbik, elválaszthatatlanok. Az alamizsna a könyörületesség műve, ami által a segélyre szoruló támogatásban részesül Istenért.¹

¹ Lib. III. XXVII. s k. dist. Lib. IV. dist. XV.

Szent Tamás veretes meghatározása: *Elemosynam dare actus charitatis est, interveniente misericordiae affectu*, (2. II. 32, 1.) A karitásról pedig: *Charitas est habitus in anima creatus, quo homo indinatur in actus omnium virtutum propter Deum, ut illos prompte et faciliter operetur* (2. II. 23, 2.). *Cum ratio diligendí proximi sit ipse Deus; charitas non solum ad Dei, I sed etiam ad proximi dilectionem sese extendit.* (2. II. 25, 1.) A középkori tanítás értelmében tehát, hasonlóan a szentatyákéhoz, a hangsúly az alamizsna természetfölötti jellegén van. Aki nem ilyen indítékból nyújtja, az túlvilági jutalomra nem barmíthat. A középkori karitás lényegéhez tartozik, hogy elsődlegesen sohasem az emberi szegénység, nyomor, betegség stb., hanem az Isten iránti szeretet, az Isten előtt való érdemszerzés vágya váltotta ki. Alapítólevelek, hagyatékok, végrendeletek állandóan visszatérő kifejezései: *pro animarum suarum salute; pro nostre et progenitorum nostrorum animarum salute; pro refrigeriis animarum suarum et parentum; de propria salute S recogitans; pro remedio anime mee; ad Dei laudem et gloriam, et ob sue et suorum animarum remedium et salutem; propter ipsorum animarum salutem ipsorumque heredum ac omnium fidelium animarum, et augmentum cultus divini stb.*, s a szegények számára rendezett fürdéseknél «*balneum animarum*» elnevezése — mind ezt a szellemet lehelik. Legritkább eset, hogy e mellett a részvét érzelme is kifejezést nyer (*considerantes inopiam et defectum pauperum*).¹ Az Isten nevében adott alamizsnáért legfeljebb egyet kérnek: imádságot a szegényektől vagy misét a paptól.

A középkor aszketikus-misztikus karítása, ahogyan azt Maria Fuerth nevezi,² volt azoknak az utaknak egyike, melyeken keresztül a gazdagabbak, tehetősebbek beálltak a krisztuskövetők sorába. Amint az isteni szeretet Krisztusban a kereszt-halálalig aláta magát, hogy mindenkit magához öleljen, úgy hajlik a karitás Krisztus nyomában az emberi nem legnyomortabbjai felé. A lehajlás, bizonyos tulajdonoktól való megválás mellett, magában is önmehtagadást követel, de ennek fejében egy lépés is azon az úton, melynek végén a boldogító unió mystica vár.

¹ Ezek az idézetek, melyeknek a számát még jócskán megszaportíthatnánk, mind a magyarországi szegények részére tett hagyatékokkal vagy alapítványokkal kapcsolatosak.

² *Caritas und Humanitas c.* művében (Stuttgart, 1933).

Az isten- és emberszeretet remek szintézisét a középkor páratlanul megoldotta. Sikerült neki a karitász népi ügyé, népi erénnyé tennie, s ezt a gondolatot annyira elmélyítenie, hogy az az egész életet átjárta. A lakosság a szegényekről s betegekről való gondoskodást a maga legbensőbb ügyének és feladatának tekintette. Az adományozók sorába gazdag és szegény, klerikus és laikus, egyszóval mindenki beállott, és nem hiányoztak közülük a királyok sem. A szükségletek előteremtése ebben a korban, amikor az állami szegény támogatás teljességgel ismeretlen fogalom, s a városi támogatás is a ritka jelenségek közé számít, a magán jótékonyosság vállain nyugodott. A középkor legtöbb ispotályát magánbuzgóság hívta életre, és további fennmaradásához s eredményes működéséhez ugyancsak ez szolgáltatta a kellő anyagi alapot. E kor emberének a vállalai szívesen viselték a szegény- és beteggyámolítás minden terhét — ha szabad itt egyáltalában terhekről beszélni — hisz bennük magát Krisztust látták és szolgálták.

A középkor alkonya sok vonatkozásban karitászának is alkonya. Főképp két tényező hozott létre mélyreható és lényeges változásokat a középkori értelemben *vett* karitász terén: a krisztusi eszmék átértékelése és a szükségletek szerfeletti megnövekedése. Az első csirákat a nominalizmus filozófiája hintette í el, mikor az egyetemes emberi természet valóságát tagadva, csak az egyednek tulajdonított valóságos létet, s ezzel megnyitotta az utat az individualizmus számára. Ettől kezdve az irány- | változás lassan, szinte észrevétlenül ment végbe s egészen a felvilágosodás koráig tartott. Eredménye a szerves egységbe font isten-, felebaráti és önszeretet szétbomlása, és a régi kereteknek új, profán szellemmel való megtöltése. Ez a vallástól függetlenül, az emberi öncélúság jelszavával akarta biztosítani az emberszeretetet. A középkor egyénfeletti, *a szegényhez, a beteghez* hajló karitász helyébe a humanitás lépett, és ezzel a jótékony- | ság elveszítette vallási beállítottságát; a hangsúly többé nem a szereteten van, hanem a felebaráton, mint emberen. Ezt a humanitást kezdetben csak egy vékony felső réteg képviselte, később azonban bizonyos elemei a nép közé is leszivárogtak és közkinccsé lettek. A reformátorok már ezt az átértékelt ideált tették magukévá, míg a régít lényegében a katolikus Egyház és egyes protestáns felekezetek őrizték meg. Az újkorba hajló polgárság világnézete is már ezen az új ideán épült. A világnézeti eltolódást különben egy másik tényező, a szükségletek túlságos megnövekedése is előmozdította. Ez a városi élet fejlődésének

volt az eredménye. A lakosság tömörülése következtében a szegények és a magatehetetlenek számának gyorsütemű növekedése megsokszorozta a feladatokat. A polgár ezután természetesen saját szegényeire irányította tekintetét, és egyre kevésbé akart hallani arról, hogy idegen szegényeket vagy intézményeket segítessen. Ennek az lett a következménye, hogy az adakozó a szegényben többé nem Krisztust, a Krisztusban testvért látta, hanem az embert, a polgárt.

Hazánkban a felebaráti szeretetet éltető források a középkor folyamán lényegileg érintetlenek maradtak, s a városok fejlődése sem öltött oly méretet, hogy ezen a téren döntő kihatása lett volna. A karitás nem adta át helyét a humanitásnak. Így ispótyaink is — nem számítva ide természetesen a leprás és egyéb fertőző betegek számára rendelt «kórházakat» — az egész középkoron át megmaradtak az oklevelek kétségtelen tanúsága szerint a középkori értelemben vett szegényeket és szegény betegeket gyámolító intézményeknek. A szegények felvétele nem függött hovatartozandóságtól. Az ellátás ingyenes volt. A fejlődés nem jutott el a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvének érvényesítéséig.¹

¹A már idézett műveken kívül 1. még Theodor Steinbüchel: *Christliches Mittelalter* (Leipzig, 1935.) és Kecskés Pál: *A keresztény társadalomelmélet alapelvei* (Bp., 1938.).

2. A szerzetesrendek és a szegényügy.

A szorosabb értelemben vett szegénygondozás a magyarsághoz is a kereszténységgel együtt talált utat. Az új, krisztusi hittel, szellemében egyetemes, nyugati keresztény kultúrával, melynek életerős áramába kapcsolódott bele a magyarság, az emberszeretet és a szegénysegítés is elindul sajátos magyarországi útjára.

A középkor folyamán, melynek egész életére a szerzetesi ideál nyomta rá a maga bélyegét, a felebaráti szeretet parancsának valóraváltásában, szellemének ébrentartásában igen nagy, néha döntően fontos szerepet vittek a különböző szerzetesrendek. A kolostorok az aszkézis kiindulópontjai és tűzhelyei. A szerzetesi szabályok aszketikus szabályok. Köztük a szegénységet ugyancsak kiemelkedő hely illeti meg.

A felebaráti szeretet első hivatott munkásainak hazánkban is a szerzetesrendek, és ezek közül is a legelsőnek megtelepült bencések tekinthetők.

A Nyugat középkori szegénygondozásának történetében kiemelkedő hely illeti meg a bencés rendet. A kolostori karitatív tevékenység alapjait Szent Benedek rakta le regulájában. «Minden érkező vendéget Krisztus gyanánt fogadjanak... Kiváló nagy gondot fordítsanak főképen a szegények és zarándokok fogadására, mert bennük inkább fogadják Krisztust... (Cap. 53.) A kolostor kapujához bölcs, öreg testvért rendeljenek . . . Mihelyest valaki kopogtat, vagy valami szegény bekiált, felelje rá: 'Hála Istennek', vagy 'Mondj áldást', s azonnal isteni félelemből fakadó teljes szelídséggel és buzgó szeretettel adjon választ.» (Gap. 66.)¹

Alapítójuk szándékát helyesen értelmezve, a bencések lettek egy-egy vidék mintagazdaságának központjai, hitéletének ápolói, iskolák, ispotályok, ingyenes vendégfogadók fenntartói. Ispotályaikban, vendégfogadóikban utasok, szegények felvételre, gyámolításra vagy jótanácsra találtak, azt az időt kivéve, amikor

¹ Szent Benedek rendszabályai. Sajtó alá rendezte Molnár Bertalan. Pannonhalma, 1929.

a történelem mélypontokat jelez a bencés rend életében. Szerepük különösen akkor volt jelentős, amikor a népvándorlás folyamánként a városi kultúra szétesett, és a súlypont a vidékre tolódtott át, s amikor úgy látszott, hogy az egyházi decentralizáció az intézményes szegénygondozást már-már megbénítja és holtpontra juttatja.¹

A magyarok nevelése, a magyar táj átalakításának első művelői közt szintén nem kis szerep jutott a bencés kolostoroknak. Ezen az új működési területen régi szerepük kelt életre. Nyomukban hit, műveltség sarjad, szelídül a vadon, emelkedik a mezőgazdasági kultúra. De nem lehetett jelentéktelen karitatív tevékenységük sem az újonnan megtért országban, mely lényegileg e tekintetben is ugyanazt a munkateret állította eléjük, amit a népvándorlás utáni kor Nyugat bencései elé. Első két keresztény századunk minimálisra korlátozott írásos gyakorlata keveset beszél ugyan ilyirányú tevékenységükről, de kezeskedik mellette az ezredfordulónak az a nagy keresztény reneszánsza, melynek vezérszereplői épen a bencések voltak. A clunyi szellemű bencéseket a lemondás áldozatos élete mellett az önmegtagadásig menő emberszeretet és az emberiség anyagi s szellemi jólétének munkálása jellemzi.²

¹ Erre vonatkozólag Ratzinger, Lallemand, Liese, Meffert, Reicke idézett munkáinak a bencésekről szóló részeire utalunk. Egyébként ezeket és Balanyi György: A szerzetesség története (Bp., 1925.), Max Heimbucher: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche (I—II. 3. kiad. Paderborn, 1933—34.) c. műveit használtuk a .többi általános részhez is.

² A Rómától nem messze fekvő farfai bencés kolostor szegény-támogatására világot vetnek a «farfai szokások» (Consuetudines Farfanises), melyek véglegesen a XI. század elején alakultak ki. E szerint a szegényeknek és zarándokoknak az alamizsnás (elemosynarius) viselte gondját, aki köteles volt őket a legnagyobb szívességgel fogadni. Bárki három napig maradhatott, távozásakor pedig pénzajándékot kapott. A beteg gyógyulásig ott maradt. Az alamizsnás testvér naponta 17 közönséges kenyeret és 3 font olyan kenyeret kapott a szegények és zarándokok számára, amilyent az öreg testvérek kaptak. Ezenkívül megkapta ama halottak ételét és italát, kiknek nevét a káptalanban felolvasták. Oly évfordulókon, melyeken teljes halotti officiumot mondtak, az illető halottnak megfelelő minden ételt és italt is a szegényeknek osztotta (évente 47-szer). Adventben, nagyböjtben, kántorböjtön, keresztjáró napokon és az összes vigíliaböjtökön mind az egészségesek, mind a betegek asztalán maradt kenyér és bor az alamizsnás szegényeié lett. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. 30—31. 1. A clunyi kolostor virágzása tetőpontján évente körülbelül 17.000 szegényt részesített támogatásban. A clunyi kolostornak e nemű tevékenységére nézve 1. Meffert i. m. 150. s k. 1., Reicke i. m. I. 15. s k. 1.

Első adatunk a XII. század közepére nyúlik vissza. Miként egy 1198-i pápai oklevél említi, Belus bán (1141—1157) a tőle Szent István első vértanú tiszteletére alapított kő (ma Bánostor) bencés monostort oly bőkezűen ajándékozta meg, hogy ez nemcsak a benne élő harminc szerzetest tudta kellőleg ellátni, hanem a hozzá forduló utasoknak és szegényeknek is megfelelő támogatást nyújthatott.¹

Hasonló adat maradt ránk 1208-ból. II. András király megerősítvén a lébényi bencés monostor számára tett adományokat, egyszersmind vámmentességben is részesítette a Rába győri és a Rábca kenézi hídján mindazokat a terményeket, melyeket a monostor saját birtokairól szállított s; ecetesei ellátására s a vendégekés szegények napi szükségleteinek fedezésére.² 1201-ben a pannonhalmi konvent tagjaként fordul elő «ospitalaris magister abbas Martinus. Róla azonban semmi biztosat sem tudunk. Erdélyi szerint talán a III. Béla alatt megszüntetett küszeni kolostornak volt az apátja. Ez azonban csak pusztá feltevés.³ Nem egészen világos Uros pannonhalmi apátnak 1226-ban kelt rendelkezése, mely a kolostor jövedelmének egy részét a betegek ápolására óhajtja fordítani. Helyettük a megerősítő királyi oklevél szegényeket említi.⁴

A pécsváradi kolostor Szent Istvánnak tulajdonított alapítólevele, melyet a kritikai vizsgálat megállapítása szerint a XIII. század elején szerkesztettek meg a monostor szerzetesei, ha datálási idejére nem is, a keletkezése körüli korra vonatkozólag útmutatásul szolgálhat, minthogy összefoglalja a kolostor írásos és hagyományos, vélt, illetve kívánatos jogait. E szerint

¹ . . . hospites et pauperes ad ipsum monasterium divertentes, procuracionem recipiebant de necessariis competentem. Georg. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. II. 336. 1. — Pannonhalmi rendtörténet. XII. B. 427. 1.

² . . . vinum et victualia, quae ad sustentationem suam in . . . coenobio commorantium, et ad cottidianos hospitem usus ac pauperum de praediis suis . . . deferentur . . . Fejér: CD. III. 1. 65. 1.

³ A konvent által kiállított oklevél vége: Nótárius fuit magister Iuideo (sic!), decanus Benedictus, custos Gregorius, ospitalaris magister abbas Martinus. Pannonhalmi rendtörténet. I. 547. és 616. 1. 28. oki.

⁴ Uros apát rendelkezése: . . . nulli successorum meorum fas sit vei audacia retrahendi de hiis, que ad mensam fratrum vei sustentationem infirmorum . . . ex antiquis et novis meis temporibus acquisitis stabilivi... Pannonhalmi rendtörténet I. 681. 1. 91. oki.

A megerősítő oklevél: Uros abbas . . . nobis intimavit, quod quedam de bonis ecclesie per ipsum acquisitis ad mensam fratrum suorum et ad sustentationem pauperum . . . disposuisset. U. o. I. 682. 1. 92. oki.

Szent István a pécsváradi kolostort többek között három, a vendégek (hospites) és négy, a betegek (infirmi) számára rendelt szolgálóval is megajándékozta volna. A betegeken minden valószínűség szerint a beteg testvérek értendők, miként ez a kolostorok általános nyelvhasználatából is következtethető, míg a hospites gyűjtőfogalma alá azok az tatások és vendégek, szegények és gazdagok tartoznak, kik a kolostor falai között kerestek és találtak menedéket.¹

Ezek és következő adataink csak annyit mondanak, hogy a bencés monostorok segílyt nyújthattak az odavetődő utasoknak és szegényeknek, akiket rövidebb időre talán fel is vettek, vagy lehettek bejáró szegényeik, kiket élelmeztek. Arra azonban, hogy mellettük vagy velük kapcsolatban jelentősebb ispotályok állottak volna, sem az oklevelek, sem pedig a kolostori tisztségek nem utalnak.

A középkor hátralévő részéből is mindössze egy-két, szegényekkel kapcsolatos esetet említ meg a Pannonhalmi rendtörténet. 1459-ben a pannonhalmi konvent szőlőt adott egyik jobbágyának azért is, mert a kolostor alamizsnás asztalának reformálására egy hordó jó bort juttatott.² A másik adat 1505-ből származik. Az aszketikus életű Tolnai Máté, az anyagilag és szellemileg meglazult magyar bencés rend nagy reformátora, ki a királyi kancelláriából került a pannonhalmi apátság élére, pápai engedélyt kapott arra, hogy bizonyos, a saját buzgósága árán szerzett jövedelmeket a szegények és betegek támogatására fordíthasson.³

Adatainknak e gyér volta és szűkszavúsága az okleveles gyakorlat általánossá válásának korában magyarázatát csak

¹ Pannonh. rendtört. XII. B. 13. 1. — Fejér: CD. I. 296. és III. 120. 1. — Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. (Bp., 1891.)80.1. — Monumenta Vaticana. Ser. I. tom. 4. 574. 1. — Az oklevél összefoglaló kritikáját Szentpétery Imre adja: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. k. 10. sz. 1918.) c. művében. Keletkezési idejére vonatkozólag l. a 36. lapot.

² . . . eo etiam, quare idem Georgius Barathy unum bonum vas vini in subsidium reformationis magne tabule elemosinarie prohinc assignaverit. . . Pannonh. rendtört. III. 530. 1.

³ A II. Gyula pápa által megerősített szentmártoni apátság kiváltásai között szerepel ez is: ... libere disponendi... de certis fructibus certarum villarum per *tunc* abbatem dicti monasterii *sua* industria acquisitarum in certos usus pauperum et infirmorum convertendis . . . Pannonh. rendtört. III. 596. 1.

részben találja abban, hogy a városok fejlődésével ezek lesznek a kulturális élet központjaivá, a vidék pedig mögöttük egyre inkább háttérbe szorul. Így a régi magányos helyeken megtelepült rendek és kolostorok is sokat veszítenek kulturális és szociális jelentőségükből, de még mindig megmaradt volna az a hivatásuk, hogy a középkorban ismeretlen falusi szegényházakat pótolják. A főok azonban abban rejlik, hogy a bencés rend Magyarországon a XIII. századtól kezdődőleg hanyatlásnak indult. A nagy vagyon, az úri élet nemcsak a nép bizalmát vonta meg tőlük, hanem hivatásuk útjáról is letérítette őket, amin változtatni az időnként meg-megújuló reformtörekvések sem tudtak.

A bencések testvérszerzetének, a cisztercieknek magyarországi karitatív tevékenységéről mindössze egyetlen egy adat áll rendelkezésünkre. 1234-ben a pápa meghagyja a tisztesvölgyi cisztercita konventnek és apátjának, hogy a kalocsai érsek által Bácsón alapított ispotály vezetésére bocsássonak az érsek rendelkezésére két alkalmas laikus testvért.¹ A ciszterciek ily irányú működésére vonatkozó további következtetések levonásának azonban útját vágja az a körülmény, hogy I. pápai legátus akaratóból történt ez így, aki az említett ispotályt gondjaiba óhajtotta venni, és akinek a szeme előtt talán a *nyugati* gyakorlat lebegett, hol a XII. és a XIII. század folyamán, a középkori ispotály-intézmény virágkorában, a ciszterci rend átfogó és gazdag tevékenységet fejtett ki a szegénygondozás terén, éppen a laikus testvérek révén. Egyébként a ciszterciekre — mutatis mutandis — ugyanaz áll, mint a bencésekre.

A premontrei rend ilyirányú tevékenységéről, a rend történetének részletekbe menő, alapos feldolgozása híján, világos ítélet nem alkotható. Történetírójuk, Danielik, mindössze ennyit mond: «Jászó és Lelecről léteznek okmányok, melyek bizonyítják, hogy e két helyen a rend alapszabályainak megfelelően ispotály is létezett, így következtethetjük, hogy az a rend más honi házaiban sem hiányzott» — a nélkül azonban, hogy bármiféle forrásra is hivatkoznék.² Állítását Leleszre vonatkozólag némileg alátámasztja Mallyónak a premontreiekről szóló, ezideig kiadatlan történeti munkája, mely szerint Csicseri Miklós leleszi prépost (1405—1441) itt, a konvent és a király beleegyezésével,

¹ . . . duos conversos vestri monasterii viros idoneos ad dicti hospitalis regimen . . . Fejér: CD. III. 2. 381. 1.

² Danielik J.: A premontreiek. Eger, 1868. 288. 1.

Szentlélekről elnevezett ispotályt alapított a szegények számára.¹ Messzemenő következtetésekre azonban ez az adat sem jogosít fel. Nyílt kérdés ugyanis, vajjon túllépte-e ez az alapítás az egyéni vállalkozás kereteit, főképp ha figyelembe vesszük, hogy a prépost alkancellár, királyi tárnokmester és a királyi kápolna ispánja is volt.² Kérdés továbbá, hogy az ispotály összefüggésben volt-e a renddel, annak vezetése alatt állott-e.

A másik adatunk hasonló jellegű. Fegyvernek Ferenc sági prépost, a magyarországi premontreiek reformátora és Pál nevű testvére 1528-ban a sági monostornak adományozták összes családi birtokaikat, így teljes egészében Fegyverneket, Magyaradon és Tompán lévő részbirtokaikat, a magyaradi malomrészt tartozékaival együtt örök alamizsnaként a maguk és szüleik lelkiüdvéért. Az adományozást azonban bizonyos feltételekhez kötötték. Ezek között ott találjuk azt is, hogy minden csütörtökön minden koldusnak, aki a kolostor környékén található, egy-egy obulust adjanak, télen pedig minden női szegény kapjon egy ruhára való boroszlói szövetet és minden férfi szegény ugyancsak egy ruhára való loden- vagy szürszövetet. E szokás fenntartása érdekében úgy rendelkeztek, hogy az általuk adományozott birtok kilencedét évenként gyűjtsék össze, a konvent ezt adja el, s a befolyt összeget semmi más célra ne fordítsa, mint a szegények imént említett támogatására. Ha a konvent ezt bármikor elmulasztaná, az egész adomány az esztergomi káptalanra szálljon át.³

Ez a gazdag adomány a vele kapcsolatos feltételekkel együtt a prépost és testvére magánbuzgóságának eredménye. A koldusok és a szegények támogatásának a monostor keretébe való utalása annyit azonban mégis mutat, hogy az ilyen tevékenység í nem lehetett idegen a premontrei monostorokban. Az alapítvány

¹ Lehet, hogy az ő nyomán említi Leleszt Danielik is, de biztosan tőle ered Fuxhoffer—Czinár (*Monasteriologiae regni Hungariae*. Pest, 1860. II. 40. 1.) jelentése a Csicseri-féle ispotályról. Fuxhoffer ugyanis Mallyóval sűrűn levelezett és tőle kapta a rendre vonatkozó adatok nagy részét is. Vidákovich Aladár: *Mallyó*. 1744. aug. 10—1810. okt. 17. (Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. Bp., 1934. 239. s k. 1.) Lásd még *Schematismus canonicorum regularium sacri candidi et exempti ord. Praem. regiae praepositurae S. Joannis B. de Castro Jászó*. Ad annum scholasticum 1891/92. Cassoviae. 47. 1.

² Kumorovitz Bernát: *A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig*. Emlékkönyv. 28. 1.

³ Oszvald Arisztid: *Fegyvernek Ferenc, sági prépost, rendi visitator*. 1506—1535. Emlékkönyv. 98—99. 1.

azonban nem sokáig teljesíthette hivatását, mert Ságón a prépost halála után rövidesen, még a töröknek 1552-ben bekövetkezett támadása előtt úgyszólván minden veszendőbe ment.¹

A világtól teljesen elvonult karthauziak a szegény támogatás terén sem nálunk, sem pedig másutt nem végeztek említésre méltó munkát. Hasonlóképpen nem sorozták feladataik közé a jótékonykodás intézményes gyakorlását a XIII. században megalakult nagy kolduló rendek sem. Összeférhetetlennek tartották ezt a teljes szegénység és vagyontalanság eszméjével. Jelentőségük ezen a téren inkább abban rejlett, hogy a társadalom minden rétegét átfogó befolyásuk révén számtalan embert töltöttek el a szegények iránti mély keresztény szeretettel, az aszketikus szellemet felfrissítették, s a szent szegénység megbecsülését elmélyítették. Ennek folyamányaképpen természetesen a lemondás és az adakozás szelleme is erősödött. Másrészt pedig a szegénységnek mint a legtökéletesebb életformának hirdetésével és megvalósításával erkölcsileg a szegényeket is megsegítették, példát nyújtván nekik állapotuk meglegedéssel való viselésére.

¹ U. o. 88. és 99. 1. Az utóbbi lapszámnál 1. a jegyzetet.

3. Lovag- és ispotályos rendek.

A szerzetesrendek által megindított, de csírájában maradt intézményes karitatív tevékenység egyenes folytatóiként és továbbvivőiként jelennek meg a betegápolással és szegénygondozással vagy ezzel is foglalkozó lovag- és ispotályos rendek, testvérületek, majd pedig a városok.

A clunyi reformokat követő, szellemében megújódott kor előtt ideálként a szerzetesi életeszmény lebegett. Feléje tartott újraéledt káptalani életformájával a világi papság, ez igézi meg a laikusokat is, kik a különböző társulatokba való tömörüléssel igyekeznek a szerzetesekhez hasonlóvá válni. Ennek a törekvésnek a következménye, hogy a laikusok, testvérületek formájában, egyre tevékenyebben kapcsolódnak bele az intézményes szegényes betegápolásba is. Mindez azonban távolról sem jelentette az intézményes szegénygondozásnak az Egyháztól vagy annak vezetése alól való függetlenítését, sőt inkább a kettő közti viszony elmélyülésére és szorosabb kapcsolatára vezetett.

Az ispotályos testvérületek közvetlen gyökere a kolostorokkal kapcsolatos laikus-intézményre nyúlik vissza (*fratres conversi*), mely mintaszerű szervezetét és kiépítését a cisztercieknél kapta meg. Magától értetődött ugyanis, hogy a kolostorok a szerzetesek tehermentesítése végett ne csak a mezőgazdasági, kézműves és egyéb munkálatokat, hanem a sokszor igen nagy-szabású karitatív tevékenységüket is laikus testvérek révén bonyolítsák le, akik a XI. századtól fogva pontosan körülírt kolostori életmódot követtek. Reájuk bízta tehát a kolostorokkal kapcsolatos ispotályok, vendégfogadók irányítását, a bennük való szolgálat ellátását és a szegényeknek szánt alamizsna kiosztását. Innen már csak egy lépés volt hátra, hogy a kolostortól függetlenül ispotályos testvérületek jöjjenek létre abban a korban, amikor a korporációs szellem szinte a levegőben lebegett, és a különféle társulatok végeláthatatlan sorát hívta életre a legkülönbözőbb célok szolgálatára.

Az ispotályos testvérületek keletkezésének közvetlen kiváltó

okai a városi élet megindulásával előállott új szükségletek, a kereszteshadjáratok nyomában járó szegénység és a legkülönbébb betegségek voltak. A kolostorok és káptalanok, melyeknél a szegény- és betegtámogatás mégiscsak mint mellékes feladat szerepelt, az új szükségletekkel szembenézni nem tudtak. Erre csak kizárólag e cél szolgálatában álló hivatásos erők vállalkozhattak.

Az eredmény a Nyugaton és Keleten majdnem egy időben keletkezett testvérületek, melyek laikusokból toborzódva, magukat kolostori életmóddal (legtöbbször a rugalmassága miatt € célra különösképpen alkalmas Szent Ágoston-féle szabályok alapján) a szegények és betegek szolgálatára szentelték. Kolostorokhoz, káptalanokhoz kapcsolódtak, vagy pedig önálló testvérületekként működtek. A fejlődés csúcspontját a belőlük kinőtt lovag- és ispotályos rendek jelölik.¹

Az új alakulások majdnem mindegyike eljutott hazánkba is. Megtaláljuk a lovag- és ispotályos rendeket. Lépten-nyomon ráakadunk, főképp városokban, az új szellem fakasztotta társulatokra és testvérületekre, amelyek itt is különböző kolostorokhoz, káptalanokhoz, plébániákhoz, ispotályokhoz csatlakoztak², vagy önállóan működtek. Kizárólag szegénygondozással, betegápolással foglalkozó vagy ispotályt fenntartó testvérületnek azonban mindezeideig nem sikerült a nyomára akadnunk.³

¹ Az előző fejezetben idézett műveken kívül 1. még Gustav Schnürer: Kirche und Kultur im Mittelalter II. (Paderborn, 1929. 2. kiad.), továbbá Váczy Péter: A középkor története (Hóman—Szekfü—Kerényi-féle Egyetemes történet II. köt. Bp., 1936.) c. művének idevágó fejezeteit.

² Az eperjesi ispotályal kapcsolatban pl. Szűz Mária-társulat működött. Iványi Béla: Eperjes sz. kir. város levéltára. II. 331. 1.

³ Nem vehető ilyenek pl. a soproni ellend-zech, allerglaubhaftigen sel bruderschaft, allerglaubigen sell-zech, fraternitas animarum, zecha, animarum néven szereplő testvérület sem, melynek rendeltetése és j tevékenységköre, miként e testvérületeké mindenütt, karitatív volt ugyan és kiterjedt a szegényekre is, elsősorban azonban az idegenekre, vándorokra, hazátlanokra irányult. Ezeknek szállást, támogatást nyújtottak, halál esetén pedig illő temetésükről gondoskodtak. Schnürer i. m. — E. v. Moeller: Die Elenderbruderschaften. Leipzig, 1906. — Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. 2. rész. I—II. köt. A tárgymutatók pontos utalásokkal szolgálnak. — Házi: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából. IV. sz. 1. r. Sopron, 1939.) 302. s k. 1. E testvérületet több más, főképp német lakosságú városban is megtalálhatjuk, így Pozsonyban, Lőcsén stb. Ortvy Tivadar: Pozsony város története. II. 4. 414. 1. 3. sz. jegyzet. — Közlemények Szepes vármegye múltjából. IV. 227. s k. 1. — Voltak ezenkívül más társulatok is, ame-

A johanniták.

A johanniták és a többi lovagrend intézményében a vallási és társadalmi célkitűzések remek szintézisét alkotta meg a középkor szelleme. Bennük nemcsak az erkölcsi eszme talált hordozójára, hanem a legnemesebb szociális erények is. Elévülhetetlenek azok az érdemek, amelyeket a johanniták Jeruzsálem bevétele után a betegek és sebesültek ápolásával s a háborút követő nyomor enyhítésével szereztek. Önzetlen munkájuk váltotta ki a pápák és világiak részéről azt a nagyarányú támogatást, melynek révén rövidesen az egész keresztény világ előtt ismertté lettek.

A rend bölcsője az az ispotály, melyet a XI. század második felében minden valószínűség szerint amalfii kereskedők alapítottak a szegény és beteg zarándokok részére. Jeruzsálem elfoglalása után a társulat betegápoló renddé, majd a XII. század közepén lovagrenddé alakult, a nélkül azonban, hogy a betegápolást törölte volna céljai sorából.

A rend igen nagy szociális tevékenységet fejtett ki virágzása korában. Jeruzsálemi háza pl. nemcsak kórház volt, hanem számtalan szűkölködőnek a menedékhelye is. Ezeket élelem mellett még ruhával is ellátták. Támogatták a házasulandó szegényeket, felkarolták az elhagyott gyermekeket stb. Az önfel-

lyeknek céljai között ott szerepelt ugyan a szegények segélyezése is, e cél azonban csak egy volt a sok között. A «Szent György-lovagjainak; testvéri társasága» szabályai szerint (1326) a tagok hetenként egyszer közös étkezésre tartoznak összejönni. Aki kellő ok nélkül nem jelenik meg, egy dénárt köteles a szegények számára fizetni. Az asztalnál megmaradt ételeket a szegények közt osztják szét. Fejér: CD. VIII. 3. 167. 1. — A liptómegeyi lelkészek által alapított kalandos egyesület, (1340) tagjai kétszer évenként összejövetelt tartanak, meggyónnak, istentiszteleten vesznek részt és alamizsnát osztanak. Századok, 1876. 343. s k. 1. — Hasonló céllal alakult meg 1380-ban a zágrábi kalandosok társulata. Monumenta historica civitatis Zagrabiae. I. 291. 1. — A besztercebányai Krisztus Teste-társulat évi jövedelme a XVI. század húszas éveiben évi 400—500 forint volt. Ebből az egyházi felszerelések beszerzésén és a káplánok fizetésén kívül a segélyre szorulókat is támogatták, a szegényeket pedig évente egyszer húsz asztalnál megvendégelték. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 254. s k. 1. — A nagyváradí minoriták és a nagybányai ferencesek templomával kapcsolatban működő társulatok alapítói, amikor e társulatok pápai megerősítését kérik, azokra az eredményekre hivatkoznak, amelyeket társulataik máris elértek a szegények, ügyefogyottak, árvák gyámoltásában és a betegek ápolásában. Tóth-Szabó Pál: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál. Századok, 1903. 224. 1.

áldozó szellemen kívül¹ lehetővé tette ezt az a nagyarányú támogatás, melyben őket a Nyugat kiterjedt birtokok vagy egyéb adományok és kiváltságok alakjában részesítette. A johanniták birtokállománya Nyugat valamennyi országát behálózta. Következménye volt ez egyrészt annak a jótékony hatásnak, melyet a Jeruzsálemben megfordult zarándokokra gyakoroltak, kik látván munkájukat, lelkükben mély és maradandó hatással tértek vissza hazájukba, másrészt pedig azoknak a kiváltságoknak, melyekben a különböző pápák magát a rendet vagy a neki adakozókat részesítették.

Elég itt II. Géza királyunkra hivatkozni, ki az általa Isten, Szűz Mária és Szent István király tiszteletére Jeruzsálemben építtetett s templommal egybekötött nagyszabású szállót a johanniták vezetésére bízta, hogy abban a zarándokok és utasok «Isten szerelméért» befogadásra találjanak, és aki nekik Esztergomban házat alapított, s azt különféle adományokban részesítette és kiváltságokkal ruházta fel; vagy II. Endre dicsérő szavaira, ki maga is tanúja volt a rend önfeláldozó szentföldi tevékenységének, ő a legnagyobb elismeréssel szól áldozatos munkájuktól, melynek eredményeképen naponta számtalan szegény és beteg jut alamizsnához, illetőleg gondos ápoláshoz, a megholtak pedig tisztességes temetésben részesülnek. Az elismerő szavakat gazdag adományok követték.²

A szerzetesrendek mellett a johanniták is szíves fogadtatásra találtak magyar földön. Hazánkban a lovagrend első kolóniái a ciszterciekkel és premontreiekkal egyidőben jelentek meg. A II.

¹ E szellem megvilágítására idézzük Raymund du Puy statútumainak második pontját: Et volumus, quod Fratres non quaerant amplius, ex debito, nisi panem et aquam, atque vestitum, quae eis promittuntur. Et vestitus sit humilis, quia *Domini Nosiri Paupeves*, quorum servos nos esse fatemur, nudí et sordidí incedunt, et non convenit servo, ut sit superbus, et Dominus eius humilis. Holstenius—Brockie: Codex regularum monasticarum et canonicarum. Augustae Vindelicorum, 1759. II. 445. 1.

² «Siquidem ibi (t. i. Jeruzsálemben) degentes vidimus diebus singulis innumeram pauperum multitudinem largifluis elemosinarum erogationibus satiari, morbo etiam lacescentes lectorum mollium et ciborum copia et deliciis confoveri, mortuorum corpora debitis in Christo persolutis exequiis, a fratribus memorate domus (S. Johannis B. hospitalis de Jerusalem) cum veneratione sepeliri.» — II. Gézára vonatkozólag Reiszig i. m. I. 22—23. és 25. 1. — Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed. Knauz Ferdinandus. I. 132. 1. — II. Endrére Aug. Theiner: Vetera monumenta historica Hungáriam sacram illustrantia. I. 14. 1. Egyéb adományok még u. o. a következő lapokon.

Géza királytól kapott nagy birtokadományokat és kiváltságokat gyors egymásutánban követte a többi. Sorra emelkednek a házaik, nő a vagyonuk és ezzel párhuzamosan befolyásuk.

A rend magyarországi házainak levéltárai legnagyobb részét elpusztultak. Ez az oka annak, hogy a reánk maradt forrásokból szociális tevékenységüknek még csak a körvonalai sem tudnak kellőképpen kibontakozni. Mindössze elszórt nyomok maradtak, melyek után menve szegénygondozó és betegápoló tevékenységükre, legalábbis a hanyatlás bekövetkezése előtti időt illetően (XII—XIII. sz.), mégis kétségtelen bizonyosságú következtetés vonható.

III. István n66-ban jóváhagyja Widonak, Dobica fiának a johanniták részére tett adományát, mely több birtoktestből és egy, Szent Péter tiszteletére szentelt monostorból állott. Megerősítése a következő szavakkal történik:... *supradicti f rat res et socii pauper es hospitalis domus ad honorem et laudem dei in perpetuum tenerent.*¹ III. Béla király 1193. évi megerősítő levelében felsorolja azokat a birtokokat, amelyeket anyja a Martyrius esztergomi érsektől Székesfehérvárott megkezdett s II. Géza feleségétől befejezett Szent István johannita-egyháznak juttatott. Majd a maga részéről 60 márka erejéig az új udvari és a chergoui dénárokat adományozza a nevezett egyház ama szegényei számára, kik a johanniták székesfehérvári házától kapják napi szükségleteiket.²

III. Orbán pápának 1187-ben kelt oklevelében, mellyel a johanniták esztergomi, Szent István magyar királyról elnevezett és egyéb magyarországi házait közvetlenül az apostoli szentszék oltalma alá vette, ezt találjuk: . . . *vestris postulationibus . . . annuimus, et domum vestram, in qua dei estis et pauperum ser-*

¹ Fejér: CD. II. 174. 1. — Hazai okmánytár. VII. 1. 1. (Itt a *socii pauperes* helyett *sancti pauperes* áll.) Reiszig szerint a johanniták e házát Zala vármegyében, a mai Tüskeszentpéter tájékán kell keresnünk. Reiszig i. m. II. 101. 1.

² *Insuper eciam nos volentis celesti gazophylacio aliquid aggregare ad sustentationem pauperum, quibus prefata domus necessaria quotidiana subministrat, liberos denarios de Oiwdur et Chergou, qui ad ius regale pertinabant, usque ad summam sexaginta marcarum perpetuis temporibus condonamus.* Monum. eccl. Strig. I. 142. s k. 1. — Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923. I. 49. 1. — Mártonffy Ernő értekezése: A székesfehérvári ispotály története (Dárda, 1918.) sok mindentől beszél, csak éppen arról nem, amiről kellene, a johanniták karitatív és szociális munkásságáról. Erről mindössze egy-két közkeletű szólam található benne.

vicio deputati, sub beati Petri et nostra protectione . . . suscipimus. A továbbiakban az oklevél felsorolja az esztergomi ház tartozékait, majd így folytatja: Nos itaque . . . tam ea, que prediximus, quam eciam *monasterium* s. *Stephani* regis ab omnium iurisdictione liberum et *hospitalem domum*, positam in loco, qui Obon nuncupatur . . . confirmamus. A pápai bulla e kitétele értelmében az esztergomi konvent külön ispotálllyal rendelkezett, mely a már II. Géza királytól nekik adományozott Abonyban állott.¹

IV. Ince pápa 1252-ben, bizonyos megszorításokkal, engedélyt adott a magyarországi johannitáknak, a náluk megforduló nagyszámú vendégre való tekintettel (*propter multitudinem hospitum*), hogy az étkezés alatt szabályaik tilalma ellenére beszélhessenek.² IV. Sándor pápa 1259-ben ugyancsak az esztergomi Szent István-konventet felmenti az alól, hogy tizedet fizessenek azok után a birtokok után, melyeket saját maguk művelnek, vagy a saját költségükön műveltetnek, hogy ily módon is segítséget nyerjenek ahhoz az áldásos munkához, melyet a szegények és betegek érdekében kifejtnek.³

A XIII. század nyolcvanas éveiben a székesfehérvári johanniták a kassai Szent Erzsébet-egyházhoz tartozó ispotályt saját kezükbe akarták venni, és azt jövedelmeiben és egyéb javaiban háborgatták. A Szent Erzsébet-egyház plébánosa, Arnold, akihez az ispotály tartozott, panaszával a pápához fordult. A pápa az ügy megvizsgálásával és a végérvényes döntéssel az esztergomi érseket, prépostot és éneklőkanonokot bízta meg. A döntés aligha történhetett a johanniták javára, mert velük többé ez ispotálllyal kapcsolatban nem találkozunk. Ha törekvésük a plébános ellenállásán megtörött is, már maga az a tény, hogy az ispotályra jogot formáltak, még ha talán a gazdag alapítványtól vezetettve is, mutatja, hogy a karitatív tevékenység, legalábbis elvben, még mindig hivatásuk körébe tartozott.⁴

Nekik köszönheti eredetét a soproni ispotály, melyet a XIV. század közepén adott át a hanyatló rend a város gondozásába.⁵

¹ Monum. eccl. Strig. I. 132. s k. 1.

² Fejér: CD. IV. 2. 126. 1.

³ Theiner: Vetera monum. hist. Hungáriám sacram illustr. I. 242. 1.

⁴ Monum. eccl. Strig. II. 162. 1. — Fejér: CD. V. 3. 207. és 311.1. (ez utóbbi lapon az évszám 1283 helyett tévesen 1285). — Wick Béla: A kétszázéves kassai ispotály-templom. Kassa, 1930. 12. 1.

⁵ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. 135. 1.

Annak azonban semmi alapja sincs, hogy az összes budai és pesti ispotályok a johanniták kezében lettek volna. Egyetlen-egy adat sem szól ugyanis a mellett, hogy a Szent Erzsébet-, Szent Miklós-, Szentlélek- és Szent Gellért-ispotály valaha a johanniták birtokához tartozott volna. E negatívum mellett a Szentlélek-ispotályról kifejezetten is tudjuk, hogy a Szentlélek-rend tulajdona volt.¹

Ilyenek és hasonlóak azok az adatok, amelyek a johanniták szociális tevékenységéről szólnak. A XIII. század elmúltával azonban még az effélék is elhallgatnak. A johanniták karitatív tevékenységének tárgyalásánál kétségtelenül számolnunk kell az okleveles anyag nagyarányú pusztulása mellett azzal is, hogy virágkoruk még az okleveles gyakorlat szűkszavúságának idejére esett. De azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a

¹ Az az eljárás, mely mindezekbe az ispotályokba johannitákat helyez, abból a felfogásból indul ki, mintha e korban csak johanniták tartottak volna fenn ispotályokat. Ennek a nézetnek az elindítója az az 1629. okt. 4-re Pázmány Pétertől Nagyszombatban összehívott egyházmegyei zsinat volt, melynek két jegyzéke a lovagrend magyarországi házaít is felsorolja. E szerint a János-lovagok háza Budán a Szenthárom-ságról, Szentlélekről és Szent Erzsébetről, Pesten pedig a Szent Miklós-ról nevezett ház. Péterfy: *Sacra concilia*. II. 278. 1. — Reiszig i. m. I. 5. 1. (Reiszig a Szent Miklós-konvent helyett Szent Mihályt említ.) Akik ezután a johannitákkal foglalkoztak (köztük Reiszig is), ezt biztos adatnak vették, ennek a nyomán indultak, és ha valamilyen, még eddig fel nem fedezett ispotályra akadtak, abba minden további nélkül johannitákat telepítettek, akkor is, ha e mellett egyetlen adatuk sem szólt.

Még Reiszig előtt sem merült fel (E. Brüll Klára i. művének a középkorról szóló részében teljesen az ő adatai és felfogása után megy, épen ezért az ő állításaival külön nem foglalkozunk) semmi kétség pl. a Szentlélek-ispotály hovatartozandósága felől, pedig a gyanúra ugyan-csak minden ok megvolt. Az ispotály a Szentlélekről volt elnevezve; volt egy Szentlélekről nevezett ispotályos rend, mely Budán is működött; a johannitákkal az ispotályt egyetlen ismeretes adat sem hozza kapcsolatba. A róla szóló, első ismert adat 1300-ból (. . . fráter Ortolfus, magister domus hospitalis S. Spiritus in suburbio prefati castris montis Pestiensis . . . Pesti hegy a Duna jobbján. Monum. eccl. Strig. III. 157.1. — Reiszig i. m. II. 26. 1.) még nem teremt tiszta helyezet. Az 1346. évi azonban már eldönti a kérdést. E szerint: fráter Chrasto magister hospitalis *ordinis S. Spiritus ad Calidas Aquas Budenses*. (Fővárosi levéltár kéziratos másolatai. 1346. év. — Orsz. Itr. DI. 3865.) 1367-ben egy malom in ortu seu capite aquae calidae, prope residenciam, ecclesiam hospitalis S. Spiritus Budae habiti — fekszik. (Fejér: CD. IX. 4. 43. 1.) Reiszig az 1346-os adatot még nem ismerhette, ismerte azonban az 1417-ben kelt oklevélnek a következő adatát: molendinum super calidis aquis . . . apud manus cruciferorum Sancti Spiritus de Calidis

rendi statútumok az egyes házakat nem utalják kifejezetten ispotályok emelésére, és hogy amikor a rend Magyarországra jött, kötelességei közt már ott szerepel a lovagi szolgálat, mely idővel annyira előtérbe nyomult, hogy mellette a karitatív eszmény teljesen elhomályosult. A XIV. századtól kezdve már *bizonyos* hanyatlás jelei mutatkoztak a johanniták körében. Eszményük a harc lett. A régi eszmékért való lelkesedés lelohadt, és helyette a világiasság és harcias szellem vonult be a rend életébe. A sajtómentí csatatér, *Rozgony*, Nikápoly, Nándorfehérvár, Jajca mindmegannyi név, melyekhez a lovagok hősi harcai fűződnek. Ezenfelül jelentős szolgálatot tettek a diplomácia terén is. Számos esetben jártak el követségben, folytattak hiteleshelyi működést is stb. Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy amíg a rend hívása magaslatán állott, a karitás terén hazánkban is áldásos

aquis superioribus existens (Fejér: CD. X. 5. 831. 1.), mely már világosan a Szentlélek-rendről beszél. Ő itt még mindig a johannitákat emlegeti. (I. m. II. 26. 1.) Szerinte a szentléleki kórház csak akkor került a Szentlélekről elnevezett társulat kezébe, amikor a lovagrend elhagyta Budafelhévizet (a XV. század közepén). Az adatokat megsokszorozhatnók, azonban e néhányból is világosan látható, hogy ez az ispotály a Szentlélek-rendhez tartozott, és annak vezetése alatt állott első fel-tűnésétől kezdve.

Az feltehető, hogy a Szent Erzsébet- és Szent Miklós-ispotály valaha a johannitákhoz tartozott. Ez azonban csak pusztá feltevés marad, mely eddigi adataink szerint semmiféle alátámasztást nem nyer, sőt a negatívumok épen ellene szólanak. Csodás véletlennek kellene ugyan tekinteni, hogy az ispotálymesterrel, az ispotályal vagy annak tartozékaival kapcsolatban a rendről valamilyen formában említés ne történék. Reiszig i. m. II. 76. és 82. 1. — Az itt található utalásokon kívül I. még a két ispotályra vonatkozólag: Gárdonyi Albert: Budapest történetének okleveles emlékei. I. 327.1. 302. oki. — Föv. ltr. 1387. év. — Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története. I. 2. 377. 1. 442. oki. (1429-ből.) — Orsz. ltr. Dl. 12520. (Föv. ltr. 1431. év.) — Hazai okmánytár. I. 329. 1. (1432-ből.) — Orsz. ltr. Dl. 20319. (Föv. ltr. 1495. év.) — Orsz. ltr. Dl. 18799. (Föv. ltr. 1483. év.) — Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (1500—1502., 1505.) 45., 90., 101., 197., 200. 1. (Bp., 1914.)

Divéky i. művében azokhoz az adományokhoz, amelyeket Zsigmond lengyel herceg a különböző ispotályoknak juttatott, magyarózó megjegyzéseket fűz. Ezek szerint az összes szóban forgó ispotályok a johannitákéi voltak. A Szentlélek-, Szent Erzsébet-, Szent Miklós-ispotály mellett így johanniták kerülnek a Szent Gellérről elnevezettbe is, holott már a XV. század közepe előtt széttűllött a budafelhévízi Szentháromságról nevezett ősi konventjük is. (Ez az egyetlen budai ház, mely kétségtelenül az övéké volt.) Megszűnésére Reiszig i. m. II. 24.1. — Divéky művében I. a tárgymutatót «Kórház» címszó alatt.

működést fejthetett ki, miként ezt az imént felsorolt néhány adat is sejteni engedi. Azt a feltevést, sőt biztos állítást azonban, mely tudományos és népszerű munkákban egyaránt közkeletű, hogy a johanniták házai szükségképpen ispotályok is voltak, semmi sem igazolja, hacsak nem az, hogy az oklevelekben állandóan domus hospitalis néven szerepelnek. Ez azonban egymagában még semmit sem mond. A rend elnevezése ugyanis: ordo militiae s. Joannis Baptistae hospitalis Hierosolymitani, vagy pedig ordo fratrum hospitaliorum . . . Ebből kifolyólag minden házuk a domus hospitalis nevet viseli. Ugyanígy a rend tagjainak a neve mellett is ott találjuk a hospitalis jelzőt. (így: magister domus hospitalis, vagy csak magister hospitalis, frater hospitalis stb.)

Nemcsak nálunk, hanem általában az egész Nyugaton igen gyér azoknak az adatoknak a száma, melyek a johanniták karitatív tevékenységéről beszélnek. Ennél itt sokkal jelentősebbek voltak korviszonylatban feltűnően modernnek mondható rendi szabályaik, melyek az utánuk jövő számos ispotályos rendnél és testvérületnél néha szószerint fellelhetők. Úgyszólván az egész középkorán át ez szolgált alapul és mintaképül az ispotályok berendezéséhez és szabályaik megalkotásához.

A rend maga hármasság tagozódást mutat: lovagok, papok, szolgáló testvérek. Betegápolással és szegénygondozással a lovagok sohasem foglalkoztak. Ezt a segítő testvérekre bízta, míg maguk a lovagok az ispotályok fenntartói és vezetői voltak.

A templomosok hazai történetét még homály fedi. Szociális tevékenységükről az eddig kiadott emlékek nem beszélnek. A német lovagrendet pedig már rövid itt tartózkodása is meggátolta abban, hogy e vonatkozásban eredményes munkát fejthessen ki. A lovagrendekénél sokkal több adat áll rendelkezésünkre a kizárólagosan ispotályos rendek karitatív működésének megítéléséhez.

A Szent Antalról nevezett ispotályos rend.

A Szent Antal-rend kiinduló pontja az a franciaországi testvérület volt, mely a XI. század végén keletkezett egy bencés kolostorral kapcsolatban. Tagjai kezdetben kizárólag a «Szent Antal-tűzés-ben megbetegedetteket ápolták, és csak később, mikor e betegség már szűnőben volt, foglalkoztak más betegségben sínylődők és szegények gondozásával is. AII. Orbán pápától 1095-ben megerősített testvérület igazi erőre csak a XIII. század elején

kapott, amikortól kezdve, III. Honorius engedélye folytán (1217) tagjai a három szerzetesi fogadalmat is letették. Házaik nemsokára úgyszólván az egész Nyugatot behálózták. Főleg azonban a román országokban örvendtek széleskörű elterjedésnek. A testvérület függő viszonyának és a belőle eredő hosszú viszállyoknak VIII. Bonifác vetett véget, mikor 1297-ben a testvérületet a Szent Ágoston szabályai szerint élő kanonokok sorába emelte, és az apátsággá tett anyagázat közvetlenül a szentszék fennhatósága alá rendelte. Ez a bulla volt a rend egységének megteremtője is, amennyiben annak minden, bárhol élő tagját a közös ruha viselésére kötelezte, s az anyagáz fennhatóságát mindenkire kiterjesztette.¹

Hazánkban a rendnek ezideig három háza ismeretes: a daróci, pozsonyi és a segesvári. Az azonban, hogy közvetlen az anyagázból vagy közvetett telepítés folytán kerültek-e hozzánk, még nincs eldöntve, valamint az sem, hogy mikor jöttek.² Annyi azonban mégis bizonyos, hogy a XIV. század elejétől fogva, vagyis amióta róluk írásos emlékek beszélnek, a magyar, illetőleg a magyar és szlavóniai házak külön tartományt alkotnak, préceptorral az élükön.³

¹ A bullát közli Holstenius—Brockie, i. m. V. 120. s. k. 1. — *Bullarium Romanum*. IV. 143. s. k. 1.

² Sem ennek, sem a Szentlélek-rendnek magyarországi történetét kimerítően eddig még senki sem írta meg. Ezt dolgozatunk keretében mi sem tehetjük meg, s csak annyiban foglalkozunk velük, amennyiben témánk ezt megkívánja.

³ 1309-ben: *vir religiosus fráter Lantelinus praeceptor ordinis Sancti Antony in Regno Hungáriáé*. Fejér: CD. VIII. 7. 79. 1. — Ortway Tivadar: Pozsony város története. II. k. 4. rész. Pozsony, 1903. 289. 1. — 1326-ban: *Sygo de Portatriona praeceptor et magister domorum Sancti Antonii per totam Hungáriám et Schlovoniam*. Fejér: CD. VIII. 3. 146.1. — Ortway szerint: *Gydo magister domus hospitalis beati Anthony, totam per Hungáriám et Slavoniam*. I. m. 292.1. — 1343-ban: *de Myribel Petrus, fráter ordinis b. Anthonii per Selavoniam et Hungáriám magister hospitalis*. *Monum. eccl. Strig.* III. 492. 1. 649. oki. stb.

A preceptor székhelye, úgy látszik, megtelepedésüktől fogva Darócon volt. Az imént említett Gydot, ki 1326-ban a magyar és szlávón házak préceptoraként szerepel, ugyanez évben a daróci ház élén találjuk. Guido, ordinis S. Antonii magister, et commendator in Drawcz. C. Wagner: *Analecta Scepusii sacri et profani*. I. 405. 1. — *Monum. eccl. Strig.* III. 64. 1. 108. oki. (1325). — 1399-ben: *Almannus praeceptor praeceptoratus S. Antonii de Darouch*. Wagner i. m. III. 168.1. — Ugyanígy ugyan-csak 1399-ben, de más vonatkozásban Orsz. levéltár Dl. 24926. — A *Monum. Vat.* I. 4. 467. lapján a pápai oki. évszáma, mely a daróci préceptor tisztséget Almannusnak juttatja, kérdőjellel 1402. Az emlí-

A rendről szóló hazai adataink főbbjei arra az időre esnek, amikor az virágkorát már leélte, delelőjén túljutott, s a polgárság a saját érdekeinek megfelelően az ispotályintézmény terén is egyre határozottabban kezdte érvényesíteni befolyását. Ez természetesen nem ment mindenütt zökkenő nélkül. A rendnek sok pere támadt a városokkal. Karitatív tevékenységének emlékeit legnagyobb részben ilyen periratok örökítették meg.

Pozsonyi letelepülésük ideje ismeretlen. Első feltűnésük 1309-ben már a hanyatlás képét mutatja. Ebben az évben fej e-szódott be ugyanis a várossal folytatott perük olyan megoldással, hogy a rendhez ezentúl csupán a lelki vezetés, a spirituáliák tartoznak, míg az ispotály anyagi javainak kezelése, a temporáliák, mindenestől a város hatáskörébe mennek át.¹ Ez még nem jelentett beavatkozást a rend belső életébe, az ispotálymesteri tiszttség betöltésére vonatkozó megállapodás azonban már ebbe is mélyen belenyúl. A rendnek itt annyit sikerült megmentenie, hogy a várostól választott ispotálymestert a rend preceptorának be kellett mutatni. Ezt viszont ő és utódai «habitu investire teneantur», ami annyit jelent, hogy kötelesek felvenni a rend tagjai közé. S ha ez tényleg a szegények javát munkálja és a polgároknak sincs ellene kifogása, akkor sem a jelenlegi precep-

tett oklevelek azonban mutatják, hogy már 1399-ben is viselte e tisztéget. Elődje: Imbertus de Insula, ipsius domus (de Dayoch) in regno Ungarie et Slavonie preceptor. U. o. — 1402-ben: parochialis ecclesia s. Antonii in Dorowez, Strig. diocesis, preceptoría s. Antonii de Ungaria vulgariter nuncupata. U. o. I. 4. 422. 1. stb.

E tiszttség betöltésének módja természetesen az általános gyakorlat keretébe illeszkedett. A XIV. század végén Bonifác pápa Zsigmond kérésére nevezte ki Almannust daróci préceptorrá. Momim. Vat. I. 4. 467. 1. Az oklevél kérdőjeles 1402-es évszámáról fentebb szólottunk. A XV. században a ius patronatus kifejezetten a királyhoz tartozott. Korábbi adat híján egy 1483-as oklevélre hivatkozunk, amely ezt világosan kimondja. A pályázó, egy Veszprém-egyházmegevei klerikus, a királytól (ad quem ius patronatus presentandi preceptorie spectat) prezentálva folyamodott pápai megerősítésért. A tiszttség elnyerése után hajlandó a szokásos fogadalmak letételére s a rendi ruha viselésére. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. III. 289. 1. 431. oki.

A magyar preceptorai ház exempciója nem volt teljes, csak a szepesi prépost joghatósága alól volt kivéve. II. Pius pápa 1464-ben megerősíti az esztergomi érsek kiváltságait a megyéspüspökök joghatósága alól kivett monostorokra, prépostságokra és plébániákra vonatkozólag. Közöttük találjuk a daróci házat is (sancti Antonii de Darocz in Scepus ... domus). U. o. III. 173. 1. 283. oki.

¹ Fejér: CD. VIII. 1. 620—622.1. VIII. 7. 79—82. 1. — Ortway i. m. II. 4. 290. 1.

tor, sem utódai állásából el nem mozdíthatják, csupán súlyos kihágás esetén, de helyébe újat ekkor is a város választ. Az imént idézett kifejezés világossá válik a rend magyarországi preceptorának a segesvári polgármesterrel és esküdtekkel a viszályok lezárása céljából a Szent Antal-ispotályra vonatkozó, 1487-ben kötött egyességéből, ahol egyébként, a meglehetősen nagy időbeli eltolódást nem tekintve, a helyzet teljesen megegyezik a pozsonyival. E szerint, ha az ispotály és templom rektori tisztisége megüresedik, ennek betöltése, kegyúri jogánál fogva, a város mindenkori tanácsához tartozik. A megválasztottat a préceptornak be kell mutatni, aki viszont köteles azt a rend kötelékébe felvenni, s ha az a próbaév letelte után is a rendben szándékozik maradni, fogadalomra bocsátani.¹

Az 1309-i megállapodás egyébként pontosan szétválasztja a rendhez és az ispotályhoz tartozó jövedelmeket is. A rend a kifejezetten neki juttatott adományokon kívül az elmaradt bevételek fejében négy és fél bécsi súlyú ezüst márkát és 16 hordó bort kap, a szegényeknek juttatott ajándékokból azonban semmi részesedése nincs, aminthogy nincs annak a gyűjtésnek az eredményéből sem, melyet meghatározott helyeken a szegények számára végeznek. Ezenfelül kap még egy kőházat bizonyos tartozékokkal egyetemben.

A rend pozsonyi emlékei e szerződés megkötése után legnagyobbbrészt anyagi természetű ügyekhez, pl. különböző ingatlanok el- vagy bérbeadásához fűződnek.² Az ispotály lelki vezetését ezentúl a rend tagjai közül a préceptortól kinevezett felszentelt pap végezhetette, ki az ispotálymester mellett mint rektortárs, káplán szerepelt.³ Jogilag azonban az 1309-i megállapodás

¹ Friedr. Müller: Geschichte der siebenbürgischen Hospitälere bis zum Jahre 1625. (Programm des evangelischen Gymnasiums in Schäßburg und der damit verbundenen Lehranstalten. 1855/56.) 57. 1.

² Fejér: CD. VIII. 3. 146. 1. — Vámosy István: A pozsonyi katolikus polgári ápoló *intézet*. Pozsony, 1898. 17. s. k. 1. — Ortway i. m. II. 4. 292. s. k. 1.

³ 1384-ben: Ulricus conector sive capellanus hospitalis sancti Antonii. Carolus Rimely: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. (Instar manuscripti. Posonii 1880.) 325. 1. Hatásköre csak az ispotályra és annak lakóira szorítkozhatott. 1384-ben éppen ennek túllépése miatt támadt egyenetlensége az ottani Szent Lőrincről elnevezett egyház plébánosával. A vita bizonyos jogok és jövedelmek hovatarozandósága körül keletkezett. Ulrich ugyanis valakit a plébános akarata ellenére temetett el az ispotály kápolnájában. Ebből a plébániának anyagi kára származott. A pozsonyi prépost úgy döntött, hogy a tetem exhumálandó,

podás maradhatott érvényben egészen 1428-ig, amikor az ispotály is áldozatul esett a husziták dúlásának. A következő évben éppen ezért a preceptor az ispotályra vonatkozó minden jogát, köztük a lelkeszi tisztség betöltését is, a városra ruházta egészen a visszavonásig. A lemondás végleges lett, mivel az ispotályba az antoniták soha többé vissza nem tértek.¹

A rend visszaszorítása Segesvárott is, bár bizonyos késéssel,

s ha a plébános úgy akarja, az ő egyháza temetőjében kell elföldelni. A jövőre nézve pedig kiközösítés terhe alatt megtiltja a hasonló esetek megismétlődését, továbbá azt, hogy a plébánia nagymiséje alatt az ispotályban prédikáció legyen, vagy hogy a plébános jogai bármi más módon megcsorbíttassanak. U. o. 324. s k. 1.

¹ . . . ipsum hospitale nostrum una cum pauperibus et aliis suis cunctis attinentiis . . . habeant plenum ius et posse possidendi et regendi ipsum usque ad beneplacitum nostre voluntatis, capellanumque vel alios provisos et rectores in ipsum assumendi vel alienandi. Ortvay i. m. II. 4. 296. 1.; Fejér: CD. X. 7. 141.1.; Vamossy István i. m. 20. s k. 1. — Ezt megelőzőleg 1428-ban már világi papot (sacerdotem secularem) találunk az ispotályban. Hogy mióta van ez így, nem állapítható meg. Valószínűleg a zavaros időkkel kapcsolatos. Ortvay i. m. 296. 1. — Ortvay az antoniták Szent Antal tiszteletére szentelt ispotályát és a Szent Lászlóról elnevezett ispotályt azonosnak veszi, azonban tévesen. Cáfolatára teljesen elégségesek az általa felhozott adatok. Domicellus Pált és Újházi Lászlót az 1391-ben, majd 1397-ben kelt oklevelek a következőképpen említik: veri et legitimi patroni et heredes fundatorum hospitalis Sancti Regis Ladislai extra muros Posonii per predecessores eorum edificati et constructi. . . , majd: veri et legitimi patroni, gubernatores, collatores, fundatores, necnon heredes ultimi *növi* hospitalis ecclesie sancti Ladislai regis extra muros oppidi Posoniensis. Űk most az ispotályra vonatkozó minden jogukat a városra ruházzák, tekintve, hogy ez jobban tud róla és szegényeiről gondoskodni. Ezzel szemben a Szent Antal-rend preceptora csak 1429-ben bocsájtja a Szent Antal-ispotályt teljesen a város rendelkezésére. Ennek az ispotálynak az ügyeiben a két szembenálló fél mindig a rend és a város. Azután az antoniták ispotályai a rend védőszentjének, Szent Antalnak a nevét viselik. így a pozsonyi is. 1384-ben, hogy csak erre a korra hivatkozzunk, ezt találjuk: capellanus hospitalis s. Antonii..., 1428-bari pedig: domus pauperum b. Anthony . . . , és soha sincs említés arról, sem e kort megelőzőleg, sem később, hogy ez az ispotály bármikor is a Szent László nevet viselte volna, valamint arról sem, hogy a polgári alapítású Szent László-ispotályhoz az antonitáknak bármikor valamiféle közük lett volna. Továbbá az említett oklevelek a Szent László-ispotályt «novum hospitale»-nak nevezik, minden bizonnyal a régebbi Szent Antal-ispotályhoz viszonyítva. Hogy mily alapon veszi Ortvay a két ispotályt egynek, az rejtély. Bizonyítására egyetlen adatot sem hoz fel, csak kimondja, hogy így van. Ortvay i. m. II. 4. 289. s k. 1. — Alább, 55. 1. — Ortvay nyomán ugyanebbe a tévedésbe esett Pásztor Lajos is: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp., 1940. 51. 1.

ugyanilyen módon és fokozatokon át történt. Működésük virágkorát itt is a múlt homálya fedi. Számunkra, adatok hiányában, történetük azokkal a vizsályokkal kezdődik, amelyekbe a rend a várossal bonyolódott. Ennek egyik állomása az imént idézett, 1487 elején létrejött egyesség, mely az ispotály rektori tisztségének betöltésére s a jövedelmek elosztására vonatkozik. Ez a továbbiak során előírja, hogy az ispotálymester a város révén évente 12 arany forintot köteles eljuttatni a Darócon székelő préceptorhoz. A jövedelmeket úgy osztja meg, hogy két részt juttat az ispotály mesterének és káplánjainak, egyet pedig a szegényeknek. Mindezek végrehajtására és a szegényeknek szánt rész kezelésére a város közönsége két vagy több megbízható polgárt választ.¹ Ezzel a rend kiszorítása a szegényeket illető temporáliák kezeléséből itt is befejeződött. A megállapodás lényege, vagy legalábbis annak az ispotálymesteri tisztség betöltésére vonatkozó rendelkezése nem új keletű. Bizonyára egy hosszabb gyakorlat rögzítése. Mátyás királynak egy még ugyanazon évben (1487), de a megállapodásnál később kelt okleveléből tűnik ez ki. Ebben a polgárok régi szabadságát és szokását védi a préceptor törekvéseivel szemben. E szerint az ő joguk az ispotály élére megfelelő egyént választani, az elhalt rektor javaival pedig az ispotály szegényei és temploma javára szabadon rendelkezni. Ebben sértette meg most őket a préceptor, mikor nemcsak a volt ispotálymester javait illetőleg próbált önkényesen eljárni, hanem utódja választásában is a maga akaratát iparkodott érvényre juttatni.² A vizsályok azonban csak a rendnek az ispotályból való végleges távozásával szűntek meg. 1491-ben Bátorhori István erdélyi vajda a daróci préceptor kérésére már arra próbálja rábírní a várost, hogy az 1487-i szerződésben vállalt kötelezettségének tegyen eleget, s a préceptornak küldje meg a neki járó évi összeget, melynek fizetését az utóbbi két esztendőben elmulasztotta. 1511-ben pedig a város ennek az oklevélnek s az 1487-i szerződésnek az átírását attól félve tartja szükségesnek, hogy a préceptor azokat magával vivén, az ispotálymesteri tisztség betöltésére s a szegények ellátására vonatkozó írásos bizonyítékokkal nem fog rendelkezni.³ Ettől kezdve azután a

¹ Müller i. m. 58. 1.

² Müller i. m. 60. 1.

³ Müller i. m. 56. 1. — Fabritius: Urkundenbuch zur Geschichte des Kisdér Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehemals befindlichen Orten. Nagy-Szeben, 1875. 158. 1.

rendnek Segesvárott, bár a Szent Antal-ispotály tovább is működött, nyoma vész, az ispotály teljesen a város birtokába ment át.¹

A daróci préceptori ház ispotályáról, annak ellenére, hogy viszonylag erről a házról maradt fenn a legtöbb adat, jóformán semmit sem tudunk.²

A hanyatlás útjára lépett rend magyarországi története a XVI. század közepén, a reformáció korában, végkép lezárul.³ Közös sorsa ez azoknak a szinte áttekinthetetlenül gazdag szerzetesi alakulatoknak, melyeket a szellemében megújuló középkor hozott létre. Az új rendek és testvérületek mindegyike megtalálta a maga területét, meglepően gyorsan elterjedt, s gyakran bámulatraméltó teljesítményeket végzett, de amikor azután a maga gyümölcsét meghozta, megindul a lassú sorvadás, melynek vége rendszerint a teljes elmúlás. Az antoniták sem tudtak ellenállni a jólét csábító szavának. Vagyonuk nöttével egyre in-

¹ Müller i. m. 30. s k. 1., 61. s k. 1. — Fabritius i. m. 228., 257. s k. 1. — Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. V. 213. 1.

² Alapítását a szepesi krónika 1288-ra teszi. — Hain Gáspár löcsei krónikája. Kiadták Bal Jeromos, Förster Jenő és Kaufmann Aurél. Lőcse, 1911—13. 1. 12.1.—Wagner: Anal. Seep. II. 9.1. A praeceptoratus jövedelmére vonatkozólag van egy megközelítően pontos adatunk is a XIII—XIV. század fordulójáról, amikor a pápa e tisztséget Almannusnak, Zsigmond jelöltjének adományozza, s ezzel kapcsolatban az oklevél felemlíti, hogy évi jövedelme a 40 ezüst márkát nem haladja meg. Mon. Vat. I. 4. 467. 1. — Almannus és a község polgárai közt különböző viszályok keletkeztek, melyeknek elkerülése végett 1399-ben egességre léptek. E szerint a polgárok mindegyike (quilibet civium et populorum et successorum ipsorum) Almannusnak és utódainak évente három napon át köteles szántani, egy kocsi fát bevinni, a censust, a bírságot, az ajándékokat s az egyéb járulékokat (census, birsagia, dona, munera, et alias obventiones) pedig pontosan beszolgáltatni. A preceptor személye ellen elkövetett minden macacsságért és kihágásért Szent Márton napig 100 gira fizetendő neki. A ház mindenkori káplánjának és klerikusának (capellano et clerico domus hospitálás) pedig a szokásos jövedelmeken kívül ételmet, ruházatot tartoznak adni. Orsz. Itr. Dl. 24926.

A daróci antoniták műveltségtörténetileg is fontos emlékeivel Kőszeghy Elemér foglalkozik Die Denkmäler der Antoniter in Drautz (Késmárk, 1930.) c. művében. A kolostor teljesen elpusztult. (14. 1.) A rend kórusköteles tagjainak a száma, a templomi ülőhelyekből következtetve, tízre becsülhető. (16. 1.) Értékesek a templom képei, melyek, a szerző szerint, a XIV. század közepét megelőző időre teendők. (30. 1.)

³ A pozsonyi és segesvári házakra vonatkozólag 1. az imént felhozott adatokat, a daróciat illetőleg pedig Wagner: Anal. Seep. III. 172. 1.

kább kanonokok és lelkipásztorok lettek, mintsem ispotályosok.¹ Nem hivatásuk vezette őket akkor sem, amikor a XIV. század második felében a kassai, pozsonyi és a szepesváraljai ispotályokat maguknak akarták megszerezni. Törekvésük azonban a városok, illetve a plébános ellenállásán hajótörést szenvedett.² Követelésükhöz a jogi alapot V. Orbán pápa bullája (1364) szolgáltathatta, mely az esztergomi érseknek és suffraganeusainak szigorúan meghagyja, hogy rövid időn belül, ha kell egyházi fenyíték terhe alatt is, adják vissza az ispotályokat eredeti rendeltetésüknek, és semmisítsék meg azoknak javadalomként vagy bármi más módon történt eladományozását. Kivételt csak azok az ispotályok képeznek, amelyek lovag- vagy szerzetesrendek kezén vannak.³

A kassai per lefolyása részleteiben is ismeretes. Közel 40 évig húzódott ez az 1360-as években megindult viszály, és csak 1399-ben dőlt el végérvényesen Kassa városa javára. Utórezgései azonban még a következő századba is eljutottak. A daróci antoniták állítása szerint a város Szentlélekről nevezett ispotálya valaha a Szent Antal-rend joghatósága alá tartozott, és a rend védőszentjének a nevét is viselte. Állításuk igazolására azonban nem tudnak semmiféle írásos bizonyítékot sem felhozni. Hogy követelésüket az említett bulla támasztotta alá, kitűnik abból is, hogy a tárnokmester, mikor e perben igazságot akart szolgáltatni, ennek hiteles másolatát kérte az egri püspöktől, ítélete a kassai bíró elmaradása miatt az antoniták javára szóló ugyan, de Nagy Lajos 1375-ben e határozatot megsemmisítette egyrészt azért, mivel, az oklevél szerint, a kassaiak írásos bizonyítékokkal igazolták, hogy az ispotály az ő alapításuk, másrészt pedig, mivel az antoniták mestere azt és javait el akarta adni. Ez utóbbi kitétel világosan mutatja a szándékot, mely az antonitákat az ispotály megszerzésére irányuló törekvésükben vezette. Az ügy azonban ezzel még korántsem zárult le. 1392-ben,

¹ A segesvári ispotály-templom matrikulájában a következő bejegyzés található a XVII. század végéről: Antistitum seu ecclesiastarum ab initio ecclesiae fundatae xenodochialis Schaesburgiensis invicem sese subsequutorum ab anno 1461. I. H. Antonius ist der erste Spitals Pfarrer gewesen anno 1461 vnd hat gelebt in Papatu. II. H. Nicolaus anno 1466 hat auch gelebt in Papatu stb. — Fabritius i. m. 257—58. 1. — Müller i. m. 30—31.1. — A daróci házat egy 1402-ben kelt pápai oklevél parochialis ecclesia-nak nevezi. Monum. Vat. I. 4. 422. 1.

² Szepesváraljára vonatkozólag Wagner: Anal. Seep. III. 169. 1.

³ Fejér: CD. IX. 3. 436. 1.,

majd 1399-ben Zsigmond király ismét Kassa polgárait védi az antoniták jogtalan zaklatásai ellenében, s egyszersem szigorúan eltiltja őket attól, hogy ezután a várost jogaikban háborgatni merészeljék. Ők azonban ennek ellenére még egyszer kísérletet tettek, s az ügyet 1412-ben a pápai követ elé vitték. Az eredmény ismeretlen, az azonban bizonyos, hogy az ispotály továbbra is a polgárok kezén maradt.¹

Hasonló eset ismétlődött meg 1505-ben Pozsonyban. Ekkor ugyanis II. Ulászló király az esztergomi érseki helynöknek értésére adta, hogy az antoniták preceptora a külvárosban fekvő Szent Erzsébet-ispotályt a rendjéhez tartozónak vitatja, és bizonyos, tőle kieszközölt oklevelek alapján azt a várostól el akarja idegeníteni. A pozsonyi polgárok azonban a legkevésbé sem emlékeztek arra — miként a mi adataink sem említik egyetlen szóval sem — hogy az ispotály valaha is a rend kezén lett volna. A preceptor a várost az esztergomi érseki szék elé idézte, a király azonban a helynököt eltiltotta attól, hogy az ügyben ítélni merészljen, és elrendelte, hogy azt a legközelebbi országgyűlés alkalmával terjesszék eléje és az országnagyok elé. A per kimenetele ismeretlen, de biztosra vehető, hogy nem az antoniták javára dőlt el.²

Az ispotály e korban számukra már inkább csak jövedelmi forrás, mint működési terület volt. Nagyrészen ez az oka, hogy a polgárságnak minden nagyobb nehézség nélkül sikerült őket visszaszorítania s ispotályait a maga hatáskörébe vonnia.

Jövedelmi forrásuk az ingatlanokon kívül az adományok és főképp az a kitűnően megszervezett gyűjtőtevékenység volt, melyhez hasonlóval ezideig egyetlen ispotályos rend sem rendelkezett. Ebben igen nagy segítségükre voltak a különböző pápai kedvezmények is. A hazai gyűjtés szerveztségére és fontosságára világot vet a már említett pozsonyi egységével, amely szükségesnek tartja azoknak a területeknek az elkülönítését, ahol ezentúl pusztán az ispotály szegényei számára gyűjtenek, és ahol a rend az ispotály nevében a maga számára is

¹ Wick Béla: A kétszázéves kassai ispotály-templom. Kassa, 1930. 11. s k. 1. (Wick a daróci antonitákat tévesen a johannitákkal azonosítja.) Wagner: Anal. Seep. I. 413—414. 1., III. 164—169., 171. 1. — Fejér: CD. IX. 5. 35., IX. 4. 73., X. 2. 60. és 642. 1. — Dragoner Béla: Adalékok a kassai Sz. Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez. Magyar Sión, 1904. 524. s k. 1. — Kemény Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei. 5., 9., 10., 11., 14., 20. 1. (1431—1483.)

² Ortway i. m. II. 4. 301. 1.

rendezhet gyűjtést. A rendi gyűjtés fontosságáról tesz bizonyosságot a daróci preceptornak 1428-i levelében említett városi rendelkezés, melynek értelmében annak a világi papnak, akit a pozsonyi Szent Antal-ispotályban a város alkalmazott, a koldulás idejére a rend ruháját kell magára öltenie. A preceptor most arra kéri a tanácsot, hogy ettől álljanak el, mivel ez nemcsak szokatlan dolog, hanem a rend kigúnyolása is.¹

Az egyes házak és ispotályok személyzetéről alig egy-két adat áll rendelkezésünkre. Pozsonyban a már többször idézett 1309-i megállapodás a szegényeken kívül testvérekről és nővérekről beszél.² A daróci 1399-es egyességlevél a preceptor mellett még egy káplánról és klerikusról,³ az 1487-es segesvári pedig szegényekről, egy rektorról és annak káplánjairól tesz említést az ispotály jövedelmeivel kapcsolatban.⁴

A Szentlélekről nevezett ispotályos rend.

A rend kiindulópontja az a testvérület volt, amelyet Dél-Franciaország Montpellier nevű városában Guido, egy előkelő, gazdag francia nemes, a XII. század végén hívott életre, hogy az a Szentlélek oltalma alá helyezett ispotályban a szegények és a betegek gondozásával foglalkozzék. A társulatot renddé III. Ince pápa emelte, ő erősítette meg szabályait is, amelyeknek végérvényes megfogalmazásában is jelentős szerepet vitt. Szabályaik alapjául a Szent Ágoston-féle regulát vették. Ezt egészítették ki a johanniták szabályaival, melynek többhelyütt eredeti fogalmazását is megtartották. A rend tagjai a szokásos három szerzetesi erény mellé még egy negyediket is vállalnak: a szegények és betegek önzetlen szolgálatát.⁵

A rend célja teljes egészében karitatív volt: segíteni ott,

¹ . . . sacerdotem secularem, qui tempore mendicationis deberet assumptum habitum ve Signum crucis ordinis b. Anthony et finita mendicatione habitum illum iterum deponeret. Ortvay i. m. II. 4. 296. 1.

² Fejér: CD. VIII. 1. 620. L, VIII. 7. 79—82. 1. — Ortvay i. m. II. 4. 290. 1.

³ Orsz. ltr. Dl. 24926.

⁴ Müller i. m. 58. 1.

⁵ Ego N. offero, et trado meipsum Deo, et B. Mariáé, et s. Spiritui, et Dominis nostris infirmis, ut omnibus diebus vitae meae sim servus illorum. Promitto castitatem, cum Dei auxilio servare; et sine proprio vivere, et tibi N. Successoribusque tuis obedientiam tenere, et bona ipsorum pauperum fideliter custodire. Holstenius—Brockie: Cod. Reg. V. 504. 1.

ahol azt a szükség megkívánta. Ispotályaikban a szegények, betegek, árvák, elhagyottak felvételre és szerető gondozásra találtak; a környék szegény betegeit is hetenként felkeresték, s ha kellett, az ispotályba szállították, a többi szegényt pedig élelemmel és ruhával támogatták. Tagjai, előljárók és alattvalók, egyaránt laikusok: testvérek és nővérek (ez utóbbiak a nők és gyermekek szolgálatára). Ezekhez járult házanként egy vagy több felszentelt pap, kiknek a regula határozottan megtiltotta, hogy a ház anyagi ügyeibe beleavatkozzanak. Rendeltetésük pusztán a lelki szükségletek kielégítése volt.¹ Több házzal kapcsolatban azután már kezdettől fogva működtek hasonló néven külső testvérületek, melyek főképp az anyagiak megszerzése terén jelentettek nekik igen nagy segítséget.

III. Ince érdeme volt, hogy a mozgalom időszerűségét felismerte és hódító útjára elindította. Tette ezt nemcsak a társulatnak renddé való emelésével és felkarolásával, hanem elsősorban azzal, hogy meghívta a tőle nagyszabású kórházzá átalakított volt angolszász zarándokházba, s ezzel neki az örök városban központot, a keresztény világnak pedig mintaintézményt adott.²

A rend elterjedése kitűnően mutatja, mint járta végig e korban egy életképes, a kor eszméiből fakadt mozgalom az egész keresztény világot. E mozgalom hullámai is rövidesen az egész Nyugatot begyűrűzték. IV. Miklós pápának 1291-ben kelt bullája szerint már közel száz háza van szétszórva Európa különböző országaiban.³ Ez a szám a rend virágkorában, a XIV. században, amikor ispotályaik valósággal elárasztották Nyugat- és Közép-Európa városait, megsokszorozódott. A rend történetírója, E. Brune szerint e században körülbelül ezer ispotályban gyakorolták az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit.

Hazánkba jöttük ideje ismeretlen. Magyarországi főházuk-

¹ Szabályaik Holstenius—Brockie: Cod. Reg. V. 503. s k. 1. Történetük P. Brune: Histoire de l'ordre hospitalier du Saint-Esprit. Paris, 1892.

² Ettől kezdve a római Hospitale St. Spiritus in Sassia lett a rend főháa, s ennek rendelték alá az anyaházat is, bár a kettő viszonya később sem volt egészen tisztázott. A viszályok elkerülése végett III. Ince a keresztény kultürközösség területét gyűjtés szempontjából két részre osztotta. Itália, Szicília, Anglia és Magyarország a római házhoz tartoztak, míg a többi ország a montpellieriehez. Holstenius—Brockie: Cod. Reg. V. 497. 1.

³ Bullarium Romanum. Ed. Taurinus. IV. 107. s k. 1. A bulla Magyarországot még nem említi.

ról, a budairól szóló első, 1330-ból származó adatunk már a múltba visz. A ház mestere, Ortolfus ugyanis, ki egyúttal a magyarországi házak «preceptor generalis»-a is, a testvérek beleegyezésével már földet ad el, s az árát (100 ezüst márka) a Szentlélek-egyház épületére fordítja.¹ A ház tagjai a század első felében még szűkös körülmények között élhettek, és anyagi nehézségekkel is kellett küzdeniök. 1346-ban a szükségtől kényszerítve vetik zálogba a Szentendrén fekvő malmuk felét egy Tötös nevű nemes katonának. Következő századi emléküket legnagyobb részt különféle viszályok őrzik. Pereskednek malmok, földek, rétek, jogok stb. érdekében. E perek adataiból azonban belső életükre is esik némi halvány fény. Így kitűnik belőlük a rend hanyatlása, jogkörének egyre szűkebb keretek közé szorítása, s ezzel párhuzamosan a városnak egyre erőteljesebb benyúlása az ispotály életébe.

Kezdetben e befolyásnak semmi nyoma sem észlelhető: a viszályoknál és a birtokeladásoknál csak a konvent vagy annak képviselője szerepel és dönt. 1330-ban az ispotály mestere az összes testvérek beleegyezésével adja el az említett darab földet. Az 1346-os zálogbaadás szintén így történik. 1417-ben meghagyja Zsigmond király a budai káptalannak, hogy a felhévizi keresztesek kezén lévő, de a nyulakszigeti Szent Mihály prépostsághoz tartozó Paszand-major és egy Hévizén lévő malom birtokába, annak törvényes visszafoglalása után az említett prépostságot iktassa be. A beiktatásnál Henrik testvér a maga és az egész konvent nevében mond ellent. 1448-ban Tamás, a nyulakszigeti Szent Mihály-egyház prépostja a budai káptalan előtt a felhévizi Szentlélek-egyház kereszteseit tiltja el bizonyos, a Héviz-folyón, Paszandok határában fekvő malom használatától és megszerzésétől.³

¹ Monum. eccl. Strig. III. 157. 1.

² . . . pro meliore statu et utilitate domus nostre, nec non ex urgente necessitate . . . Orsz. Itr. Dl. 3865. Ezt és a Szentlélek-rend budai házára vonatkozó még kiadatlan egyéb okleveleket Budó Jusztin dr. fölé véltáros úr szívességéből a fővárosi levéltár kiadásra készen álló gyűjteményes másolataiból idézem. Jelzésére azért használok az Országos levéltári számot, mert az eredetije ott található meg. — Az e századból ismert többi adatunk inkább csak helymeghatározás szempontjából jöhetne számításba. Három esetben is történik említés egy-egy malommal kapcsolatban a Szentlélek-ispotályról. Mellette vagy körülötte fekszenek. Rupp Jakab: Buda és Pest környékének helyrajzi története. Bp., 1868. 39. 1. — Dl. 3110. — Fejér: CD. IX. 4. 43. 1. — Dl. 7564.

³ Az 1330-i eladás de consensu fratrum suorum, nullo contradicente

1452-ben azonban a Szentlélek-ispotály mestere már nem a konvent, hanem a szegények nevében tiltakozik az ellen, hogy Tamás nyulakszigeti prépostot a paszandoki malom birtokába beiktassák.¹ 1453-ban a per elhalasztásánál a két szembenálló fél ugyancsak Tamás prépost és a Szentlélek-egyház szegényei.² Mátyás király 1459-ben azt hagyja meg a budai káptalannak, hogy a felhévízi Szentlélek-ispotály szegényeinek ama panasza tárgyában, hogy malomhelyüket az óbudai apácák jogtalanul elfoglalták, tartson vizsgálatot.³ 1483-ban azonban Jakab deák, az ispotály igazgatója már nem a konvent, de nem is a szegények, hanem a maga és a budai tanács nevében tiltakozik az ellen, hogy a nyulakszigeti prépostot a már régóta per tárgyát képező paszandoki malom birtokába beiktassák.⁴

1494-ben Ötvös Mátyás budai polgár az ispotály mestere. II. Ulászló ugyanis ekkor a budai káptalanhoz intézett parancsában az ő beiktatását rendeli el bizonyos forrásnak s a belőle eredő pataknak a birtokába. Erre azonban az óbudai apácák tiltakozása miatt nem kerülhetett sor.⁵ Két évtized múltán újra a

történik. Monum. eccl. Strig. III. 157. 1. — 1346-ban a malomrészt fráter Chrasto magister hospitalis ordinis S. Spiritus ad Calidas Aquas Budenses, ceterique fratres eiusdem domus habito consilio vetik zálogba. Orsz. ltr. Dl. 3865.—1417-ben fráter Henricus crucifer S. Spiritus de Calidis Aquis Superioribus in sua necnon conventus loci eiusdem personis mond ellent. Dl. 10563., 10588. — Az 1448-ban kelt oki. Dl. 16683.

¹ Benedictus presbiter, rector hospitalis Sancti Spiritus de Calidis' Aquis superioribus, in persona pauperum in eodem degentium, eidem introduccioni et statucioni contradiccionis velamine obviasset... Az oklevél külsején: Pro . . . preposito eccl. S. Michaelis de Insula Leporum, contra pauperes in ecclesia S. Spiritus Calidarum Aquarum superiorum Budensium degentes . . . Békefi Rémig: A pilisi apátság története. Pécssett, 1891. 414. 1. — Orsz. ltr. Dl. 14578.

² Orsz. ltr. Dl. 14695. — Békefi i. m. 415. 1. — 1453-ban e perben az ispotályt marasztalják el, mivel képviselője a kitűzött határidőben nem jelent meg. Dl. 14748.

³ Exponitur in personis universorum pauperum domus hospitalis S. Spiritus circa Superiores Calidas Aquas fundate . . . quendam locum molendini ipsorum pauperum et hospitalis . . . occupando . . . Orsz. ltr. Dl. 15366.

⁴ Jacobus literátus rector domus hospitalis ecclesie S. Spiritus de Superioribus Calidis Aquis Budensibus in sua necnon circumspetorum iudicis et iuratorum civium civitatis . . . Budensis personis ... Az oklevél hátán: Personalí presentie . . . contra iudicem et iuratos cives Budenses . . . Orsz. ltr. Dl. 18841. A per ezután már a nyulakszigeti prépost és a város között folyik. Dl. 18871., 19386.

⁵ Mathias ewthes civis civitatis Budensis et rector hospitalis S. Spiritus de Cal. Aqu. Sup. Budensibus. Dl. 20213.

rend tagját, János papot találjuk az ispotály élén. Ez 1515-ben bizonyos kaszálók és rétek miatt, melyek a budai tanácsstagok vallomása szerint az ispotályhoz tartoznak, bonyolódott perbe a budai káptalannal.¹

A XV. század közepétől adataink a konventet, annak együtességét sem jogi viszonylatban, sem más vonatkozásban nem említik. Az ispotály mestere, ki, miként az imént láttuk, már nem is mindig a rend tagja, majd az ispotály, majd a szegények, majd pedig a város képviselőjében szerepel és mellette, legalábbis a XV. század végétől számíthatólag, ott találjuk a városi megbízottat, a gondnokot. Az 1515-ben keletkezett perrel kapcsolatban ugyanis Harber János bírót is kihallgatták. Ennek a vallomásából azt is megtudjuk, hogy atyja, aki szintén a bírói tisztelet viselte, az ispotály provizora volt és mint ilyen műveltette a per tárgyát képező szántóföldeket, kaszáltatta a réteket s gondoskodott a termésről az ispotály nevében. A vázolt fejlődés kielégítő magyarázatát csak a városnak az ispotály ügyeibe való egyre erősebb beavatkozásában, a rend visszaszorításában, illetőleg hanyatlásában találhatja.

Az ispotály vagyona vonatkozólag az 1330-ban eladott földön s az idézett perekkel kapcsolatos ingatlanokon kívül mit sem tudunk. Jövedelméről pedig csak annyit, hogy 100 aranyforintnál több kára származott abból, hogy az a polgár, aki az egyik malmát a körülötte fekvő réttel együtt bérelte, a budai káptalan támadó fellépése következtében a bérlettől visszalépett, és így azóta az ispotálynak belőle semmiféle haszna nem volt. Az 1516-ban e miatt folyó perből tűnik ez ki, a nélkül azonban, hogy az időtartamra is világosság derülne, mely alatt az említett veszteség bekövetkezett.²

A rend vagy helyesebben az ispotály hivatását Budán egészen a török pusztításig teljesíthette. Szegényeiről, a nekik juttatott összeggel kapcsolatban Zsigmond lengyel hercegnek 1500-ból való számadáskönyve is megemlékezik.³

¹ ... nobilis magister Johannes presbyter ordinis cruciferorum, plebanus ecclesiae hospitalis S. Spiritus de Felhewyz ... Az 1516-i oklevélben: ... magister Johannes presbyter crucifer magister et rector hospitalis S. Spiritus... Másolat, mely a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában «Ab. 71» jelzet alatt őrzött «Diplomatarium Crucigerorum de Alba» III. kötetének 1085—1092. lapjain olvasható. Fővárosi ltr. másolatai. 1515. és 1516. évnél. — A per tovább folyt. Eredménye ismeretlen.

²U. o.

³ ... ad mandata domini principis ... ad hospitale pauperibus Sancti Spiritus ... VII den. ung. Divéky i. m. 26. 1.

Korábbra nyúlnak vissza adataink a rend nagyszzebeni működésére vonatkozólag, hol megtelepülésük ideje is ismert. 1292-ben ad át ugyanis nekik a nagyszzebeni tanács egy olyan házat, tartozékaival együtt, melyet már régtől ispotály-nak használtak, hogy benne istentiszteletet végezzenek, a szegényeket, nyomorultakat, jövevényeket a hívóktól juttatott adományokkal tehetségük szerint támogassák, őket szükségükben keressék fel, fogadják szerető gondjaikba és szállítsák az ispotályba.

Az oklevél röviden a rend egész munkaprogramját felöleli és egyelőre minden külső befolyástól mentes rendi ispotályt mutat be.¹ Ettől az időtől fogva körülbelül egy századig az ispotály életéről és működéséről érdemleges adataink nincsenek.² Mikor a következő század végén újra feltűnik a rend, az ispotálynak többé nem teljesjogú irányítója, minthogy az anyagi ügyek felsőbb irányítása a tanács, illetve megbízottai kezébe ment már át. Kiténik ez abból az 1386-ban kelt oklevélből, melynek értelmében a város tanácsa Márton nagyszzebeni prépostnak az erdélyi püspök által hozzá eljuttatott hagyatékából az ispotályt illető összeget nem a rendnek, hanem az egyik városi tanácsosnak adta át azzal a megbízással, hogy ha a szükség úgy kívánja, juttassa el a Szentlélek-ispotály céljaira az ispotály gondnokához (tehát még ekkor sem az ispotály mesteréhez), amit az meg is tett.³

Az ispotály közvetlen vezetése ezután is a rend hatáskörébe

¹ . . . iudices, iurati ac tota communitas villae Cybiniensis . . . nos quendam domum cum suis attinentiis in Cybinio iacentem et ad nos pertinentem iam dudum a nobis pro hospitali habitam et per nos manu saeculari correctam viris religiosis utpote . . . fratribus cruciferis de ordine s. spiritus concessimus eo iure, quo donum seu collatio dictae domus ad nos dignoscebatur hactenus pertinere ita videlicet, quod dicti fratres vel ipsis subditi in dicta domo hospitalis divinum exercent officium et missarum célèbrent sollempnia et ipsi pauperibus, debilibus, advenis et claudis de elemosinis sibi a Christi fidelibus largitis seu largiendis pro posse suo subveniant ipsos in suis necessitatibus colligendo ... Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 191. 1.

² 1309-ben találkozunk egy perrel kapcsolatban az ispotály mesterével: Walter magister hospitalis S. Spiritus civitatis (Cibiniensis). Mon. Vat. I. 2. 191. 1. — K. Fabritius: Urkundenbuch zur Geschichte der Kisdér Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehemedem befindlichen Orten. Nagy-Szeben, 1875. 9. 1. Itt: Fráter Malachias (oder Villhelmus) ordinis s. Spiritus magister hospitalis in Cibinio.

³ Müller i. m. 17. 1. — Fejér: CD. X. 1. 322. 1.

tartozott, ennek a tagjai látták el.¹ A XV. század közepéről és második feléből fennmaradt oklevelek azonban már azt mutatják, hogy a város bizonyos fokig a rend belső életébe is beavatkozott, amennyiben az ispotály priori tisztségének betöltése az ő kezében volt. A XV. század közepén ugyanis a város Kempf 1 Pétert, az ispotály priorját valamilyen okból elmozdította hivatalából és helyébe mást ültetett. Kempf a rend generális, préceptorához Rómába fellebbezett a rajta esett sérelem orvoslása végett. 1456-ban az erdélyi püspök, aki a nagyszebeni ispotály protektora volt,² a rend fejének leiratára azt kéri a tanácsától, hogy Kempf Pétert helyezze vissza régi jogaiba, a törvénytelenül beültetett Miklóst pedig távolítsa el. Mindebből az következtethető, hogy e tisztség betöltését a város gyakorolta, ha a prior letételét hatásköre túllépésének kell is tekintenünk.³

Még világosabban látható ez Mátyás 1484-ben kelt okleveléből. Benne a király Gáspárt, a nagyszebeni ispotály rektorát eltiltja mindennemű, az ország szokásaival ellenkező újítás bevezetésétől. Egyszersmind meghagyja a városi tanácsnak, hogy az említett ispotálymester helyébe, ha ez a már megkezdett pertől el nem áll, s az újításoktól való tartózkodásra ígéretet nem tesz, *a varos szokása szerint* más alkalmas egyént ültessen, de ugyanabból a rendből.⁴ A XV. század végén próbált ugyan a város egy világi papot állítani az ispotály élére, miután annak tényleges rektorát azért, mert sokáig tartózkodott Rómában, hivatalától megfosztotta, II. Ulászló rendeletére azonban kénytelen volt a régít jogaiba visszahelyezni, az újat pedig eltávolítani. Valóban 1495-ben ismét a Szentlélek-rend tagja, a letett, Drepperk Lajos volt a szebeni ház priorja.⁵

A rend szebeni működése a reformáció korában szakadhatott meg. 1497-ben már teljes függő viszonyban állt a várossal. Mutatja ezt a városi számadáskönyveknek egyik ez évi bejegy-

¹ 1414-ben egy oklevél kiállításánál többek között jelen vannak: fráter Michael crucifer ordinis s. spiritus et magister hospitalis Cybiniensis, fráter Clemens de Cotwiz eiusdem ordinis . . . Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. III. 607. 1.

² . . . iudex et commissarius ac protector hospitalis sancti spiritus in Cibinio per prefatum preceptorem et totum ordinem generaliter electus et deputatus . . .

³ Müller i. m. 53. 1. — Kempf Péter később a rend egyik bécsi ispotályának lett a feje, és mint ilyen halt meg a XVI. század elején. B. Dudik: Iter Romanum. Wien, 1855. 91—92. 1.

⁴ Müller i. m. 54. 1.

⁵ U. o. 29. 1.

zése, amely szerint a város polgármestere 18 forintot fizetett ki a rend megbízottjának az elmaradt járulékok fejében.¹ Régi függetlenségük teljességgel elenyészett. Ezután már nem volt nehéz az ispotályról minden rendi jelleget letörölni, s a városnak ama törekvését, hogy az ispotályt teljesen a maga körébe vonja, a reformációtól is megsegítve érvényre juttatni. Ettől az időtől fogva mint városi ispotály teljesítette hivatását.²

Székelyvásárhelyen (Marosvásárhely) hasonlóképen a városi tanácshoz tartozott, legalábbis a középkor végén, a Szentlélek-ispotály priori tisztségének a betöltése. 1514-ben ugyanis a tanács adományozta az ispotály priorátusát, kegyúri jogánál fogva, István plébánosnak, tekintettel a város érdekében szerzett érdemeire. A megerősítés, amely 1515-ben történt meg, a rend római általános főnökének a joga volt.³

A Szentlélek-rend egyes házainak laikus feje a magister, rector vagy praeceptor nevet viselte, míg a lelkiélet irányítója a felszentelt prior volt. A kisebb házaknak azonban nem volt külön priorjuk, tisztüket a rektorok látták el, akik ebben az esetben természetesen papok voltak.⁴ Az oklevelek egyébként a terminológia terén annyira következetlenek, hogy pontos különböztetés szinte lehetetlen. Budán és Nagyszébenben is az ispotály feje hol rector, hol magister, hol pedig prior néven szerepel. A budai házzal kapcsolatban még prokurátorokkal is találkozunk. 1449-ben az ispotály pap-rektora Bertalan. Mellette ott találjuk Györgyöt, mint az ispotály prokurátorát.⁵ 1452-ben pedig a bécsi prior és Pál veszprémi prépost és kanonok lettek a budai ispotály prokurátorai.⁶ A prokurátorok hivatás- és hatásköréről azonban semmiféle adat sem áll rendelkezésünkre.

¹ Item doctori Lopis commissario ordinis s. Spiritus ex parte hospitalium, quos tempore Georgii Hecht debiti permanserunt, dedit dominus magister civium flór. 18. Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. 1. oszt. I. köt. (Rechnungen a. d. Archiv Hermanstadts 1380—1516.) Nagy-Szeben, 1880. 253. 1.

²L. alább, 53. 1.

³Pásztor i. m. 53. 1.

⁴Brune i. m. 81—82. és 84. 1.

⁵ Tamás nyulakszigeti prépost pert indított: contra Bartholomeum presbiterum, rectorem eccl. S. Spiritus de Cal. Aquis Superioribus, ac Georgium procuratorem eiusdem eccl. . . . Orsz. ltr. Dl. 14310.

⁶ Fiunt procuratores, et quidem D. Prior Viennen. et D. Paulus praepositus et canonicus eccl. Vesprimen. in hospitali s. Spiritus in suburbio civitatis Budae an. 1452. — Dudik i. m. 93. 1.

A rend többi ispotályának emlékét puszta nevek őrzik vagy még azok sem. A római ház levéltárában van egy 1600-ból származó kódex, melynek címe: *Compendium ac repertorium provisionum quorumcunque prioratum ord. s. Spiritus in Sussia de Urbe ubicunque locorum existentium ab anno 1431 usque ad an. 1600.* E kézirat szerint az ausztriai provincia tagjai a következő ispotályok: 1. *Hopistale s. Spiritus dictum Pulgarn;* 2. *de Lutouia in Mojravia;* 3. *de Buda in Ungaria;* 4. *de Septem Castus;* 5. *de Castro Mariae* in provincia Bursiae Strigon.; 6. *Confraternitas* in Meisnaw; 7. *praepositura ord. s. Augustini* in Volthausen; 8. *Hospitale s. Spiritus* in suburbio Viennae in Austria titulo s. Antonii.

Bővebb felvilágosítással szolgálnak a *Liber Expeditionum*-ban feljegyzett, 1502—3-ból eredő okiratok, melyeket a házak felsorolására vonatkozólag az idézett kódex is forrásul használt. Ennek egyik, 1503-ból való oklevele a római anyaházban őrzött *Liber Censualis* alapján pontosan közli az összegeket, melyeket az ausztriai provincia házai évente Rómába tartoztak eljuttatni a bécsi prior révén. Az oklevél kivonata a következő:

Benedictus de Senis sacri et apostolid hospitalis s. Spiritus in Sussia de Vrbe praeceptor et totius ordinis eiusdem generalis magister, univ ersis et singulis etc. praesertim infrascriptorum hospitalium, seu domorum aut locorum dicti eiusdem ordinis sub nomine s. Spiritus, seu alio quocumque nomine nuncupatorum, prioribus et magistris . . .

Imprimis domus s. Spiritus seu hospitale de Vienna in Austria cum membris suis infrascriptis sex marcas . . . tenetur solvere apostolico hospitali.

Item primum membrum eiusdem praeceptoris Viennensis est domus de Pulgarn; tenetur contribuere domui Viennensi praedictae marcam unam . . .

Secundum membrum est domus s. Spiritus de Lutouia in Moravia . . . solvere tenetur dimidiam marcam . . .

Tertium membrum est domus seu hospitale s. Spiritus *de Buda in Vngaria*, cum suis membris solvere tenetur priori et magistro Viennensi marcas duas.

Quartum membrum est domus seu hospitale s. Spiritus *de Septem Castris*, cum membris suis solvere tenetur unam marcam, ... et *vocatur domus de Cibinio et est membrum de Buda.*

Quintum membrum est domus seu hospitale s. Spiritus *de Castro Mariae* in provincia bursiae Strigonien. dicti ord. s. Spiritus, quod recipit pauperes de nouo.¹

¹ A földvári ispotályról már a XV. században is történik említés. 1455-ben Iacobus magister domus hospitalis de Marienburg-gal találko-

Sextum membrum est confraternitas in maysnaw s. Spiritus ex praecepto eiusdem altaris situati in ecclesia parochiali s. Viti Pataviensis dioc. . . soluit ducatos très . . .

Septimum membrum est praepositura ord. s. Augustini in Volthausen cum suis personis in numero 32; tenetur . . . solvere ducatos três annuatim . . .

Et hoc loco superscripta sunt membra prioratus Viennensis, et singulis annis tenentur nobis per dictum Priorem Viennensem transmittere et solvere pro die penthecostes unus quisque locus taxam suam . . .¹

Brune az ausztriai provincia tagjaiként a következő házakat sorolja fel kor jelzés nélkül: *Buda*, Bulgarum (?), *Mariembourg (Castrum mariae)*, *Glurni in Hungária*, *Hermannstadt (Cybinium)*, Littau, Lucania in Moravia, *Maros Vásárhely (Vasabrcher, dioc. Transylv.)*, S. Hyppolyte, proche Vienne.²

A XVI. század elején a rend magyarországi házai között szerepel az említettekén kívül még a bairersdorfi is.³

Ezekről a házakról azonban, kivéve a budait és a nagyszebenit, létezésük pusztán tényén kívül úgyszólván semmit sem tudunk, aminthogy azt sem tudjuk, hogy mely ispotályok voltak a budai és a nagyszebeni priorátus tagjai az említett felsorolás értelmében.

Az idézett jelentések szerint a magyarországi házak tehát az ausztriai provinciába voltak beékelve. Közöttük legfőbb a budai volt, melynek tagjai a többiek. Idézhetjük itt újra az

zunk. (Müller i. m. 22. 1.) Ebből ugyan még nem olvasható ki, hogy az ispotály a Szentlélek-rend tartozéka s az említett egyén annak tagja, föltehető azonban, minthogy a földvári ispotály az imént idézett forrás szerint a XV—XVI. század fordulóján kétségtelenül a rend birtoka. Alapításának azonban jóval előbb kellett történnie, amint ezt a «recipit pauperes de nouo» kitétel világosan mutatja.

¹ Dudik i. m. 89—91. 1.

² Brune i. m. 407. 1.

³ Dudik i. m. 93. 1. — Magyar Történelmi Tár. IV. 237. s k. 1. Ugyanitt említés történik a rend erdélyi házaként Zeekel- és Vásárhelyről (1510). Ezen azonban minden bizonnyal nem két, hanem egy helység, Marosvásárhely értendő, mely a középkorban gyakran Székelyvásárhely néven szerepelt. Az itteni Szentlélek-ispotályt Marosközéki közgyűlése, szegénységére való tekintettel, 1511-ben bizonyos ingatlanokhoz juttatja. Szabó Károly: Székely oklevéltár. III. 177. 1. — Pásztor az említettekén kívül még a következő helyeket sorolja fel, ahol a rendnek a Jagellók korában ispotályai voltak: Beszterce, Segesvár, Királynémeti, a csanádmegyei Azra (?) és Pécs. Pásztor (i. m. 53. 1.) Müller i. művén és a Tört. Tár. i. helyén kívül római kutatásaira utal. Ezideig a hazai forrásokban a felsorolt helyek egyikén sem sikerült nyomára akadnunk a Szentlélek-rendnek. Mindössze Pécsre vonatkozólag említi Dudik (i. m. 86. és 93. 1., tőle valók a Tört. Tár. közlései is), hogy ott a rendnek voltak nőtagjai.

i33°-ban kelt oklevelet, amelyben Ortolfus mint magister domus hospitalis S. Spiritus in suburbio prefati castri (növi montis Pestiensis), et preceptor per Hungáriám generalis szerepel; ezt mutatja közel kétszáz év távlatában az imént idézett oklevél, mely szerint az erdélyi ispotályok is a budainak voltak alárendelve.¹

Egyéb emlékek híján már a pusztá adatok is bizonyítják, hogy a rend elterjedt hazánkban. Ez a tény azonban még korántsem jogalap arra, hogy egy ispotályt csak azért, mert a Szentlélek nevet viselte, a renddel bármiféle összeköttetésbe hozzunk.² A Szentlélek a szeretet Istene. Éppen ezért templomoknak, de főleg karitatív intézményeknek róla való elnevezése éppen nem tartozott a ritka jelenségek közé, kiváltképpen nem a Szentlélek-rend megalakulása és elterjedése óta.

A rend római anyaháza a XIV. században, a pápák avignoni tartózkodása idején, a pusztulás szélére jutott. Az ispotály második megalapítója, IV. Jenő pápa felélesztette a rend támogatását célzó Szentlélek-társulatot, és teljes búcsút engedélyezett mindazoknak, akik ebbe belépnek és a beiratkozáskor három arany forintot, utána pedig évente egy-egy garast fizetnek az ispotály javára (1446). A társulat kibontakozása elé, azonban súlyos akadályokat gördített a fizetendő összeg nagysága, továbbá a személyes jelenlét kötelezettsége a beiratkozásnál. Ezeket a gátakat IV. Sixtus pápa hárította el (1477), amikor kinek-kinek a tetszésére bízta, hogy a társulatba léptekor milyen összeget juttat a kórház céljaira, továbbá amikor megengedte, hogy azok, akik nem tudnak Rómába elzarándokolni, mások révén is beiratkozassanak a társulat kötelékébe. Az 1500-as > jubileumi év alkalmából beiratkozott magyar tagok száma meghaladta az 500-at. (Az összes nemzetek között a legtöbb.) Utána; újra csökken a szám, de még 1520-ban is 42 magyar vonatkozású bejegyzés van a társulat anyakönyvében. 1523-ban azonban már csak 2 beírás fordul elő, azután pedig egy sem.³

¹ Monum. eccl. Strig. III. 157. 1.

² Ezt tette a Hazai okmánytár I. kötetének a kiadója, amikor a galgóci Szentlélek-ispotály mesterét az itteni Szentlélekről nevezett keresztesek mesterének nevezi (362.1.), holott semmi nyoma sincs annak, hogy a rendnek Galgócon háza lett volna, vagy az ispotállal valamiféle kapcsolatban állott volna, jóllehet több beszédes adat őrzi az ispotály emlékeit, melyekre a továbbiak során még visszatérünk.

³ Mon. Vat. I. 5. Előszó: A római Szentlélek-társulat anyakönyve. — Meffert: i. m. 375. 1. — Dudik i. m. 83. s k. 1.

Mindez korábban alkalmas lett volna arra, hogy a rendet hazánkban felvirágoztassa. Ez a kor azonban, amikor az ispotályintézmény egységesítése a polgárság vezetése alatt már befejezés felé közeledett, egyáltalában nem kedvezett a pusztán egyházi intézményeknek. Különben is a rendben már mindenütt a hanyatlás és bomlás jelei mutatkoztak. Munkaterüket, eredeti hivatásuk rovására, egyre inkább a papi teendők végzésére korlátozták. Ezáltal létalapjuk megingott, és így természetesen igen kevés lehetett azoknak a helyeknek a száma, ahol a reformációt túléltek.¹

¹ Jellemző adatként hozható fel erre vonatkozólag, hogy 1515-ben Jánost, a rend tagját s a budai Szentlélek-ispotály mesterét, mint plébánost említi az egyik oklevél. Fővárosi levéltár másolatai. 1515. év.

4. A szegényügy és a városi polgárság.

I.

A szegényügyet, az ispotályintézményt minden vonatkozásban, anyagiak és lelkiek tekintetében egyaránt az Egyház irányította mindaddig, amíg a városok fejlődésének megindultával azok polgársága is részt nem kért magának belőle. A polgársággal egészen új elem lépett az eddig tisztán egyházi szegénygondozás intézményes hordozói közé, és a középkori ispotályintézményre a legmaradandóbb bélyeget nyomta rá. Az Egyház ugyanis, miként a munkaerők sokfélesége és váltakozása is mutatja, a szegénygondozás átfogó, egységes rendszerét nem építette ki. A középkor erőtlén állami organizációja pedig egyáltalában nem nyúlt bele ezen a téren az ügyek menetének az irányításába. Amit nem tett meg az Egyház, és amivel az állam meg sem próbálkozott, az sikerült szűkebb körben a városokba tömörült, kisebb egységeket alkotó polgárságnak. Vele indult meg az a folyamat, mely az ispotályintézménybe bizonyos egységet, rendet és jótékony bürokráciát vitt, s így jelentékenyen lecsökkentette a veszélyét annak, ami az ilyen egyházi intézményeknél igen sok esetben bekövetkezett, t. i. hogy azok idővel másféle vagy egyéni célok szolgálatába menjenek át.

A városoknak lakosságuk növekedésével a szociális kérdéshez akarva, nem akarva hozzá kellett nyúlniuk. Ennek szükségessége előbb-utóbb mindenütt bekövetkezett. Legelőször és legégetőbben azonban — szemben azokkal, melyeknek lakói túlnyomólag mezőgazdasággal foglalkoztak — az ipari, kereskedő- és bányavárosokban, amelyekben sok embernek ingatlan hiányában csak addig volt kenyere, amíg testi vagy szellemi ereje bírta a munkát. A város a maga szegényeit, támasznélküli öregjeit és betegjeit nem dobhatta az utcára, róluk gondoskodnia kellett. Erre legalkalmasabb mód volt a már eddig is hasonló rendeltetésű egyházi intézményeket saját céljai szol-

gálatába állítani és a szükségletnek megfelelően újak létesítéséről gondoskodni. Ez a jólét nöttével nagyobb nehézségekbe nem is ütközött. Minél sürgősebb volt a szükséglet, és minél eleve-nebbül élt a szociális-karitatív gondolat, annál inkább rajta volt a város, hogy az ispotályok teljesítőképességét a lehetőség szerint fokozza, s azokat szegényei számára minél gyümölcsözőbbé tegye. Mindez azonban csak úgy volt lehetséges, ha minél erősebben beleavatkozik azok irányításába. Elvitathatatlan, hogy a város ilyirányú törekvéseinél pénzügyi, adó- és egyéb okok is közreműködtek, s hogy az ispotályintézménynek a saját körébe vonása a minden idegen befolyást — legyen az egyházi vagy világi — kiküszöbölni akaró függetlenségi harcának is egyik mozzanata, a főelv azonban kétségtelenül a szegényeiről való hathatósabb gondoskodás volt, mely mindezeket jelentőségében messze felülmúlta.

Amily ütemben fejlődött a városi polgárság, s amily mértékben sikerült neki jogi és közigazgatási függetlenségét kivívnia, oly mértékben követelt magának egyre fokozottabb szerepet az iskola mellett a szegényügy intézésében is, főként az anyagiak kezelésében, vagy legalább is a kezelés ellenőrzésében. Ezzel természetszerűleg együtt járt, hogy az Egyház ezeknek az irányításából lassan kiszorult.

A számtalan út és mód között, mely lehetőséget nyújtott az ispotály életébe való beavatkozásra, a polgárság legtöbb esetben megtalálta a megfelelőt, amikor az időt arra elérkezettnek látta. Ekkor azután nemcsak arra törekedett, hogy a tőle alapítottakat vonja ki az Egyház vezetése alól, hanem ezen túlmenően, tekintet nélkül az alapításra és egyéb szempontokra, oly ispotályokat is igyekezett a maga hatáskörébe vonni, melyek kezdettől fogva kizárólag egyházi kézben voltak.

A vallási élet által követett általános kultúrfejlődésnek is megfelelt, hogy a kolostori és káptalani ispotályokat a városiak váltották fel. A korábbi középkor kulturális életének gócai a kolostorok és káptalanok voltak. A városok fejlődésének megindulával helyükbe ezek léptek s lettek az egyházi élet központjaivá is. A középkori városi polgárság minden ízében vallásos volt. A polgári-erkölcsi életrend szentesítését a vallástól nyerte. Szinte versenyeztek egymással a templomok emelésében, lakosaik pedig a legkülönbébb kegyes alapítványok tételében. Céheiket, társulataikat vallásos jellegbe öltöztették. A szerzetesség, világi papság utánpótlását túlnyomólag köreiből kapta. Ezért az ispotályok elpolgáriasodása még korántsem

jelentette azok elegyházatlanodását. Az ispotály az egész közép-koron át megmaradt egyházi intézménynek. Ispotály és templom vagy kápolna elválaszthatatlanul egybeforrtak. Bizonyos változás azonban mégis bekövetkezett. A szerepek felcserélődtek. A fősúly, mely eddig a templomon volt, áttolódott a szorosabb: értelemben vett ispotályra, a nélkül azonban, hogy a kettő kapcsolata meglazult volna.

Nyugaton az ispotályok elpolgáriasodása általánosságban a XII. században indult meg s a XIV. században zárult le. A magyar városi élet a XII. században még a kezdet kezdetén állott, és csak a következőben, a tatárjárás után kezdte meg a nagyobb-méretű fejlődést. A királyok és nagyurak ettől az időtől fogva bőkezűen osztogatták a városi kiváltságleveleket a népesebb telepés községeknek. Ezek a szabad községek, melyeknek lakói részben idegenek, ebben a korban kezdtek átalakulni nyugati értelemben vett városokká. A fejlődésnek erőteljesebb lendületet az Anjouk céltudatos kereskedelmi és várospolitikája, majd Mátyás támogatása adott, ki jogviszonyaikat kiépítve, azokat a nagyurak és vármegyék beavatkozásától egyaránt függetlenítette.

A város lakó polgári elem fejlődése, számban és súlyban való gyarapodása természetesen a városi fejlődés ütemét követte. Polgárságunk a XIII. században még gyermekkorát élte. Országos tényezővé csak egy század múltán, az Anjou-kor végén vált. Egységes osztályba való tömörülése befejezéséhez pedig csak a XVI. század elején jutott el, amikor a törvényhozástól elismert; szabad királyi városok polgársága közjogi renddé alakult, a többiek lakossága pedig kiváltságaiktól megfosztottan a paraszt-jobbágyosztályba süllyedt vissza. Jogilag teljesen egységes városi polgárságról azonban nálunk még ekkor sem beszélhetünk. A polgárság közül vagyonban és műveltségben magasan kiemelkedtek és a túlnyomólag mezőgazdasággal foglalkozó városok népeinek messze följe emelkedtek az iparos-, kereskedő- és bányavárosok polgárai.¹

A magyarországi ispotályintézmény és szegényügy ennek! megfelelőleg a XIII. században és a XIV. század első felében, egy-két esetet leszámítva, úgyszólván teljesen egyházi kézben volt. Ennek az oka egyrészt az volt, hogy a bontakozó városok

¹ Hóman—Szekfü: Magyar történet. I—II. (6. kiad.), E. Mályusz: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. (Vjschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsg. XX.)

szükséglete még nem kényszerítette a polgárságot intenzívebb; beavatkozásra, másrészt pedig az, hogy ez volt az az idő, amikor az ispotályos rendek virágkorukat élték és mindenütt igen nagy közkedveltségnek örvendettek. E két tényező eredményeképen került még oly ispotály is a birtokukba, mely előzőleg már a városhoz tartozott. Így volt ez Nagyszebenben, ahol, miként ezt már fentebb említettük, a Szentlélek-rend 1292-ben oly házat kapott a várostól, mely már régtől ispotályul szolgált.¹ Az 1309-ben lefolyt viszály adataiból következőleg, hasonlóképen történhetett Pozsonyban is. Más helyeken a rendek megtelepülésének körülményei ismeretlenek, s a későbbi emlékekből sem elemezhető ki, hogy újonnan alapított, vagy már fennálló ispotályokban kezdték-e meg működésüket, s hogy az előbbi esetben ki, illetőleg kik voltak az alapítók, az utóbbiban pedig, hogy addig kinek a birtokában voltak és kinek a vezetése alatt állottak.

Mikor azonban a rendek már kereszteték a városok ama célkitűzéseit, hogy a közösség minden ügyét maguk intézzék, vagy pedig működésük nem elégítette ki a kívánalmakat akár hanyatlásuk, akár a városok fejlődése miatt, a polgárság megtalálta a megfelelő módot a beavatkozásra. Pozsonyban ez aránylag korán, már a XIV. század elején végbement. Magyarázata a város fejlettebb viszonyain kívül a Nyugat életébe való szorosabb bekapcsolódásában kereshető. A város és a rend közt az ispotály kormányzásának hovatarozandósága miatt viszály keletkezett. A város érve az volt, hogy az ispotály irányítása régtől a város prokurátorához tartozott, a rend képviselője viszont ugyanezt az állítást a rendre vonatkoztatta.² A város jogigényének végső gyökerei *minden* valószínűség szerint oda nyúlnak vissza, hogy vagy az alapítás anyagi részében volt szerepe, vagy pedig itt is régebbi ispotályt adott át a rendnek. A per a lelki és anyagi javak pontos szétválasztását eredményezte.; Az utóbbiak egészen a polgárok közösségére szálltak, az előbbieket a Szent Antal-rend irányításában hagyták. A város ugyanekkor már elérte azt is, hogy ő választotta az ispotály mesterét, s a rend preceptorának mindössze a megerősítés név-

¹ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. I. 191. 1.

² A város szerint: . . . hospitale existens in Posonio non regimini fratris Lantelini (praeceptoris ord. S. Antony), sed ad procuratorem civium et regimen fuisset ab antiquo annexum, et idem frater Lantelinus ad suum ordinem e con verso dicebat pertinere.

leges joga maradt meg. A város öntudatos jólét-politikáját mutatja az egyességnek az a fontos pontja, mely a jövedelmeket szétválasztja s meghatározza, hogy melyeket kell a szegények gondozására fordítani, és melyek illetik a rendet.

A fejlődés további mozzanata az ispotály teljes birtokbavétele és minden korlátozás lerázása. Erre 1429-ben kellő alkalom is *kínálkozott*.¹

Nagyszebenben, Budán, Segesvárott e folyamat végbe menésének módja és ideje ismeretlen. Ezekben a helyeken az ismert adatok a fennálló, tényleges helyzetet mutatják. A XIV. század végén már Nagyszebenben is ott állanak a Szentlélek-rend mellett a város megbízottai mint az anyagi javaknak nemcsak ellenőrzői, hanem kezelői is. Egy század múltán pedig Budán és Segesvárott is megtaláljuk ugyanebben a szerepben a városi megbízottakat, sőt Segesvárott és Nagyszebenben arról is tudunk, hogy bár rendi ispotályról van szó, az ispotály mestert is a város választja prezentálási kötelezettséggel. A rendek részéről közben-közben megújuló törekvéseknek, melyek a régi jogok visszaszerzésére irányultak, szükségképpen sikerteleneknek kellett maradniuk, hiszen a fejlődést visszafordítani már nem lehetett. A soproni, eredetileg johannita ispotály a lovagház lehanyaglása után, a XIV. század közepe táján lett városivá.²

A XIV. század második felétől kezdődőleg az idő már a polgárságnak kedvezett. Az egyházi ispotályoknak, főképp a fejlettebb városokban, mind erősebben kellett érezniök a polgároké előretörését és az ispotály életébe való beleszólását. Az olyan¹ ispotályt, melyhez valamiféle közük volt, már nem adták ki aj kezükből. Kassa polgárai a daróci antonitákat, amikor azok a város Szentlélek-ispotályát vélt jogaik alapján magukhoz akarták ragadni, 1366-ban azzal utasították vissza, hogy azt a város polgárai alapították és javadalmazták. A per végül is a város szívós ellenállása, Nagy Lajos és Zsigmond királyok támogatása

¹ L. föntebb a 30—32. lapokat.

² L. föntebb a 31. s k., 39. s k. lapokat. A XV. század végére és a XVI. század elejére vonatkozó városi számadáskönyvek bejegyzései a nagyszebeni ispotályt már teljesen *mint polgárit* állítják elénk. Rechnungen a. d. Archiv Hermannstadts 1380—1516. (Quellen zur Gesch. Siebenbürgens. I. o. I. k.) 190., 197., 365., 393., 417., 446., 447., 449., 483., 486., 487., 488., 496., 501., 543., 544. l. — Fr. Zimmermann: Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsichen Nation. I. Nagy-Szeben, 1901. (2. kiad.) 138. l. (Bürgerspital-Rechnungen 1502—1799.) — Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. 135. l.

következtében a polgárok győzelmével végződött, és az ispotály városi ispotályként teljesítette hivatását egészen a legújabb időkig.¹

A fölébredt polgári öntudat, melyet egyre erősebben itatott át a maga teljes önállóságának kifejlesztésére törekvő városi szellem, ettől az időtől fogva alapításait már nem egyháza, hanem városa kezéhez juttatta. A városi jólét nöttével több ispotály egy vagy több vagyonosabb polgár buzgóságának köszönhette keletkezését. Ezek az ispotályok vagy még az alapító életében vagy annak halála után rendszerint a város hatalmába mentek át. Az alapító ugyan az ispotály ügyeiben a döntő szót gyakran fenntartotta maga vagy a családja számára, legtöbbször azonban már ily esetekben is érvényesült a város befolyása. Példaként hozzuk itt fel a körmöcbányai, pozsonyi és debreceni polgári alapítású ispotályokat.

Körmöcbányán Nagy Lajos korában, 1382 előtt alapított ispotályt Szűz Mária tiszteletére és a szegények szolgálatára a város egyik polgára, ki egyúttal kamaragróf is volt, s azt kellő javadalommal is ellátta.² Röviddel utána azonban mint mindenféle befolyástól ment városi ispotály jelenik meg, amennyiben ekkor már a városi tanács volt a fölötte való teljes hatalomnak letéteményese. 1393-ban ugyanis ez veszi számba az ispotály összes ingó és ingatlan javait és mondja ki, hogy azokhoz senki nem nyúlhat, sem a kamaragróf, sem a városi plébános, sem más világi vagy egyházi személy, hanem csak az, akit a város bírása, esküdtszéke és tanácsa megbíz, s aki azután a bevételekről és kiadásokról negyedévenként pontos elszámolással tartozik a tanács

¹ A Szentlélek-ispotályról ma már nem dönthető el, hogy azonos-e azzal, amelyet 1283-ban a johanniták igyekeztek birtokukba venni. Az 1283-as okmány ugyanis sem az ispotály helyét, sem pedig nevét nem említi, hanem pusztán csak annyit mond, hogy az a Szent Erzsébet-egyház tartozéka. Annyi bizonyos, hogy a per idején a Szentlélek-ispotály már nem új keletű, mert akkor az antoniták nem állíthatták volna, hogy az valaha a rend tulajdona volt. Az azonosság valószínűséggel következtethető egyrészt abból, hogy a XIV. században más ispotállal nem találkozunk, másrészt pedig abból, hogy a felette való teljes rendelkezési jogot csak 1392-ben kéri és nyeri el Zsigmond királytól a város. L. föntebb, 25. és 35. 1.

² . . . Johelinus urburarius et civis de Chrempnicia, ductus devocione spirituali, quandam domum hospitalet, ad reficiendum pauperes Christi et debiles in ipsam confluentes in elemosinam perpetuam in ipsa civitate nostra Chrempnicensi, construxit. . . . Krizkó Pál: A körmöcbányai római katolikus egyházközség története. Bp. É. n. 39. 1. — Fejér: CD. IX. 5. 588. 1.

urainak.¹ Ha az ispotály jövedelmei bármi okból annyira le-
apadnának, hogy a szegények ellátása és a benne mondandó
napi mise elmondása veszélyben forogna, a teendőkről a tanács
intézkedik, de magának tartja fenn a netán felesleges javak
hova fordításának jogát is. 1424-ben az ispotályi napi miséért
járó összeget a város utalja ki a plébánosnak.²

Pozsonyban Domicellus Pál és Újlaki László hospesek mint
az elődeiktől alapított és Szent László király tiszteletére szentelt
új ispotály törvényes patrónusai, vezetői, gondozói és utolsó
örökösei 1391-ben, majd pedig több tanú előtt 1397-ben az
ispotályt és templomát mindazon jogokkal, jövedelmekkel és
tartozékokkal együtt, melyek fölött ezideig ők rendelkeztek,
minden fenntartás nélkül átadták a város bírójának, esküdtei-
nek és az egész közösségnek. Mindezt abból a meggondolásból,
teszik, hogy a város hathatósabban tud az ispotályról, annak
szegényeiről és épületéről gondoskodni. A kegyúri jognak ezt az
átruházását a tanács kérésére 1397-ben az esztergomi érsek is
megerősítette. Az ispotály ennélfogva, a városnak átadott jogok
összessége révén, szoros értelemben vett városivá lett.³

A debreceni Szent Erzsébet-ispotály alapítója, Boncz László
debreceni polgár 1529-ben úgy intézkedett, hogy halála után
az ispotály feletti rendelkezés joga a városra szálljon át, s csupán
felesége számára tartott fenn bizonyos felügyeleti jogot. Úgy
rendelkezett ugyanis, hogy attól az időtől fogva a város bírója j
és a tanácsosok közösen válasszanak egy derék férfiút saját
körükből az ispotálymesteri tisztségre, s bízzák rá az ispotály
felsőbb irányítása mellett a paptartást is. Az alapító halála
után az ispotály teljesen a város kezébe kerül.⁴

¹ Kriákó i. m. 40. s k. 1. — Fejér: CD. X. 2. 168. 1.

² U. o., továbbá Fejérpataky László: Magyarországi városok régi
számadáskönyvei. Bp., 1885. 623—624. 1. — Az 1382-ben kelt oklevél
az ispotályt Szűz Mária tiszteletére szenteltnek mondja, míg az 1393-as
a Szent Keresztére (in honorem S. Crucis). A két elnevezés azonban
kétségtelenül egy és ugyanazon ispotályra vonatkozik. 1382-ben ugyanis
Nagy Lajos a város közelében fekvő Liget nevű birtokot (possessionem
Lyget vocatam prope ipsam civitatem nostram Chrempnicensem) adja
a Szűz Máriáról nevezett ispotálynak. 1393-ban ugyanezt a birtokot
a Szent Kereszt-ispotály javai között találjuk. így tehát vagy elírással,
vagy pedig átkereszteléssel állunk szemben.

³ Vámosy i. m. Melléklet. II—III. tábla. — Ortvy i. m. II. 4.
294. 1.

⁴ Herpay Gábor: A debreceni ref. ispotály története. 1529—1929.
(Debrecen, 1929.) Az alapítólevél a 22. lap után beszótt külön lapon
található.

Hasonló a helyzet a magasabb személyiségek által létesített ispotályoknál is. Újbányán pl. Hengmann kamaragróf Szent Erzsébet tiszteletére kápolnával egybekötött és kellő jövedelemmel ellátott ispotályt építtetett a szegények és betegek számára és ezt érseki jóváhagyással függetlenítette a plébános joghatósága alól (1391). Az ispotálymester választásának és prezentálásának jogát fenntartotta ugyan magának és vérrokonainak, de már hozzácsatolta, hogy mindez a tanács meghallgatásával történjék.¹ Bár hiányoznak későbbi adataink, mégis joggal feltehető, hogy a város az ispotályt egyre erősebben a maga körébe vonta.

Szakolcán a Stibor vajda által 12 szegény teljes ellátására alapított Szent Erzsébet-ispotályt már fia, Stibor, ki atyjához hasonlóan gazdagon megajándékozta, 1431-ben minden fenntartás nélkül a városi hatóság felügyeletére és gondviselésére bízta. Egyben úgy intézkedett, hogy a tanácsosok közül két alkalmas férfiút válasszanak, hogy azok az ispotály javait kezeljék és a szegények szükségleteiről gondoskodjanak. Az ispotály papját külön javadalmazta, jövedelmét a szegényekétől elkülönítette, választását pedig a városi tanácsosokra és az ispotály kormányzóira bízta.²

A beckói Szentlélek-ispotályt maga az ifjabb Stibor emeltette és juttatta gazdag ingó és ingatlan javak birtokába. Az istentisztelet végzésére itt is külön káplánt rendelt, külön javadalommal. A szakolcai rendelkezéstől eltérőleg azonban az ispotály-javak kormányzásában itt az Egyháznak is juttatott szerepet, amikor ezek kezelését és a szegények szükségleteiről való gondoskodást két külön e célból választott tanácsstagra és Beckó mindenkori plébánosára bízta. (1431.)³

¹ . . . ipse Hengmannus Comes quoad tempóra vite sue et post mortem ipsius proximi consanguinei de consilio comitis et iudicis et iuratorum civium de eadem Königsperk magistrum idoneum prefati hospitalis eligendi, constituendi et presentandi ius habeant patronatus per archiepiscopum Strigon. confirmandum . . . Fejér: CD. X. 3. 117.1. — 1393-ban Zsigmond király az ispotálynak egy birtokot adományoz úgy, hogy ennek jövedelmeit, míg Hengmann él, ő maga, halála után pedig vérrokonai az újbányái bíró és esküdtek bevonásával hiánytalanul juttassák el az ispotálynak. Fejér: CD. X. 2. 106. 1.

² Fejér: CD. X. 7. 400—403. és 405. lapokon szövszerint ugyanazt az oklevelet közli, csakhogy az egyikben Szakolca (Szkalicz), a másikban pedig tévesen Galgóc szerepel az ispotály alapítás helyeként. — Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. 40—41. 1. (Értekezések a tört. tud. köréből. IV. k. 2. sz.)

³ Volumus . . . quod bona que ipsi hospitali incorporavimus seu

Az egyházi ispotály-intézmény elpolgáriasodásának átmeneti szakában az ily együtteségnek, az *egyházi* és világi elem összefonódásának sokoldalú képe tárul elénk. Ezzel a jelenséggel elsősorban az olyan ispotályoknál találkozunk, amelyek előzőleg teljesen egyháziak voltak és amelyek fölé a polgárság csak erejének és befolyásának nöttével párhuzamosan tudta a kezét kiterjeszteni, vagy amelyek alapításánál nem vitt jelentékeny szerepet és így kénytelen volt az alapító akarata előtt meghajolni, miként ez Beckón is történt.

A beavatkozásra a legkülönbélebb dolgok szolgáltattak! alapot. Így az ispotálynak nyújtott anyagi támogatás, az ispotály zilált állapota, rendeltetésétől való eltérése, az egyház-; zal való szerződéses megegyezés, de e mellett akadt még sok más ürügy és mód az azok ügyeibe való beleszólásra, melyek egyikét illusztrálja a nagybányai ispotály esete. 1408-ban Omechin János nagybányai polgár és esküdt a város bírása és esküdtői előtt egy Tóthfalu nevű helységet adományozott tartozékaival az ottani Szent Miklós-ispotálynak. Végrendeletében határozottan kimondja, hogy hagyatéka nem az ispotály mesterének vagy rektorának, hanem mindenkori szegényeinek szól. És hogy az örökösök vagy valamelyik ispotálymester a maguk számára le ne foglalhassák a jövedelmeket, megbízza a városi tanácsot, hogy azokat, az ispotálymester tudtával, tetszése szerint fordítsa az ispotály szegényeinek a szükségleteire.¹ Ezt a rendelkezést 1430-ban Zsigmond király is megerősítette Mátyás papnak, az ispotály akkori rektorának a kérésére.² Bizonyos, hogy az ispotály nem városi volt és hogy jövedelmeit nem a város megbízottai kezelték; ebben az esetben erre a sajátos kikötésre ugyanis nem lett volna szükség. Bár a további fejlődés mozzanatait nem ismerjük, mégis biztosra vehető, hogy e kedvező alkalom után a város az ispotálllyal való kapcsolatát mindinkább elmélyítette.³

applicavimus, d. plebanus Beczkowiensis, qui pro tempore fuerit, et duo de consilio ad hoc electi, regant et teneant, ac pauperibus de necessariis provident. . . Wenzel i. m. 195. s k. 1.

¹ Fejér: CD. X. 4. 711. 1.

² U. o. X. 7. 219. 1. — Mátyás már 1408-ban is az ispotály mestere volt. U. o. X. 4. 713. 1.

³ A XVI. századból és későbből ránkmaradt adatok a zavaros idők miatt egyáltalában nem alkalmasak a visszakövetkeztetésre. A XVI. század második felében, minden bizonnyal a reformáció által elért eredmények visszahatásaképen, a minoriták kapták meg a Szent Miklós-templomot, a mellette levő ispotálllyal együtt. Kezelését 1605-ben Bocska

Az egyházi intézmény polgárvá alakulásának folyamata, oklevelek hiányában, az egyes ispotályoknál általában nem követhető nyomon. A ránkmaradt hiányos adatok ennek az - átmenetnek legtöbb esetben csak egy-egy fázisát örökítik meg. A leibici Szentlélek-ispotály, melyet bizonyos tanúk állítása szerint az egyik ottani plébános alapított, 1409-ben teljesen a plébánia kötelékébe tartozik, mestere pedig annak káplánjai közül való. Kinevezésében a döntő szó a plébánost illeti, de mellette már megjelenik a város is, bár egyelőre még alárendeltebb szerepben. Abban az esetben ugyanis, ha az ispotálymester személye felől nem jön létre megegyezés, a város bírójával és esküdteivel szemben a plébános akaratának kell érvényesülnie.¹

Galgócon a Kont Miklós nádor által alapított és kápolnával egybekapcsolt Szentlélek-ispotályt 1400-ban özvegye fejedelmileg megajándékozza, hogy minél áldásosabb működést fejthesen ki Isten dicsőségére és a benne élő szegények és betegek javára. Az adományokat és a hozzájuk fűzött kiváltságokat az ispotály mesterére bizza, és semmi nyoma sincs, hogy a városnak bármiféle jogot vagy szerepet juttatott volna az ispotálllyal kapcsolatban.² 1464-ben azonban a pap-ispotálymester mellett: már ott találjuk a város képviselőit is, amikor egy, az ispotályhoz tartozó, de rongált állapota miatt nem jövedelmező kőházat adnak el 29 arany forintért, hogy az ára gyümölcsözőbben szolgálja az ispotály javát.³ Olasziban egy 1487-es oklevél-törödéek tanúsága szerint, régi és helybenhagyott szokásnál fogva, a Szent Lénárd-ispotály felett a teljes hatalmat és a kegyúri jogot a plébános gyakorolja a helység bírójával, esküdteivel és az egész közösséggel egyetemben, minél fogva az ő joguk és köteles-

István a luteránusokra bízta. A XVII. század végén a templom és több, az ispotályhoz tartozó ingatlan újra a minoritáké, majd pedig a jezsuitáké lett. A XVIII. század elején a minoritákat kiűzték, a század közepén azonban, püspöki megbízásból, ismét ők vették át az ispotály hat ápolójának lelki gondozását. Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1872. II. 363. 1.

¹ M. Schmauk: Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Pars II. 153. s k. 1.

² Orsz. ltár. Dl. 8588. Némi eltéréssel és kihagyásokkal Fejér: CD. X. 2. 815. 1. — 1401-ben Bonifác pápa búcsú kiváltságban részesítette azokat, akik bűneiket meggyónva bizonyos napokon az ispotály kápolnáját meglátogatják, szegényei számára pedig anyagi támogatást nyújtanak. Mon. Vat. I. 4. 318. 1.

³ Hazai Okmánytár. I. 362. 1.

ségük az is, hogy megfelelő papot állítsanak az élére.¹ A miskolci Mindszentek-ispotály javainak a kezelésére az egyik, 1489-ben kelt oklevél szerint a plébános és a polgárok közösen választanak két alkalmas egyént.²

Több olyan ispotálllyal is találkozunk, amelyeknek eredetét homály fedi, első megjelenésükkor azonban, vagy pedig amióta róluk beszédesebb adatok szólnak, már a város irányítása alatt állanak. Minden vonatkozásában városi ispotályként jelenik meg a XIV. század második felében az iglói,³ a XV. században pedig a zágrábi Szűz Máriáról⁴ és a kolozsvári Szent Erzsébetről elnevezett ispotály.⁵ Ilyennek mutatják a XV. század harmincas éveitől, illetőleg a század végétől kezdődőleg a városi számadáskönyvek Bártfa⁶ és Brassó⁷ ispotályait. Ott állanak a városi megbízottak 1356-ban a besztercei,⁸ 1494-ben az eperjesi,⁹ 1515-ben a lócsei stb. ispotályoknál.¹⁰

Voltak azonban oly ispotályok is, melyekbe a polgárságnak

¹ Wagner: Anal. Seep. I. 280. 1.

² Szendrei János: Miskolc város története és egyetemes helyirata. Miskolc, 1890. III. 121. 1. 76. oki.

³ Münnich Sándor: Igló kir. korona- és bányaváros története. Igló, 1896. 171. 1.

⁴ L. alább, 60. 1.

⁵ 1496-ban az ispotályt egy hagyaték ügyében Jacobus Adam alias hospitalensis conevisque civitatis képviseli. Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez. 307. 1. Az ispotálynak 1525-ben hagyott ingatlanba a várost iktatták be. Ugyané birtok érdekében a város küzd az örökösök követelése ellen. U. o. 384—387. 1.

⁶ A várostól kapja fizetését az ispotály papja, mestere, ez fizeti azokat, akik az ispotály számára valamilyen szolgálatot teljesítettek. Különböző címeken az ispotálynak szegényei számára bizonyos összegeket juttat. Az egyik 1441-es bejegyzés pl.: Item domini consules dederunt Pellifici Petro 700 den. auff eyn rechnung ex parte domini Hospitalensium vor eynem mantil. Fejérpataky László: Magyarország városok régi számadáskönyvei. 314., 327., 359., 360., 370., 371., 380., n 390., 432., 443., 493., 509., 510., 520., 540., 596. stb. 1. Iványi: Bártfa; levéltára. I. 180. s k. 1.

⁷ Brassóban ugyanígy. Fráter István: Brassó gazdasági helyzete a XV—XVI. század fordulóján. Bp., 1930. 69. 1. Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt. III. 619., 802., 805. I. 196., 209., 219., 237., 239., 296., 299., 300., 302., 307., 320., 358., 408., 490., 496., 535., 551., 579., 635., 665., II. 10—15., 98., 119., 177., 179., 238., 243., 245., 246., 251., 499. 1. stb. L. az egyes kötetekben a tárgymutatót.

⁸ Müller i. m. 23. 1.

⁹ Iványi Béla: Eperjes sz. kir. város levéltára. 1245—1526. II. 284. 1.

¹⁰ Wagner: Antal. Scep. II. 131. 1. — Hain i. m. 25. 1.

a középkor folyamán nem sikerült behatolnia. Törekvésének útját állhatta vagy a magánkegyúri jog, ha annak birtokosa tekintélyes, befolyásos egyén volt, vagy az egyházi ellenállás vagy pedig más ismeretlen ok. Így őrizte meg a püspöki városok ispotálya általában az egész középkoron át egyházi jellegét. Egyetlen püspöki székhelyen épült egyházi ispotályról sincs tudomásunk, melyre a középkorban a polgárságnak sikerült volna rátennie a kezét. Legfeljebb az történt meg, hogy a polgárok, miként Zágrábban is, az egyházi ispotály mellé újat emeltek, s azt minden vonatkozásban a város vezetése alá helyezték.¹

A beregszászi Mária Magdolna-ispotály 1400-ban már áll. Ekkor ugyanis Bonifác pápa az ispotály-kápolnát az egyik egri egyházmegyei papnak juttatja. A következő ismeretes adat szerint 1538-ban Ferdinánd király a megüresedett ispotály-rektorságot minden joghatósággal együtt Zolthay János áldozópapra ruházza. Ez azután 1549-ben a miatt tiltakozik a leleszi prépost előtt, hogy őt a beregszászi bíró, esküdtek és polgárok az ispotálymesteri javadalmak és az ehhez csatolt királyi kiváltságokból eredő jövedelmek élvezésében és a vásári vámok szedésében akadályozzák.² Beregszászon tehát egészen a XVI. század közepéig késett a város beavatkozása az ispotály ügyeibe. Az erőszakos benyúláshoz ebben az időben jó alkalmat és okot szolgáltatott az új hit terjedése. A mélyebb magyarázatot azonban, a város önállósági törekvései mellett, abban kell keresni, hogy az ispotály jövedelmei elsősorban a mester és nem a szegények célját szolgálták.³

A besztercebányai Szent Erzsébet-ispotálytól a magánkegyúri jog, illetőleg annak gazdag és befolyásos birtokosai tartották távol a várost ugyancsak a XVI. század közepéig. Az ispotályt a XIV. század első felében Károly Péter, a város egyik polgára, a két legjelentékenyebb besztercebányai bányamű

¹ Zágrábban, a káptalan keretébe és a püspök joghatósága alá tartozó Szent Erzsébet-ispotály mellett, a XV. századtól kezdődőleg ott találjuk a Szűz Máriáról élne vezetett, melyet egy 1444-ben kelt hagyaték újonnan építettnek említ. Tkalcic, J. B.: Monumenta historica . . . civitatis Zagrabiae ... X. 42. 1. Ez az ispotály megjelenésétől kezdve állandóan «nostrum commune» jelzővel szerepel, akár a város vezetősége, akár pedig a polgárok tesznek róla említést perekkel, végrendeletekkel kapcsolatban, vagy bármilyen más vonatkozásban. U. o. VI. 189—190., 313., IX. 171., 235., 275., 336., X. 30., 124. 1. stb.

² Mon. Vat. I. 4. 292. 1. — Egyháztört. eml. III. 294. és V. 200. 1.

³ Kitűnik ez Zolthaynak ugyancsak 1549-ben kelt részleges végrendeletéből is, melyre még később visszatérünk.

(Erbstollen, Neustollen) birtokosa alapította,¹ aki a felette való rendelkezés jogát teljesen magának tartotta fenn, illetőleg szerezte meg. Az esztergomi érsek jóváhagyásával ugyanis egyességet kötött a város plébánosával. E szerződés értelmében a plébános — kellő kártalanítás fejében — engedélyt ad neki az ispotályban három, az ő és utódai joghatósága alól mentes, de pontosan szabályozott jogkörrel bíró káplán tartására; szabad rendelkezésére bocsátja továbbá a hívektől az ispotálynak szánt ajándékokat. Minthogy az általa tett alapítványok felett természetesen maga intézkedik, az ispotályra vonatkozó minden joghatóság az ő kezében összpontosult.²

A Szent Erzsébet-ispotály kegyuraságát a Károly-féle birtoktesttel együtt, a közbeeső időszakot adatok hiányában átugorva, 1466-ban Jung István birtokában találjuk. Ő ugyanis ebben az évben, öreg korára és a zavaros időkre való tekintettel

¹ Paulinyi Oszkár: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Bp., 1933. 20. 1.

² Az oklevelet kihagyásokkal közli Fejér: CD. VIII. 1. 140. 1. — Egész terjedelmében Országos levéltár, Eccl. f. 12. p. 5. 3781/1818. helyt. sz. csatolmánya. *Deductio Jurium, et Proventuum Parochialium hujus Liberae, Regiae, ac Montanae Civitatis Neosoliensis. Per Josephum Tuólth de Nagy-Selymecz, Comitatum Zoliensis, et Thurocziensis Tabulae Judicariae Assessorem, nec non ejusdem Urbis Ordinarium Notarium ex Publicis Prothocolis, atque Datis Originalibus in Tabulario ejusdem Civitatis existentibus congesta.* Tuólth e másolatot abból a célból készítette, hogy a plébánia javainak és jogainak állását a történeti jogfejlődés alapján megmutassa, főképen pedig, hogy a város kegyúri jogának kérdését tisztázza. Az oklevél keltezési idejére vonatkozólag (1303) gyanút ébreszt az a körülmény, hogy az egyességet Miklós esztergomi érsek erősíti meg, holott 1303-ban nem Miklós, hanem Mihály ült az érseki székben. (Jurkovich Emil: Besztercebánya múltjából. Besztercebánya, 1906. 85. s k. 1. — A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása Ipolyi Arnold által. Bp., 1878. 132. 1.) Tekintve, hogy későbbi másolatról van szó, lehetne arra gondolni, hogy a másoló Michael helyett Nicolaust írt. Ennél azonban valószínűbb az a feltevés, hogy az oklevél vagy az 1329—1330, vagy az 1350—1358 közti időben keletkezett, mivel ekkor III., illetőleg IV. Miklós volt az esztergomi érsek. (Török János: Magyarország primásai. Pest, 1859. I. Az esztergomi érsekek kronológiáját a 180. lapot követő számozatlan lapokon hozza.) E mellett szól az a Jurkovich által közölt adat is, amely szerint Károly Péter 1379-ben még életben volt. (U. o. 90. 1.) Későbbi azonban semmiesetre sem lehet, mert 1359-ben Himfi Benedek kérésére a pápa már búcsút engedélyez azoknak, akik a Károly Péter által Besztercebányán emelt Szent Erzsébet-ispotály szegényeinek az eltartására adakoznak. Bossányi Árpád: *Regesta supplicationum.* II. 363. 1. — Fejér: CD. VIII. 1. 140—142. 1. (az évszám itt hibás).

a besztercebányai Károly-féle házon kívül (domus sua condam Karolj sic nuncupata) négy egész falut és két másik falu felel-részt, egy fürdőt, a már említett két bányaművet, a Szent Erzsébet-ispotály kegyuraságával együtt felerészben Laki Thúz Jánosnak, felerészben pedig Ernuszt Jánosnak 6200 arany forintért az esztergomi káptalan előtt eladta. Pár év multán azonban mindezek a javak az ispotály kegyuraságával együtt Ernuszt kezébe kerültek, aki a Laki Thúzra eső részt 1470-ben 2000 arany forintért királyi jóváhagyással megvásárolta.¹ Az ispotály vagy-onát a nép adakozásán kívül gazdag és hatalmas kegyurainak köszönhette. Ezek eszközölték ki számára, nem utolsó sorban egyéni érdektől is vezetette, a messzemenő kiváltságokat is.

1524-ben II. Lajos király megerősítette az ispotály javait¹ és kiváltságait mestere, Kelemen pap kérésére, minthogy az előző évben dúló nagy tűzvész a kiváltságleveleket is elhamvasztotta. E szerint az ispotály tartozéka 22 telkes jobbágy s két malom oly kiváltsággal, hogy a város közelében senki más malmot nem állíthat, gabonáját a városlakók közül senki más malomba; nem viheti őrlés végett, idegen malomban őrlt liszt a városba be nem hozható, továbbá vidéki molnár a város piacáról a saját szükségletén kívül gabonát nem szállíthat ki. Akik e kiváltságok ellen vétének, azoktól árujukat elkobozzák s a szegények szükségleteire fordítják. A városban más ispotály nem állítható, a meglévőbe pedig semmiféle kóborló, idegen fel nem vehető/hanem csakis az, aki a városban született és valamilyen okból szegénységbe jutott, de ezeknek a száma sem haladhatja meg a 24-et. Végül a király meghagyja a kamaraispánoknak, a város; mindenkori bírójának és esküdteinek, hogy az említett ispotályt, következésképpen annak jelen és jövőendő mestereit a felsorolt jogok és kiváltságok élvezetében háborgatni ne merészeljék. Az ispotálynak II. Lajos által jóváhagyott kiváltságait Ferdinánd király 1528-ban, majd 1548-ban újra megerősíti.²

Az a tilalom, mely más ispotály állítását nem engedélyezte, a polgárok helyeslésével aligha találkozott, és belőle egyéni érdek szól, azt a rendelkezést viszont, amely minden idegent kizár az ispotály támogatásából, már a városi szellemtől hordozott öncélúsági gondolat sugallta. A város ekkor ténylegesen még nem folyt be az ispotály ügyeibe. Céljai közt azonban már ott szerepelt, s valóraváltása csupán idők kérdése volt. Hogy

¹ Orsz. Itr. Dl. 38867. — Paulinyi i. m. 21. és 27. 1.

² Tuólh i. m. 41. s k. 1., 53. 1. — Egyháztört. eml. V. 47. 1.

II. Lajos kiváltságlevelébe nem pusztán szokásból került bele az a pont, amely az ispotálymester jogait védi a várossal szemben, mutatja Báthori István nádornak 1529-ben kelt rendelete, mely a városnak és Katzianer Jánosnak megtiltja, hogy az ispotály mesterét jogai gyakorlásában zavarják.¹

A várost célja eléréséhez nagyban hozzásegítette az idők hányatottsága s az új hit terjedése. Kindermann Kristóf ispotálymester, ki egyúttal az ispotállal egybekötött templom plébánosa is, 1544-ben, élete végéig fizetendő heti egy forint fejében, a Fuggerek mint kegyurak előtt azért mondott le tisztségéről, mert nősülése miatt a király nemtetszését vonta magára.²

Ugyanennek az évnek októberében már a város küldte el Steger Mihály városi jegyzőt Sziléziába, hogy onnan egy megfelelő papot hívjon az ispotály és plébánia élére. A küldetés eredményes volt. A meghívott Brun Józsefet a város bírójának és tanácsának beleegyezésével még ez év novemberében a kegyurak nevében, miután a béke érdekében a *Veni Sancte*-t és a *Te Deum*-ot elénekelték, ünnepélyesen beiktatták az alsó Szent Erzsébet-plébánia és ispotály plébánosi, illetőleg ispotálymesteri tisztségébe. A beiktatáson a város esküdtein kívül a környék lelkészei és sokan mások is jelen voltak.³

A városnak az ispotály felett való immár tényleges hatalmát Ferdinánd király jogilag is megalapozta, amikor ugyancsak 1544 decemberében a felette való kegyuraságot reáruházta és megbízta a javai feletti örökóssal, hogy azok a mesterek vagy mások kezén el ne kallódjanak, s így minél több szegény ellátására legyenek elegendők. Az ispotálymester választásánál az volt a kikötés, hogy papnak kell lennie és választása után a királynak írásban prezentálandó.⁴ A város az ispotály ügyét azonnal kezébe is vette, s mindjárt a következő év elején pontos leltárt készítettett annak ingó és ingatlan javairól. 1546-ban pedig az elhalt ispotálymester helyébe már ő választotta meg Steger Rafaelt, a városi

¹ Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari 1876. ab erecta sede episcopali. Besztercebánya. 85. 1. 1. sz. jegyzet.

² Schematismus... 85. 1. 3. sz. jegyzet. — Az ispotály feletti kegyuraság az Ernusztok kezéből a másik két nagy bányabérlő család, a Thurzók és a Fuggerek kezébe ment át. Az 1500. és 1526. évi tűzvész után két ízben is ők építették föl a leégett ispotályt. 1531-ben a város a Fuggerek ellen küzd az ispotály érdekében. Fugger-Archiv. 39., 5. Augsburg. (Ezt az adatot dr. Paulinyi Oszkár úrnak köszönöm.) — Jurkovich i. m. 85. 1. — Paulinyi i. m. 25. 1.

³ Tuólh i. m. 54—56. 1.

⁴ Egyháztört. eml. IV. 398. 1.

jegyző fiát, s mutatta be megerősítés végett az esztergomi érseknek.¹ Ettől az időtől fogva a város hivatalos protestáns közegei és a királytól támogatott katolikusok a jog s néha az erőszak fegyverével is állandó küzdelmet folytattak az ispotályért, annak igen nagy erkölcsi és talán még nagyobb anyagi kárára. A küzdelem végérvényesen csak a XVIII. század elején dőlt el a katolikusok javára.²

Röviden összefoglalva: ispotályok elpolgáriasodása általánosságban a XV. század első felében indult meg, nagyobb méreteket a század második felében öltött, befejezéshez pedig, csekély kivétellel, a XVI. században jutott.

II.

A polgárságnak az ispotály-intézménybe való behatolása döntő fordulatot jelentett a további fejlődés szempontjából. Az elpolgáriasító folyamat háttérében ugyanis kezdettől fogva ott rejtőzött bizonyos öncélúsági gondolat: az ispotály elsősorban a város polgárainak javát szolgálja öregség, betegség, munkaképtelenség stb. esetén, szemben az egyházi szegényápolással, melynek jellemző sajátysága az egyetemesség, vagyis hogy mindenki előtt nyitva áll, támogatásából senki sincs kizárva. Az öncélúsági gondolat teljes kifejtéséhez azonban időre volt szükség, mivel a városi ispotály az egyháznak törés nélküli folytatása volt. A kibontakozás eredményeként az ispotály támogatása a szoros értelemben vett polgárokra, illetőleg a városbeliekre korlátozódott. Ezzel az ispotály a polgári jólétpolitikának lett egyik tényezőjévé.

A további fejlődés már kinövés az ispotályintézmény törzsén. Ez az ú. n. javadalmas rendszer, mely ebben a vonatkozásban is érvényre juttatta a szolgáltatás és ellenszolgáltatás? eddig ismeretlen elvét. A magános, dolgozni már nem tudó, de tehetős férfiak és nők megfelelő szolgáltatás ellenében az ispotályba vonultak vissza, hogy ott maguknak nyugodt és kényelmes életet biztosítsanak s gyakran, hogy a jó halálra előkészüljenek. Mindez önmagában véve egyáltalában nem volna rosszalható, ha külön ily célra szánt ispotályokban történik. A baj és

¹ Tuólt h i. m, 57. s k. 1. — Egyháztört. eml. IV. 504. 1. A bemutatás az esztergomi érseknek, mint a király helyettesének és nem mint esztergomi érseknek történt. Tuólt h i. m. 71. s k. 1.

² Tuólt h i. m. 71. s k. 1. — Schematismus . . . 85—86. 1.

visszaélés azonban ott volt, hogy ahol a rendszer lábra kapott, legtöbb esetben az eddig szegényeket szolgáló ispotályokat foglalták le erre a célra. Ezzel természetszerűleg együtt járt, hogy az igazi segélyre szorulókat háttérbe kerültek.

Nyugaton e jelenség az elpolgáriasodási folyamat lezárulása után kezd feltűnni, és számos ispotályt állít e cél szolgálatába.; Egyetemes jelenségnek azonban mégsem tekinthető, hisz minden egyes ispotálynak megvolt a maga sajátos arculata, s ahol! az igazi karitatív gondolat állt előtérben, ott e rendszer ily vissza-élésekre nem vezethetett, Nálunk a középkor végéig a fejlődési ennyire nem jutott, sőt még oly korlátozások sem ismeretesek,; amelyek az ispotály kapuit csak a város polgárai *előtt* tartanak nyitva. Az egyetlen ily fajta általunk ismert intézkedés az,; amellyel főntebb a besztecebányai ispotállal kapcsolatban! találkoztunk. E korlátozás is azonban csak a város lakóira í és nem a polgárookra szorítkozik.¹

Ispotályaink általában, legalábbis elvben megőrizték az általános segélynyújtás, gondolatát, és megmaradtak a szegények segítségét szolgáló intézményeknek. A javadalmas rendszernek mindössze csak halvány, elszórt kezdetei mutatkoznak, j Kolozsvárott 1525-ben Mérai Dezső Antal és neje, egy gyermek-|telén házaspár a Szent Erzsébet-ispotályt gazdag adományban! részesítik, hogy hátralévő idejüket az ispotályban élhessék le, s; ott magukat az Isten szolgálatára és lelkiüdvük hathatósabb j munkálására szenteljék. Arra az esetre, ha valamelyikük a másik halála után nem akarna tovább az ispotályban tartózkodni, különböző kikötéseket tesznek.²

Ez az eset a szoros értelemben vett javadalmas rendszer kategóriájába még nem sorozható ugyan, hisz, miként az oklevél mondja, a cél az istenszolgálat s a lélek üdvének biztosítása, s

¹ ... in antefatum hospitale S. Elisabeth nullus pauperum vagorum, et extraneorum, sed dumtaxat de ipsa civitate oriundorum, et quocunque casu ad paupertatem devenientium, sed nec ultra numerum vigintiquatuor personarum, iuxta antiquam, et vetustam hactenus observatam consuetudinem, recipi debent. . . Tuólth i. m. 41. s k. 1. — Főntebb, 62. 1.

² . . . volentes omnibus rebus mundanis renuntiare, seque totum ad Dei servitium exhibendum et salutem animarum ipsorum acquirendum dare . . . atque in perpetuum dei servitium ad hospitale ecclesie S. Elisabeth . . . causa mansionis perpétue conferre . . . Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez. 363. 1. — Egyháztört. eml. 1. 206. 1. — Mérai azután az ispotály mesterévé lett. Az 1539-ben szereplő Asztalos Mihálynak ugyanis ő volt az elődje. Jakab í. m. 384. s k. 1.

nem is polgárokról, hanem nemes házaspárról van szó. Az, hogy valaki vagy valakik magukat az ispotályban Isten szolgálatára szentelik, korábban is megtörténhetett és sokszor meg is történt, amikor a javadalmas rendszernek még nyoma sem volt. Hogy azonban esetünkben a jelenségnek egyik, bár visszaélés nélküli formájával állunk szemben, mutatja a «causa mansionis perpétue» kifejezés. Az adományozókat az elsődleges cél mellett kétségtelenül az is vezette, hogy öreg napjaikban legyen, ki rájuk gondot visel. Ez viszont a javadalmas rendszer feltűnése előtt ismeretlen fogalom.

Pozsony város tanácsa 1540-ben értesíti Ferdinánd királyt, hogy az 1529-i bécsi ostrom után a török támadásától tartva, számos külvárosi házat, köztük két templomot és az ispotályt is le kellett bontaniok. E miatt a szegény javadalmasok lakásuktól megfosztottan sanyarú sorsukra voltak hagyatva. A tanács kötelességének érezte a róluk való gondoskodást, s azért egyelőre a városban lévő, az apácák elmenekülése következtében üresen álló klarissza-kolostort jelölte ki számukra. Most arra kéri a királyt, hogy mivel az apácák közül csak az apátnő tért vissza, a kolostor továbbra is ispotály maradjon, megcsappant jövedelmeit pedig a szegények jobb ellátására fordíthassa.¹ Hogy mi rejlik a «javadalmas szegények» kifejezés mögött, és hogy helyes fordítás-e, eldönteni nem áll módunkban. A kérésnek helyt adó s ugyanezen évben kelt királyi oklevél, továbbá annak a pernek az adatai, amelyet a város a klarisszákkal az ispotály ügyében folytatott, egyszerűen szegényekről, koldusokról beszélnek.² A javadalmas rendszer nálunk rossz oldalával egyetemben, a XVI. századi kezdet után általánossá csak a XVII. és XVIII. század folyamán válik. E századok tárgyalása azonban már kívülesik dolgozatunk keretén. Szolgáltatás és ellenszolgáltatás, jogok és kötelességek gazdag változatossága kezd kibontakozni a fejlődés megindultával. Az ispotályi felvétel, ellátás, életmód, stb. körülírt szabályozást nyer.

Az eset megvilágítására két példát ragadunk ki a nélkül, hogy azok részletesebb taglalásába bocsátkoznánk.

A segesvári ispotály alapszabályai értelmében, melyet a városi tanács 1625-ben hagyott jóvá, az, aki magát az ispotályba

¹ Vámosy István: A pozsonyi kath. polgári ápolóintézet története. Pozsony, 1898. 33. 1.

² Vámosy i. m. 40. 1. — Egyháztört. eml. IV. 210. s k. 1. — Ferdinánd megerősítő levele s a per adatai is két ispotály lerombolásáról beszélnek.

fel akarta vétetni, a belépéskor nyolc forintot volt köteles fizetni, továbbá ingó és ingatlan javainak teljes birtokában tartozott oda bevonulni. Életében többé fizetnie nem kellett, vagyónát szabadon használhatta, az ispotálytól azonban többé el nem idegeníthette. Halála után mindene a szegényeké lett, s belőle a hozzátartozók közül senki semmiféle részt nem kaphatott. Hetenkint kétszer, csütörtökön és vasárnap főztek számukra, a szükséges kenyérmennyiséget azonban naponta megkapták, s a szükséges ruhát is az ispotály szolgáltatta. Aki tudott, köteles volt dolgozni. Az ispotály anyagi és szellemi irányítása a tanácsból vagy közösségből választott gondnok kezében volt, aki a tanácsnak elszámolással tartozott, ő alatta állt az ispotály mestere. A főzés, mosás és egyéb ilyenmű teendők elvégzésére pedig egy alkalmas nőt tartottak. Intézkedett továbbá a szabályzat a gyűjtésről, a jövedelmek elosztásáról stb.)

Pozsonyban a XVII. század közepén 40, a XVIII. században pedig 46 személy nyert teljes ellátást a polgári ápoló intézetben. Ezek vasárnap és kedden levest és fejenként fél font húst pénteken és szombaton hüvelyesveteményeket, nagy ünnepek alkalmával dupla adag húst, sültet, egy meszely bort, egy zsemlyét és egy dénárt kaptak. Ezenfelül hetente két font zsírt és annyi kenyeret kaptak a javadalmasok, amennyit meg tudtak enni. A nevezett napokon kívül azonban mindegyik a nyert alalmazásból és pénzbeli járulékból maga tartozott saját ellátásáról gondoskodni. Akiknek erejük engedte, kötelesek voltak segídezni az intézet gazdasági s egyéb munkálatainál. Vagyonukkal sem életükben, sem végrendeletileg nem rendelkezhetek, azt a csekély összeget kivéve, melyet lelkük üdvéért miselapítványokra fordíthattak. Új tag felvétele a tanácshoz tartozott. Az anyagi ügyek irányítását egy gazdasági intéző végezte, aki fizetését e korban a városi pénztárból húzta. Az intézet személyzetéhez tartozott még egy kántor, aki a javadalmasokkal imádkozott, a templomban orgonált, s akinek a felesége a betegeteket ápolta, s a javadalmasokra mosott. Ezért az alalmazna-pénzt mindketten duplán kapták. Továbbá három béres és egy bojtár-leány volt még az ispotály alkalmazottja.²

A fentebb mondottak után magától értődik, hogy ez a rendszer Magyarországon a középkor folyamán szélesebb körű kibontakozáshoz nem jutott.

¹ Müller i. m. 63. 1.

² Vámosy i. m. 51—54. 1.

III.

A városi ispotályok kormányzása általában hármastagozódást mutat. A tagozat felső fokán állt a városi önkormányzat hordozója, a tanács, a vezetés és felügyelet legfőbb letéteményese, az alsón pedig az ispotály mestere, az ispotály közvetlen vezetője és irányítója. A kettő közé mintegy összekötő kapocsként ékelődtek a gondnokok, akiknek elmaradásával e hármastagozódás kettősre redukálódott. Ennek a három tényezőnek a hatásköre azonban élesen el nem határolható, sokszorosan összefonódott, minthogy a középkor az egyes kormányzóközegek tevékenységkörének mai értelemben vett pontos körülírását nem ismerte.

A tanács természetesen csak a legfontosabb ügyekben járhatott el. Ily esetekben azután rendszerint a maga összességében lépett fel az ispotály képviselőjeként. Magának tartotta fenn a vagyoni kormányzás ellenőrzését, mely a gondnokok vagy mesterek időközönkénti elszámolásában állott. Hozzá tartoztak az ispotály feletti általános rendelkezések, amilyen például a városi ispotálynak a betegápolórend kezére való bocsátása, amint ez az említett nagyszabeni esetről történt, ő kötötte az ispotályt érintő jelentősebb egyességeket pl. Pozsonyban, Segesvárott a betegápoló rendekkel.¹ A tanács forgatta a jog, s néha az erőszak fegyverét is, amikor az ispotály feletti hatalmat a kezéből ki akarták ragadni. Kassa Szentlélek-, Pozsony Szent Erzsébet-ispotályát ő védte az antoniták követeléseivel szemben. Besztercebányán ő vívott kemény harcot az egyházi és világi felsőbbbséggel az ispotály hovatartozandósága ügyében.² Vagyoneledés vagy vétel nélküle nem történhetett: a budai jogkönyv egyik pontjának rendelkezése pl. az, hogy az ispotály vagyona a bíró és tanács tudta és beleegyezése nélkül el nem idegeníthető.³ A zágrábi Szűz Máriáról nevezett ispotály mestere 1452-ben a városi tanácstól kért és kapott engedélyt arra, hogy az ispotály egyik szőlőjét eladhassa és helyébe másikat vásároljon.⁴ 1539-ben Kozlovvárott, a Szent Erzsébet-ispotálynak végrendeletileg hagyott örökség miatt keletkezett perben a város és az adomá-

¹ L. fentebb, 30. s k. 1., 42. 1.

² L. fentebb, 35., 36., 60. s k. 1.

³ Buda városának törvénykönyve MCCXLIV—MCCCCXXI-ből. Kiadták Michnay Endre és Lichner Pál. Pozsony, 1845, 194. 1. 373. sz.

⁴ Monum. hist. Zagr. VII. 30. 1.

nyozó rokonai álltak egymással szemben.¹ Az ispotály életében jelentékenyebb változtatások az ő megkerülésével nem jöhettek létre. A nagyszzebeni ispotálymester újításai ellen a tanács tiltakozott Mátyás királynál és engedélyt kapott arra, hogy, ha ez mégis megtörténne, a rektort letegye, és helyébe újat válasszon.² A teljesen városi ispotálynál kezében volt a gondnokok, mesterek, lelkészek s a többi személyzet kinevezése, illetőleg választása, egyéb ispotályoknál pedig oly mértékben nőtt e téren a befolyása, amily mértékben sikerült neki azokat a maga hatáskörébe bekapcsolnia. Kevésbé fontos ügyekben a tanács maga nem járhatott el. A szükséglet és más szempontok is tehermentesítő szervek bekapcsolását kívánták. A megoldást, t. i. a gondnokság egyházi és egyéb viszonylatban fennálló intézményének az ispotály területére való átvitelét maga a gyakorlat kínálta fel.

Az ispotály a laikus gondnokokon keresztül kapcsolódott bele a városi kormányzás organizmusába. Joghatóságuk annak; megfelelően, hogy a mester hatásköre mily kiterjedésű volt, ispotályok szerint különbözött. Néhol hozzájuk tartozott az ispotály egész vagyonának és jövedelmének a kezelése, másutt viszont megbízatásuk csak annak az ellenőrzésére szorítkozott, vajjon az ispotály javait rendeltetésüknek megfelelően használják-e fel vagy sem. Intézményüknek különös jelentősége volt az egyházi vezetés alatt álló intézeteknél, nemcsak azért, mert ez volt azoknak az utaknak egyike, melyeken át a város egyre szorosabban vonta az ispotályt a maga hatáskörébe, hanem azért is, mert így biztosította, hogy a betegeknek, illetőleg szegényeknek rendelt jövedelmeket valóban a kijelölt célra fordítsák.

Ellenőrző és felügyelő szerepet tölthettek be pl. Eperjesen az ispotály pap-mestere mellett. 1490-ben a város Ego Mártont egri egyházmegyei papot választja meg az ispotály rektorává, s az anyagi és szellemi ügyek irányítását egyaránt az ő kezébe teszi le. 1494-ben ennek ellenére ott találjuk mellette Barla gondnokot, kinek ilyen körülmények között csakis az imént említett rendeltetés juthatott.³ Nagyszzebenben, Sopronban, Szokolcán,

¹ Jakab Elek i. m. 384. 1.

² Föntebb, 43. 1.

³ Nos iudex, ac consules, caeterique cives, nec non tota communitas civitatis Eperies . . . Martinum Egonis presbyterum Agriensis Dioecesis, . . . eligentes de novo in rectorem . . . donantes praefato jure patronatus . . . eidem omnes proventus, obventionesque, nec non corporalem possessionem circa dictam eccl. hospitalis perpetuis temporibus habendam . . . quemadmodum alii antecessores sui mediati, et immediati habuerunt

Beckón, Miskolcon, Segesvárott, Budán stb. azonban nemcsak ellenőrizték az ispotályi javak kezelését, hanem részt is vettek az ispotály ügyeinek az irányításában.¹

A gondnokok tekintélyes férfiak voltak és magától értetődően csak városbeliek, városi polgárok lehettek.² Hivataluk időtartama helyek és esetek szerint különböző volt. A szakolcai Szent Erzsébet-ispotály alapítólevele értelmében a város tanácsosai közül az ispotály élére állított két gondnok helyébe csak akkor kellett újakat választani, ha azok az egyenes útról letértek. Másutt viszont határozott időhöz volt kötve, vagy pedig átmenet volt magasabb hivatal elnyeréséhez. Lőcsén Spervogel Konrádot 1515-ben a Szentlélek-ispotály gondnokává, a következő évben pedig a város bírójává választották. Nagyszebenben az ispotály gondnokát időről-időre választották, amint ez a városi számadáskönyvek egyik 1507-ben történt bejegyzéséből látható.³ Lakásuk rendszerint az ispotályon kívül volt. Hivataluk tiszteletbeli, érte díjazás nem járt.

Az ispotály közvetlen előjárójaként több-kevesebb önállósággal az ispotálymester működött. Ő volt az ispotály belső életének, személyi és dologi ügyeinek az irányítója. Hatásköre attól függött, hogy voltak-e gondnokok, és ha igen, milyen szerepet vittek az ispotály kormányzásában. A fejlődés egyre inkább az ispotálymesteri hivatalkör szűkülése és laicizálódása felé tartott. Nálunk, a fentebb említett okokból kifolyólag, vi-

. . . cum administratione spiritualium, et temporalium. C. Wagner: Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Pozsony-Kassa, 1780. 240. 1. — Iványi Béla: Eperjes sz. kir. város levéltára. 1245—1526. II. 264.1. 1494-ben egy perben megidézik többek közt: «Barla vitricum in hospitali b. Virg., necnon discretum Martinum rectorem hospitalis». Iványi i. m. 284. 1.

¹ Főntebb, 33., 41., 42., 56., 59. 1. — Sopronban 1420-ból fennmaradt Piberauer János ispotály gondnok elszámolása. Paumgartner György is, amikor 1494-ben gondnoki tisztségéről lemondott, mindenről elszámolt a városi tanácsnak és utódja leltár mellett vette át hivatalát. Ezt a leltárt az egyik városi könyvbe is beírták. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. 150—151. 1.

² A kassai Szentlélek-ispotály gondnokává 1479-ben pl. városi tanácsost választottak. «Her Hanus Waickhardt ratman dieser Stat Kirch vater und Vor vezér des Spitals d. h. Geists alhie vor der Stadt gelegen erwält. Wick Béla: Kassa régi temetői, templomi kriptái és síremlékei. Kassa, 1928. 168. 1. —

³ Lőcsére vonatkozólag Wagner: Anal. Seep. II. 131. 1. Hain Gáspár lőcsei krónikája. I. 15. 1. — A nagyszebenbeni számadáskönyv adata: Item d. Johanni Lwtsch . . . noviter electo in vitricum pro sustentatione pauperum in hospitali fi. 12. Quellen. I. 487. 1. — Főntebb, 56. 1.

szonylag még a középkor utolsó szakában is sok pap akadt az ispotálymesterek között, s az ispotálymesterség több helyen még önálló vezetőhivatal volt, kiterjedt hatáskörrel. Ez, az egyes intézményeknek akár az alapításából, akár más okokból folyó sajátos helyzetétől eltekintve részben az elpolgáriasodásnak a Nyugathoz viszonyított késésével magyarázható, másrészt pedig azzal, hogy városaink és a polgári rend sem társadalmi vonatkozásban, sem pedig gazdasági tekintetben nem tudtak a nyugatihoz hasonló arányokban kibontakozni. Így a középkorban nem volt elég idő és lehetőség arra, hogy a polgári szellem az ispotályintézményt egészen áthassa, s a régi formákat teljesen letakarja az elpolgáriasodás leplével.

Kiterjedt hatáskör esetén az ispotály tulajdonképeni kormányzata minden vonatkozásban a mester kezében volt. Kifelé is ő képviselte az ispotályt és a tanács közvetlen alárendeltje volt. Gondnoki intézménnyel ezeknél az ispotályoknál ritkán találkozunk.

A körmöcbányai ispotálymester is pl. 1393-ban közvetlenül a tanácsnak volt alárendelve. A bevételekről és kiadásokról neki tartozott negyedévenként elszámolni. Az ispotály összes jövedelmei az ő kezébe futottak össze, ő gondoskodott a szegények mindennemű szükségletéről, az élelmezésről és ruházatról, az ispotály épületének tatarozásáról stb. Ha a jövedelem kevés volt, vagy felesleget mutatott, akkor az oklevél tanúsága szerint egyenesen a tanáccsal tárgyalt és beszélte meg a szükséges teendőket. Laikus volta kitűnik abból, hogy az oklevél külön szól az ispotályban mondandó napi miséről, melyért évi 40 arany forint járt. Ezt az összeget 1424-ben a plébános kapta meg.¹

A zágrábi városi ispotálynál lényegében ugyanez volt a helyzet. Gondnokok itt sem voltak, s így az ispotálymester a körmöcbányaihoz hasonló jogokat gyakorolt. 1433-ban Márton esküdt, az ispotály mestere képviselte az ispotályt egy hagyatékkal kapcsolatban. Az ispotálynak hagyott összeget a tanács neki fizettette. E jog szűkítése nem észlelhető akkor sem, amikor pap került e tisztség birtokába. 1452-ben Kelemen, az ispotály pap-mestere kap a tanácstól engedélyt, hogy az ispotály egyik szölleje helyébe másikat vásároljon.²

1526—1527-ben a pozsonyi ispotály házait, jószágait és minden jövedelmét az ispotálymester kezelte. Az ispotály minden

¹ Fejér: CD. X. 2. 168. — Fejérpataky i. m. 623—624. 1.

² Monum. hist. Zagr. VI. 189. 1., VII. 30. 1.

lakója, férfiak és nők az ő felügyelete alá tartoztak. A város megbízásából ő vezette az ispotály könyvét s leltárát is.¹

A debreceni ispotály alapítólevele hasonlóképen széles jogkörrel ruházta fel az ispotály mesterét. Az anyagi javak irányításán túl reábizta még a pap tartását is. Az ő belátására hagyta továbbá azoknak a jámbor és istenfélő szegényeknek a kiválogatását, akik az ispotályba felvételt nyerhettek.²

Brassóban az 1526. év pár hónapjáról fennmaradt az ispotály számadáskönyve. E szerint az ispotály egész üzemét a mester és felesége vezette, ők gondoskodtak az ispotály lakóinak ellátásáról, a termények értékesítéséről, a külső és belső munkálatokat végző szolgálazemélyzet és mesteremberek díjazásáról stb.³

Az ilyen, aránylag széles hatáskörrel rendelkező ispotálymesterek gyakran előkelő személyiségek voltak. Pozsonyban Scharrach Bertalan, aki 1433—35-ig városi bíró volt, 1441-ben ispotálymester, majd 1449-ben polgármester lett.⁴ Zágrábban 1433-ban Márton esküdt, Kolozsvárott 1539-ben Asztalos Mihály esküdt, előtte pedig Mérai Antal nemes állt a Szent Erzsébet-ispotály élén. Debrecenben, az alapító rendelkezése értelmében a tanácsosok közül kellett választani.⁵

Ha teljes vagy részben városi ispotályban pap az ispotálymester, akkor a folyó ügyek mellett a lelkiélet gondozása, a cura

¹ Ifj. Danninger József: Pozsony sz. kir. város 1526/27. évi számadáskönyve művelődéstörténeti szempontból. Bp., 1907. 97. 1. Hogy melyik ispotályról van szó, nem említi.

² L. fentebb, 55. 1.

³ A számadáskönyv kifejezetten nem említi, hogy gondnokról vagy ispotálymesterről van-e szó. Ez utóbbira utal a számadáskönyvnek mindjárt az első sora: Praesentatus sum in hospitale dominica ante festum d. Margarethae in anno d. 1526., továbbá bizonyos kitételek, amilyenek pl.: calceos michi asp. 7. Exposita ex mea pecunia pro usu hospitalis 1526 . . . flor 2 pro seminatione iugerum 2 tritici, quae mihi seminata sunt iuxta permissionem d. civium. Külön szerepel a következő tétel: Exposita uxoris super hospitale . . . Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. II. 10. s. k. 1. Később több alkalommal találkozunk pater, provisor hospitalis-szal; maguk a nevek a terminológia egyöntetűségének hiánya következtében eligazítást nem adnak. Friedrich Stenner: Die Beamten der Stadt Brassó. Brassó, 1916. (Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó. VII. B. — Beiheft. I.) 9—10., 55. 1.

⁴ Ortway: Pozsony város története. III. 376.1. — Vámosy i. m. 24.1.

⁵ Zágrábra és Debrecenre vonatkozólag l. fentebb, 55., 71. 1. — Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár tört. I. köt.-hez. 363. és 384. 1.

animarum is hozzá tartozott. Mellette a már említett okból, főleg a későbbi középkorban, rendszerint ott találjuk a világi gondnokokat. így Besztercén, Eperjesen, Miskolcon stb.¹

Ha a gondnokok mellett az ispotálymester számára csak az alacsonyabb gazdasági ügyek irányítása maradt meg, akkor az oklevelekben ritkán történik róla említés. A beckói, szakolcai ispotályok alapító levelei pl. szólnak az ispotály kormányzóirol, gondnokairól, papjáról, de a mesteréről semmit sem mondanak.²

Az ispotály személyzete a mester fennhatósága alá tartozott. Munkakörében, ha a szükség ezt megkívánta, a szegények vagy külön e célra fogadott ispotályosok támogatták.³

Debrecenben a segítséget maguk a szegények végezték el. Az alapító rendelkezése ugyanis az volt, hogy a mester a szegények közül válasszon ki egy megfelelőt az ispotály jövedelmeinek a kezelésére.⁴ E tisztség 1553-ban a mester kezébe ment ugyan át, a szegények azonban továbbra is bekapcsolódtak a kormányzás munkájába, amennyiben a mester által közülük választott iudexek, vagy mint a XVII. században nevezték őket, dékánok ügyeltek fel később is a rendre, s az ő tiszttük volt az alamizsnának a szegények közt való egyenlő szétosztása is.⁵

A mester rendszerint bent lakott az ispotályban. Jövedelmeinek az ispotályétól való elkülönítésével a középkor folyamán nemigen találkozunk.

¹ Müller i. m. 23. 1. — Eperjest és Miskolcot ill. 1. főntebb, 59., 69. 1. — Hogy Miskolcon az ispotály mestere pap, kiviláglik abból, hogy 1507-ben az ispotály és mestere számára oly célzattal történik hagyományozás, hogy az hetente mondjon el a Mindszentek-ispotályban egy misét a megholt hívekért. Szendrei i. m. III. 145. 1.

² Főntebb, 56. 1.

³ Bártfán pl. a városi számadáskönyvek egyik, 1441-ben bejegyzett adata: Item dedimus magistio hospitalensium . . . seyn sold de anno quadragesimo solutum 1000 den. 1440-ben pedig: ... solvimus d. Christoforo hospitalensi censum anni praeteriti 500 den. — Fejérpataky i. m. 509., 520. 1.

⁴ . . . unum semper quem ad id aptum esse noverit, in procuratorem. et administratorem proventuum sub fide et juramento . . .

⁵ Herpay i. m. 22. utáni külön lap, 44. 1.

5. Világi papság.

Utoljára hagytuk a középkori Magyarország szegénygondozásának munkásai közt a világi papságot. A szegények és betegek megsegítésével kapcsolatos tevékenységük ugyanis párhuzamosan haladt a szerzetes- és ispotályos rendekével, ezek elhanyagolása után s az ispotályok számának gyarapodásával és elpolgáriasodásuk beálltával pedig szerepük mégcsak nőtt, ha nem is mint ispotály vezetőké és alapítóké, hanem mint lelkiéletnek gondozóié.

Ha a világi papság intézményes szegénygondozásáról esik szó, a figyelem elsősorban a püspöki és káptalani együttesre terelődik, mint a szerzetesi élet egyik, a világi papságra átvitt változatára, hol a közös élet különösképen alkalmas volt e feladat megvalósítására.

Szent Chrodegang metzi püspök, a világi papság kánoni életének reformátora szabályzatában, melyet Szent Ágoston szellemében és a bencés regula alapján készített papjai számára, valóban hangsúlyozza is a püspök és káptalani tagok karitatív tevékenységének szükségességét.¹ A gondolat nem volt új. Adva volt ez egyrészt Szent Benedek regulájában, melyből Szent Chrodegang nemcsak az egyes intézkedések egész sorát vette át, hanem a szellemet is, de másrészt magával hozta a szokás és gyakorlat is, hisz amióta a szegénygondozás a kereszténység terjedése következtében a családi élet keretein túlnőtt, a püspökök és papjaik e téren igen jelentős szerepet vittek. Szent Chrodegang általánosságban mozgó rendelkezésének pontosabb körülírást a IX. századi aacheni zsinat adott, hol egyúttal a kanonoki intézmény egész szabályzatát is szélesebb alapokra fektették. Jámbor Lajos e formájában tette kötelezővé az egész birodalomban. Ez egyúttal a kanonoki intézmény általánosságban való elterjedésének a formája is.

Ez az új szabályzat az intézményes szegénygondozást szo-

¹ Holstenius—Brockie: Codex regularum. II. 108. 1. Cap. 34.

ros kapcsolatba hozza a kanonokság intézményével. Elrendeli ugyanis, hogy a püspök köteles ispotályt emelni a szegények és idegenek számára. Vezetésével egy arra méltó kanonokot kell megbízni. Az építés mellett azonban a fenntartás is feladata, s: ehhez a kanonokok jövedelmük tizedével tartoznak hozzájárulni.¹

Magyarországon mindebből alig látunk valamit. A káptalani statútumok, vizitációk, számadáskönyvek és egyéb emlékek káptalani ispotályról, ennek vezetőiről vagy vele kapcsolatos tisztséget viselő kanonokokról vajmi keveset beszélnek. Maradtak ugyan bizonyos adatok, amelyek az egyes püspöki városok ispotályainak a káptalannal való kapcsolatát kétségtelenül igazolják, legtöbbször azonban annyira szűkszavúak, hogy belőlük a kettő közti viszony pontosabb kielemezése lehetetlen.

A váradi káptalan statútumainak (XIV. sz.) a kitétele: . . . ex dictis viginti quatuor curiis (canonicorum) non restant plures, quam viginti. . . duas detinet prelátus noster occupatas; tertiam. . . Andreas episcopus applicavit magistratui capelle s. Andrée, et in area quarte curie constructum est hospitale — megengedne oly következtetést, hogy az ispotály valaha a káptalan körébe tartozott, de hogy ez a statútum keletkezésekor már mennyire nem volt meg, és mennyire idegen volt a káptalantól, mutatja az a kifejezés, amely úgy említi a négy kúriát, mint «extraneis usibus indebite applicatis».²

Az egri Szent Jakab-ispotályt, amelyet egyes püspökök javadalomként világi papoknak engedtek át, Kiüt (Cletus) egri püspök a káptalan beleegyezésével adta vissza eredeti rendeltetésének. Ezt az intézkedést az ispotály mesterének kérésére 1240-ben

¹ Hefele: Konziliengeschichte. IV. 13. 1. — M. G. Cone. II. t. p. 416.

² Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégebb statútumai. Nagyvárad, 1886. 20. 1. — Magánbuzgóságból, és nem is az általunk tárgyalt szegények, hanem a szegény tanulók számára építtette Vépi Péter váradi olvasókanonok (1427—1448) a XV. század első felében a kápolnával egybekapcsolt Szentlélek-ispotályt. . . . Petrus de Wep lector et canonicus eccl. Waradiensis ac fundator hospitalis S. Spiritus iuxta scolas dicte civitatis Waradiensis fundati. Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883. I. 254. 1. Rendeltetését megmondja egy 1439-ben kelt oklevél: . . . hospitale S. Spiritus Waradiense, quod pro receptione et educatione pauperum et infirmorum de novo constructum... Békefi Rémig: A káptalani iskolák története 1540-ig. Bp., 1910. 404. 1. Az ispotályra vonatkozólag 1. még Bunyitay i. m. II. 141. s. k. 1. — Békefi i. m. 405., 407., 409.1. stb. L. mindegyik műben a tárgymutatót. — Orsz. ltr. *DI.* 26395.

IX. Gergely pápa is megerősítette.¹ Egy 1643-ban, a XVI. századi eredeti nyomán készült másolat szerint a Szent László királyról nevezett egri ispotály templomának és a benne lévő 12 apostol oltárának adományozása a káptalanhoz, míg a Szent László király és a Háromkirályok oltároké a püspökhöz tartozott.²

A veszprémi Szent Katalin-ispotály adományozása szülteivel és malmával együtt, miként az 1550-ben készült összeírás mutatja, a káptalan joga volt.³ Eddigi adataink alapján eldönthetetlen, hogy volt-e valami szorosabb kapcsolat a székesfehérvári Szent Miklósról elnevezett káptalan és a hasonlónevű ispotály között.⁴

¹ Theiner i. m. I. 175. 1. — Fejér: CD. IV. 1. 190. 1. -*. Akantisz és Kandra: Az egri alapítv. női kórház és ápolóintézet vázlatos története. Eger, 1888. 6. 1.

² Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. I. 476. s k. 1.

³ A veszprémi székesegyház javadalmasainak lajstroma. Anno 1550. Elenchus dignitatum et beneficiorum eccl. Vesprimiensis. . . . Denique bēnēficia collationis seu electionis capituli fuere sequentia: ... Domus hospitalis sancte Catharine cum vineis et molendino in Hagymaskeer. Egyháztört. eml. V. 462—464. 1. A Szent Katalin-ispotály számára kért Albert veszprémi püspök búcsút 1475-ben. . . . pro capella hospitalis S. Catherine in civitate Vespr. Monum. Vespr. III. 237.1. — Ládi Demeter veszprémi olvasókanonok, amint ez 1532-ben kelt végrendeletéből kitűnik, egyúttal a Szűz Mária tiszteletére szentelt ispotály kápolnájának mestere is volt. Ego magister Demetrius de Lad lector ac canonicus et magister hospitalis capelle Annuntiationis Virginis Marie in vico capitulari fundate ... Az ispotályra vonatkozó tételek: una casula detur ad hospitale B. Virg. Marie hic Wesprimii fundatum. Item habeo equos 4, quos lego hospitali, quia habent pro iumentario boves 4. . . vasa viginti . . . executores dent hospitali. Item pro recompensatione vinee hospitalis, quam permutavi ad terram lectoratus, dedi hospitali duas vineas optimas. Egyháztört. eml. II. 226. s. k. 1.

⁴ A székesfehérvári káptalan és a szentmártoni apátság közt per keletkezett, egyebek között bizonyos somogyi tizedekre vonatkozólag. Az ügy 1234-ben Jakab palestrinai bíboros-püspök és pápai követ elé került. Az apát panaszlevelének egyik pontja az volt, hogy a prépost és káptalan nem engedték megfizetni a maguk és több egyház somogyi birtokán a tizedeket: de possessionibus eccl. S. Henrici nec non S. Nicholai hospitalis Albensis et omnium eccl. Albensium ... A káptalan képviselője (magister Marcus canonicus et procurator ad hoc prepositi et capituli, Cosme quondam episcopi Geuriensis et omnium canonicorum et clericorum Alb. eccl. et S. Nicholai, hospitalis Alb. et S. Henrici eccl. nevében) viszont azt állítja, hogy a tizedekhez az apátnak semmi joga sincs. A döntés e pontban a szentmártoni monostor javára történt. Pannonhalmi rendtört. I. 170., 730. 1. — Monum. Vespr. I. 95. s k. 1. — Balics Lajos: A római kath. egyház története Magyarországon. II.2. 79.1.

A bácsi ispotályról tudjuk, hogy nemcsak a létét köszöni érseki alapításnak, hanem a szegények és betegek ellátására szükséges javait is. Tekintve, hogy Bács érseki és káptalani székhely is volt, az ispotályt vonatkozásba lehetne hozni a káptalannal, bár a kettő kapcsolatáról nem állnak biztos adatok rendelkezésünkre, amint arról sem, hogy miért volt szükség, miként ezt főntebb már említettük, a tisztesvölgyi ciszterci kolostor laikus fráteraira az ispotály vezetésénél. Talán azért, mivel a szerémi püspökség megalapítása után az érseki székhely újra Kalocsa lett, vagy mivel esetleg a káptalani közös élet megszűnt.¹

Püspöki alapítás a gyulafehérvári Szentlélek-ispotály egyháza is. Számára építtetője, István erdélyi püspök 1418-ban kért búcsút V. Márton pápától.²

Pécs mindkét ispotályának az élén találunk kanonokat. Ez azonban akár a tisztség betöltésének, módját, akár pedig annak viselőit nézzük, csak annyit mond, hogy az ispotálymesterség és a templomi rektorátus jó javadalom volt s elnyerésére érdemes volt törekedni. 1358-ban az az Antalfia nyerte el az ispotálymesterséget és a Szent Bertalan-egyház rektorátusát, aki 1350-ben már pécsi kanonok, 1351 után pedig nyitrai olvasókanonok is volt. Ez utóbbiról azonban az új javadalom ellenében 1358-ban lemondott. 1365-ben Bálintfia Gál volt a Szent Bertalan-ispotály rektora, aki egyúttal Nagy Lajos alkancellárja, esztergomi éneklőkanonok, pécsi és zágrábi kanonok is volt. Ugyanabban az évben Hermanfia Konrád, Naumburg-egyházmegyei diakónus, pécsi kanonok folyamodott a pápához a Szent Bertalan-ispotály rektorátusáért, miután Gál új javadalom elnyerése után erről lemondott. A rektorátus évi jövedelme általános becslés szerint, mint a *supplicatio* mondja, a 15 ezüst márkát nem haladta még, míg ugyanakkor, ugyanazon *supplicatio* szerint egy pécsi kanonok jövedelme nem volt több évi 8 ezüst márkánál.³

¹ Főntebb, 17. 1. —Hóman—Szekfü: Magyar történet. (VI. kiad.) I. 301. 1.

² Suppl. Stephani, epi. Transilv., de indulg. ecclesias domus pauperum S. Spiritus ac parochialem B. Nicolai confess, in Albagyula, per ipsum constructas, visitaturis. Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I. k. V. Márton pápa. Bp., 1931. 62. 1. 72. r.

³ Bossányi: Reg. suppl. II. 326. 1., 433—434.1., 435. 1. — 1336-ban és 1348-ban Tamás az ispotály rektora, róla azonban többet nem tudunk. Monum. eccl. Strig. III. 284. 1. — Bossányi: Reg. suppl. I. 185. 1. — Az ispotály későbbi sorsa ismeretlen. 1430-ban egy Szent Bertalan-egyház mint parochia szerepel. Lukcsics i. m. I. 257. 1. 1410. r.

A pécsi Szent Erzsébet-ispotályról egy 1393-i pápai oklevél azt mondja, hogy laikusok szokták kormányozni. Ekkor töltötte be ugyanis IX. Bonifác e tisztségét, éspedig újra laikussal, mivel az előbbi mester a pálosok rendjébe lépett. 1459-ben azonban II. Pius pápa adományozása folytán már egy Pécs-egyházmegyei klerikus nyerte el a Szent Erzsébet-ispotály rektorátusát, miután elődje, ki pécsi kanonok volt, a püspöknek beadta lemondását.¹

Sokkal biztosabb talajon mozgunk a zágrábi Szent Erzsébet-ispotály és az ottani káptalan közt fennálló viszony megítélésében. Élénk világot vet a kapcsolatra Benedek zágrábi püspök kérvénye, melyet a XV. század közepén intézett V. Miklós pápához. Ebben olyan intézkedés jóváhagyásáért folyamodik, mely az ispotály épületének, jövedelmének s belső rendjének érdekében feltétlenül szükségessé vált. Ő t. i. nemcsak azzal sietett az ispotály támogatására, hogy annak épületét rendbehozatta, jövedelmeit ismét az eredeti cél, a szegények szolgálatába állította és gyarapította, hanem a vezetésében is hasznos intézkedéseket foganatosított. E mellett azonban, vagy helyesebben ennek a fejében annak a jóváhagyását is kérte a pápától, hogy az ispotálymesterségre, melyet akkor ő viselt, halála után addig, amíg családja az ispotályban tartózkodik, a káptalan senkit ne jelölhessen és prezentálhasson a kanonokok vagy más káptalani méltóságot viselők közül, miként ez eddig szokásban volt. Ebből nemcsak az tűnik ki, hogy az ispotály kegyúri joga a káptalanhoz tartozott, hanem az is, hogy mestere a káptalan kebeléből szokott kikerülni. A pápa az ügy felülvizsgálásával és az esetleges módosítások megtételével a zágrábi Szűz Máriáról nevezett ciszterci konvent apátját bízta meg. Egyszersmind reáruházta a megerősítés jogát arra az esetre, ha az intézkedések kifogás alá nem esnek, s ha azok a káptalan beleegyezésével jöttek létre, illetőleg annak jogait nem sértik.²

¹ Fejér: CD. X. 2. 125. 1. — Koller József: *História episcopatus Quinqueecclesiensis*. III. 210. 1. — *Monum. Vat.* I. 3. 220. 1. — *Monum. Vespr.* III. 158. 1. A XV. század második feléből fennmaradt egy formula arra az alkalomra, ha a hanyag ispotálymestert a püspök letette (az ispotály neve nincs megemlítve). Ebből kitűnik, hogy az ispotály a püspök hatáskörébe tartozott, az azonban nem, hogy a káptalannak volt-e köze hozzá. Koller i. m. IV. 211. 1.

² Tkalcic: *Monumenta historica civ. Zagrabiae*. II. 234. s. k. 1. 172. és 174. sz. oklevelek, amelyek egymást több pontban kiegészítik és megvilágítják.

Hogy a káptalan és az ispotály közti kapcsolat szálai miben gyökereztek és meddig nyúltak vissza, ma már nem lehet eldönteni. Az ispotály keletkezésének körülményeit ugyanis homály fedi, és semmi sem igazolja, hogy valóban Ágoston zágrábi püspök alapította volna a XIV. század elején.¹ A XIV. századi adatok beszélnek ugyan már a zágrábi szegények házáról és ispotályáról, a nélkül azonban, hogy pontosabb megjelöléssel is szolgálnának, sőt találkozunk egy bizonyos Antal nevű kánonokkal, aki egyúttal ispotálymester is (1384). A Szent Erzsébet-ispotályról kifejezetten azonban csak János zágrábi püspök emlékezik meg a következő század harmincas éveiből származó végrendeletében.²

Adataink nem szólnak arról, hogy a kegyúri jognak említett korlátozása meddig maradt érvényben. Annyi bizonyos, hogy félszázaddal később, 1512-ben azt ismét a káptalan gyakorolta. Ekkor ugyanis Márk zágrábi kánonok Bakócz Tamás esztergomi érsek közbejárását kérte a káptalannál, hogy az ispotályt javadalomként elnyerhesse. Az érsek pártfogolva az ügyet, a káptalan mint az ispotály kegyúri jogának birtokosa előtt azt az óhaját fejezte ki, hogy Márk kánonok kérésének adjanak helyet, annál is inkább, mert az ispotály jövedelmei majdnem teljesen elapadtak, viszont Márk jelentős támogatást helyezett kilátásba az ispotály szegényei számára.³ Az érsek közbenjárása valóban meg is hozta a kívánt eredményt. Bizonyítja ezt Márk ispotálymestersége alatt készült leltár, mely az ispotály vagyonára és belső berendezésére vonatkozólag oly fontos adatokat tartalmaz.⁴

Arról, hogy a káptalani tagok meghatározott mérték szerint járultak volna hozzá az ispotályok fenntartásához, forrásaink mit sem tudnak. A győri káptalan számadáskönyveinek azok a bejegyzései, melyek szerint a káptalan «propter Deum» alamizsnát osztogatott a szegényeknek, vagy a váradi, zágrábi, meggyesi káptalani statútumoknak azok az előírásai és tanácsai, hogy a halál felé közeledő tagjaik végrendeletükben a szegényekről meg ne feledkezzenek, vagy Ágoston zágrábi püspök

¹ Farlatus: *Illyrici sacri*. V. 392. 1. Ennek a nyomán Ratzinger *i. m.* II. 202. 1.

² *Tkalcic i. m.* I. 267. 1. IV. 298. 1. IX. 17. és 22. 1. II. 73.1. Fejér: *CD. X.* 7. 438. 1.

³ *U. o.* III. 117. 1.

⁴ *Inventarium domus hospitalis s. Elizabet in area capitulari fundate magistro Marco de Soklows . . . U. o.* III. 117. s k. 1.

rendelkezése (a XIV. század elejéről), hogy a meghatározott istentiszteleti ténykedésekről elmaradó kanonoktól büntetés címén beszedett javak a szegények között osztandók szét, pusztán alkalmi jótékonyásra utalnak, nem pedig szervezett szegénytámogatásra.¹

A káptalanok szegénytámogató tevékenységének tárgyalásánál nem hagyható figyelmen kívül az akkori helyzet. Ez megadja a kellő magyarázatot és megóv attól, hogy az említett mulasztásokat kizárólagosan a magyar káptalanok rovására írjuk. Az aacheni határozatokat különböző okokból kifolyólag Nyugaton is csak részben hajtották végre, és már a zsinat századában bomlásnak indult a közös élet. A káptalani ispotályok pedig csak addig lehettek életképesek, amíg a közös élet megvolt. Sorsában osztozott rendszerint a hozzátartozó ispotály is. A káptalani ispotályok emlékét Nyugaton is kevés adat őrzi, és inkább csak elvi, mint gyakorlati jelentőségük volt, minthogy sok tekintetben előzményei voltak a városi ispotályoknak.

A XI. századi és a későbbi reformok csak rövid életű lendületet tudtak adni régi vagy új alapokon a káptalani közös életnek és a vele kapcsolatban itt-ott feltűnő szegénygondozásnak. Ez utóbbi mint mellékfeladat egyre inkább háttérbe szorult, míg végül teljesen megszűnt. A késői középkor káptalani státútumai erről már nemcsak nálunk, de másutt sem emlékeznek meg. Országos és helyi zsinataink állandóan figyelmébe ajánlják ugyan a papságnak a szegények, özvegyek s árvák szerető pártfogását, az általános kifejezések mellett tervszerű intézkedéseknek azonban ezekben sem bukkanunk a nyomára.

Ha volt Magyarországon a káptalanokkal kapcsolatban nagyobb méretű intézményes szegénygondozás, az csak történetünk első két keresztény századában lehetett, amikor viszont káptalanaink még aránylag szegények voltak. Ennek a kornak az okleveles gyakorlata azonban annyira szűkszavú, hogy a kérdés aligha lesz valaha is eldönthető. Lehet, hogy a káptalanok történetének feldolgozásai e tekintetben is szolgálnak új adatokkal, sokat azonban nemigen várhatunk, mivel a közös életnek a XIII. században megindult bomlását nyomon kellett

¹ Iványi Béla: A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Bp., 1918. 33. 1. — Bunyitay Vince: A váradai káptalan legrégebbi státútumai (XIV. század). 87. 1. — Tkalóio: Monumenta historica episcopatus Zagrabienis. II. 35., 40., 64., 65.1. — A megyesi káptalan státútumaira vonatkozólag (1397) Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. III. 202—203. 1.

követnie az intézményes szegénygondozás megszűnésének is, ha ilyen egyáltalában létezett a magyar káptalanoknál.

Ha káptalanainknál nem is mutatható ki nagyobb szabású intézményes szegénygondozás, mindazonáltal a világi papság e téren az egész középkorán át igen jelentős szerepet vitt. A polgárság előnyomulása előtt az ispotályok élén, hacsak nem voltak valamelyik ispotályos rend kezében, általában világi papok állottak. Feleslegessé azonban ezután sem váltak, minthogy ezentúl is igen gyakran ott találjuk őket az ispotálymesterek között. Az ispotály lakóinak lelki gondozása, kápolnájában vagy templomában pedig az istentiszteleti cselekmények végzése teljesen *hozzájuk tartozott. Az ispotályok szegény, elagott, beteg lakói* számára a plébániatemplom látogatása részben állapotuk, részben pedig az esetleges jelentékeny távolság miatt, mivel az ispotályok rendszerint a város falain kívül vagy szélén feküdtek, nagy nehézségekkel járt volna. A középkor szelleme ezért azt parancsolta, hogy az ispotályhoz legalább valamiféle kápolnát csatoljanak. Valóban nem is találkozunk jelentékenyebb ispotállal, amely ezt nélkülözte volna. Az ispotály különös helyzete még azt is megkívánta, hogy a lelkésznek benne állandó lakása legyen, hogy sürgős esetekben a betegek szentségét azonnal kiszolgáltathassa.

Az ispotályok mint egyházi intézmények, ha nem voltak valamely ispotályos rend birtokában, vagy ha nem élveztek exempciót, leányegyházként a plébániához tartoztak. A plébánia volt ugyanis a helyi lelkigondozás és joghatóság hordozója. A polgárság előretörése előtt lelkiekben és anyagiakban egyaránt a plébános alá voltak rendelve, később azonban rendszerint csak az előbbieken.

Világosan mutatják egy minden exempciót nélkülöző és lényegében még egészen egyházi ispotálynak a plébániához való viszonyát annak a pernek az adatai, mely a leibici plébános és az ottani Szentlélek-ispotály mestere között a XV. század elején] keletkezett. A viszályra okot az adott, hogy János mester azóta, hogy Miklós plébános hivatalba lépett, nem fizette meg neki az ispotály számára vásárolt és végrendeletileg hagyományozott! földek után a tizedet. A plébános panasza továbbá az volt, hogy: János az ő tudta és akarata nélkül, jogtalanul viseli e tisztséget, az ispotályban szegényt nem tart, és annak javait a saját céljaira fordítja. János viszont azt hozta föl, hogy Miklós jogtalanul bírja a plébániát, s hogy neki ingyen, «pro una festuca» nem szolgál Miután Miklós a plébániához való *jogát írásban is bebizo-*

nyitotta, a szepesi káptalan a pert az ő javára döntötte el, s a kettőjük közti viszonyt a következőképpen szabályozta: Jánosnak az ispotály és tartozékai fölött semmiféle joghatósága nincs. Az ispotály minden jogával egyetemben a leibici plébánoshoz tartozott a múltban és tartozik a jövőben is. Ezért Jánost az ispotály birtoklásától eltiltja, a plébánost pedig jogaiba visszahelyezi,¹ s kötelességévé teszi neki és utódainak, hogy az ispotály épületére, javaira gondjuk legyen, a jogtalanul lefoglaltakat szerezzék vissza és állítsák a szegények, jövevények és zarándokok szolgálatába. Elrendeli továbbá, hogy a plébános az ispotály élére, miként ez eddig is szokásban volt, a bíró és az esküdtek bevonásával egy alkalmas káplánt állítson. S ha az illető személyére nézve megegyezni nem tudnának, a plébános akarata érvényesüljön.² A megválasztott a plébános kezébe tegye le az esküt (ad instar tutorum et curatorum juramentum ad manus plebani praestare teneatur), az ispotályról és javairól készítsen leltárt, és neki vagy megbízottainak évente adjon számot sáfárkodásáról. Továbbá, mivel az ispotályt az ügyben kihallgatott tanúk állítása szerint hajdan az egyik plébános alapította, a már említett földeken a mindenkori plébános tizedszedésre jogosult. Az ispotálymester, aki a plébános káplánja, az alárendeltség kifejezésére (in recognitionem subjectionis) bizonyos ünnepeken, hacsak kellő ok nem mentesíti, köteles a körmenetekben részt venni, s ekkor viszont a plébános, ha megérdemli, mint egyet a káplánjai közül hívja meg asztalához. Az istentiszteleti dolgokban, az oltárok, misemondás, szentségek kiszolgáltatása ügyében, mint eddig, ezentúl is egyedül a plébános rendelkezik.

Az oklevél szerint ugyanez áll az összes Szepesben lévő ilyenmű intézményekre, hacsak az alapítás vagy a szokásjog másként nem követeli.³

Ilyen volt a helyzet a kassai ispotálynál is. Arnold, a Szent

¹ . . . adiudicavimus . . . Johannem ab occupatione, detentione, et usurpatione dicti hospitalis ac fructuum, proventuum, decimarum, juriumque et pertinentiarum eorundem amovendum fore, et amovimus... Nicolaum plebanum in, et ad omne jus, dominium, et perpetuum omnem dispositionem hosp. reinducimus per praesentes . . .

² A bírónak és esküdteknek a választásba való bevonását az oklevél így okolja meg: ut eo ferventiores in bonis operibus adipsum hospitale et pauperes eius exercendis, comperiantur; a plébános elsőbbségét pedig: cum tarn divites quam pauperes totius civitatis jure plébaniáe suae ad ipsum pertinent.

³ M. Schmauk: Supplementum Anal, terrae Seep. II. 153. s k. l.

Erzsébet-egyház rektora 1283-ban ugyanis azzal a panasszal fordult IV. Miklós pápához, hogy a johanniták az ispotályt javaiban és jövedelmeiben háborgatják, holott ez régtől az ő egyháza kötelékébe tartozott.¹

A körmöcbányai ispotálynál a plébánoshoz csak a lelki ügyek tartoztak, míg az anyagi dolgok intézése és az ispotálymesteri tisztség betöltése a város joga volt. A tanács 1393-ban kelt rendelete értelmében az ispotályban mondandó napi miséért évi 50 arany forint fizetendő. A városi számadáskönyvek egyik, 1424-i bejegyzése szerint pedig a miséért járó összeget a plébánosnak fizeti ki a város. Azt, hogy az ispotály számára külön pap volt-e, amit az összeg nagysága egyáltalában nem zár ki, vagy pedig a plébániáról járt-e be valaki, a források nem említik. Az azonban a fenti adatokból bizonyos, hogy végzője a plébános joghatósága alá tartozott.²

A rendi ispotályok magától értetődően nem tartoztak a plébánia, sőt gyakran még a püspöki joghatóság keretébe sem. A példa adva volt, mely után menve más ispotályok is megpróbálták magukat a plébánia hatásköre alól kivonni, és a szerint, hogy e törekvésüket mily siker koronázta, volt megszabva helyük az egyházi szervezet keretében.

Az ispotályoknak a plébániától való függősége kisebb-nagyobb mértékben a részleges exempciót élvező ispotályoknál is megmaradt személyi és anyagi téren egyaránt. Ekkor azonban az ispotály mestere vagy lelkésze a plébánosnak már nem egyszerű káplánja volt, akit tetszése szerint vett igénybe és mózdított el, hanem e tisztségnek bizonyos állandó jellege van, és betöltéséhez, bármi módon történjék is az, szükséges a prezentáció és az ezt követő megerősítés.

A részben exempt ispotályok helyzetének megvilágítására; mintegy iskolapéldaként hozható fel Újlaki Miklósnak a XV. század közepén V. Miklós pápához intézett kérvénye, mely az; Újlakon létesítendő ispotály jogviszonyait volt hivatva lefektetni. Újlaki Miklós erdélyi vajda ugyanis azt kérte, hogy az újlaki Mindszente-kápolnában, melynek ő a patrónusa, Szent

¹ Az 1283-i oklevél Arnoldot «Rector eccl. S. Elisabet»-ként említi. L. főntebb, 25. 1. Hogy plébános volt, világosan megmondja egy 1292-ben kelt okmány, amely szerint Arnold kassai plébános (Arnoldus plebanus) és az egri káptalan közt bizonyos tized-ügyben egység jött létre. Wick Béla: A kassai Szent Erzsébet-dóm. Kassa, 1936. 15. 1. Az oki. a 3. sz. jegyzetben.

² Főntebb, 54. 1.

Miklós tiszteletére oltárt emelhessen, melléje pedig ispotályt a szegények és nyomorultak számára. Megígérte, hogy mindkettő bő javadalmazásáról is gondoskodni fog. Kérte továbbá, hogy az ispotály feletti kegyuraságot ő és utódai gyakorolhassák, mesterét, vagy mint az oklevél mondja, priorját ők prezentálhassák. A jelöltet a Szent Péter Apostol-egyház plébánosának is be kell mutatni. Ez egyébként az ispotály kormányzásának a feje és az említett prior felett bizonyos joghatóságot gyakorol. A pápa 1451-ben mindezt megengedte, olyan feltétellel, hogy a plébánia jogai semmiben csorbát ne szenvedjenek, a prior pedig a plébános főségé alatt álljon, aki őt a hibák és túlkapások esetén ne szűnjék meg a helyes útra téríteni.¹

Általánosságban bizonyos exempció kritériumának tekinthető a prezentáció szükségessége. Városi s magánkegyúri ispotályaink általában ilyen exempciót élveztek. De hogy ezen túlmenőleg mennyire sikerült a plébániától való függetlenítés, akár az istentiszteleti ügyekben, akár az anyagi javakban, arról az adatok nemigen beszélnek. Annyi bizonyos, hogy ahol a plébánosnak beeszlóása volt az ispotálymester vagy gondnokok választásába, ott a pap is függő viszonyban állt vele.

Teljes exempció esetében az ispotály anyagi és személyi ügyekben egyformán független volt a plébániától. Anyagiak terén így nem tartozik az obláció beszoáálatásával és egyéb szoloáatások (pl. tized) teljesítésével, míg személyi téren papjának vagy pap-mesterének teljes függetlenséget biztosított. Hatásköre azonban ily esetekben is legtöbbször csak az ispotály lakóira terjedt ki, és csak ritkán kapott ennek keretein túlmenő jogokat.

A teljes exempció létrejöttéhez a püspök megerősítésén kívül az illető plébános beleegyezését is megkívánták. Ez a beleegyezés néha szerződés formájában történt, miként Besztercebányán is. Ebből az egyességből különben az exempt ispotályoknak jóformán minden sajátossága kiolvasható.

A XIV. század első felében István besztercebányai plébános és Károly Péter ottani polgár, az ispotály alapítója, miként már föntebb is említettük, az ispotályra vonatkozólag egyességre léptek. E szerint a plébános megengedi Károlynak, hogy az ispotályban három, tőle és utódaitól független, nekik engedel-

¹ Koller i. m. III. 395. 1. — Az ispotály felépüléséről nincs tudomásunk. E század második felében a Szent László-ispotály mesterével találkozunk Újlakon. U. o. IV. 253. 1.

mességgel nem tartozó lelkészt tartson, s ezeknek joguk van énekes és csendes misét mondani, de csak meghatározott időben.¹ Az egyesség azután pontosan körülírja jogaikat. Csak az ispotály lakóinak lelkigondozását végezhetik. Magukat semmiféle olyan dologba bele nem árthatják, amely a plébánia káplánjaihoz tartozik (pl. a hívek gyóntatása) és amely alkalmas arra, hogy belőle a plébánia-egyháznak anyagi kára származzék. A plébániával szemben egyetlen kötelességük, hogy bizonyos ünnepeken a körmenetben részt kell venniük, egyébként azonban semmiféle szolgáltatással nem tartoznak. Behatóan szabályozzák a temetési jogot is. Kimondják, hogy az ispotályba csak a plébánia kártalanításával lehet temetkezni. A plébános örökre lemond a híveknek az ispotálynak felajánlott kegyes adományairól az alapító, illetőleg utódai javára. Károly viszont az elmaradt oblációk fejében nyolc jobbágyot és egy mézárszéket ad örök jogon a plébániának. Az egyesség és ezzel az exempció az esztergomi érsek megerősítése által vált jogerőssé.² Az ispotálynak a plébániától való függetlensége nemcsak hogy az egész közép-koron át megmaradt, de még teljesebbé is vált, amennyiben egyháza plébániai, mestere pedig plébánosi rangra emelkedett.⁸ Ilyen teljesen exempt ispotály volt az újbányái is, melyet a XIV. században Hengmann kamaragróf alapított Szent Erzsébet tiszteletére. Az exempciót az alapító közbenjárására 1391-ben az esztergomi érsek vikáriusa erősítette meg, miután az illetékes plébános is beleegyezett. A megerősítő oklevélből hiányzik a pontos jogelhatárolás, csupán annyit tudunk meg belőle, hogy az ispotálymester az ispotállal és az oratóriummal együtt ki volt véve a plébánia joghatósága alól.⁴

¹ . . . infra primam parochialis ecclesiae et summam missam . . . Az idő kikötése kétségtelenül azért történt, hogy az ispotály-templom esetleges egyidejű miséje a híveket el ne vonja a plébániai istentisztelettől a plébánia kárára.

² Fejér: CD. VIII. 1. 140. 1. — Tuólt h i. m. 14. s k. 1.

³ 1458-ban: Jacobus Jung plebanus ad s. Elisabeth. Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari 1876. ab erecta sede episcopali. 83. 1. — I. Ferdinánd királynak egyik oklevele Kelemen papot, mint a Szent Erzsébet ispotály-egyház rektorát és plébánosát említi. Magister Clemens rector, et plebanus hosp. ecclesiae B. Elisabeth. Tuólt h i. m. 48. 1. — 1544-ben a Szent Erzsébet-egyház plébánosa mint «unter Pfären» szerepel. U. o. 54—55. 1.

⁴ . . . magister hospitalis cum eodem hospitali et oratorio a iurisdictione ecclesie parochialis in dicta Königsberk ac plebani eiusdem pro tunc seu perpétue existentis, separati, sequestratique existant penitus et exempti. Fejér: CD. X. 3. 117. 1.

Néha azonban az is megtörtént, hogy az ispotály mestere vagy lelkésze az intézményen kívül is nyert hatáskört. Besztercén pl. ezt egy egészen rendkívüli eset váltotta ki. 1295-ben az erdélyi püspök az alsóvaldorfiákat, akik egymásután két lelkészüket egy klerikussal egyetemben meggyilkolták, azzal sújtotta, hogy a község plébániáját önálló jellegétől megfosztotta s a besztercei ispotálynak vetette alá, híveinek lelkigondozását pedig az ispotály mesterére, illetőleg annak káplánjára bízta.¹ Ez a viszony kisebb módosításokkal két század multán is fennállott. A pap az ispotályból járt le a hívek lelki gondozására.²

A soproni Szent Erzsébet-ispotály papját a források állandóan plébánosnak emlegetik, amiből az következik, hogy az ispotály a városplébános joghatósága alól független volt. Egyenes folytatása volt ez a helyzet annak a gyakorlatnak, amikor az ispotály még a johanniták birtokában volt, és amikor a rend pap-tagjai kiváltságaik értelmében az ispotály és a lovagház területén a városplébánostól teljesen függetlenül működtek.³

Plébánosként szerepel 1510-ben a zágrábi Szent Antal-ispotály papja. Ilyenként említik a XVI. század húszas éveitől kezdődőleg a számadáskönyvek a brassói Szent Antal-ispotályt is.⁴

Olyan ispotályokban, amelyeknél a pap hatásköre az ispotály kereteit túllépte, de másutt is, egyszerre több pappal is találkozunk. Számos helyen feltűnnek a késői középkorban szinte elmaradhatatlan oltárosok. Besztercebányán a plébánossal kötött egység az alapítót három káplán tartására jogosítja fel.⁵ Ott találjuk a káplánokat vagy oltárosokat a soproni,⁶ eperjesi,⁷ besztercei,⁸ késmárki,⁹ zágrábi¹⁰ stb. ispotály-templomoknál.

¹ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. I. 200. 1.

² Müller i. m. 23—24.1. A «Liber actuarius civ. Bistr. at? a. 1535.»-ben ez áll: Feria sexta ante Letare electus est d. Anthonius predicator in plebanum Latini inferioris et hospitalis. U. o. 23. 1. 64. sz. jegyzet.

³ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Í57. s k. 1.

⁴ Monum. hist. Zagr. III. 89. 1. — Quellen I. 408.1., II. 177., 235., 502., 530. stb. 1.

⁸ Tuólt h i. m. 14. s k. 1.

⁶ Házi: Sopron sz. kir. város története. I. 5. 330. 1. I. 7, 16., 324. 1. II. 1. 69., 224., 236. 1. II.2. 2. és 16. 1. stb. Házi: Sopron középkori egyháztörténete. 157. s k. 1.

⁷ Iványi: Eperjes levéltára. II. 448. 1.

⁸ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. I. 200. 1.

⁹ Wagner: Anal. Seep. II. 106. 1.

¹⁰ Monum. hist. Zagr. II. 234—235. és 475. 1.

Az ispotály pap-ispotálymesteri, illetőleg lelkészi tisztségének betöltésénél általában ugyanazokkal a módzatokkal találkozunk, mint a többi egyháznál. Ez egyrészt attól függött, hogy az ispotály élvezett-e valamiféle exempciót vagy sem. Ez utóbbi esetben a lelkész rendszerint a plébánostól nyerte a megbízását.

Ha az ispotály részleges exempciót élvezett, akkor a betöltés általában választás vagy patronátus formájában történt. Ezt magánkegyurak, egyházi felsőbbségek, káptalanok vagy városok gyakorolták részben kiváltságok alapján, részben pedig az alapítás vagy fenntartás körül szerzett érdemeikből kifolyólag. Ez utóbbi miatt volt magánkegyurak kezében pl. a beszercebányai, újlaki, újbányai, csázmái ispotályok kegyurasága. Bácsban, Egerben püspöki adományozás tárgya volt az ispotály. A zágrábi Szent Erzsébetről nevezett ispotály kegyura a káptalan volt, amint a káptalan rendelkezett a veszprémi Szent Katalin-ispotály felett is.¹

A budai Szent Erzsébet-ispotály kegyuraságát a pápa Zsigmond király kérésére az ispotálynak nyújtott gazdag anyagi támogatásért a mindenkori magyar királynak és a Sárkány-rendnek engedi át.²

A szepesváraljai Szent Erzsébet-ispotályt Henczmann, az egyik ottani plébános emeltette. Ő a szepesi prépost és hívei beleegyezésével egyik káplánját tette meg az ispotály rektorává. Később, mint az 1399-i oklevél határozottan megmondja, utó dai és a plébániabeliek közösen választottak világi papot erre a hivatalra. A megerősítés a préposthoz tartozott.³

A polgárság szerepe e téren karöltve erősödött azzal a befolyással, amelyet az ispotály életének irányításában el tudott érni. Olasziban az ispotály kegyurasága régi, helybenhagyott; szokás alapján a mindenkori plébánoshoz, bírához, esküdtekhez; és az egész közösséghez tartozott. Időről-időre ők állítanak megfelelő papot az ispotály élére.⁴ Az iglói ispotály lelkészét az

¹ L. föntebb, 56., 60. s k. 1. 75. s k. 1. A csázmaira vonatk. Lukcsics i. m. I. 100. 1. (1420).

² Monum. Vespri. III. 94. 1. 150. sz. oki., 95. 1. 151. sz. oki. Orsz. Itr. Dl. 12520. — Századok, 1926. 707. 1.

³ . . . certus habuisset presbiteros per comunem electionem plebani et parochianorum de eadem electos, in ipsius hospitalis et loci rectores, et per praepositum confirmatos . . . Wagner: Anal. Scep. I. 416. 1. — Fejér: CD. X. 2. 802. 1.

⁴ Az olasziról szóló oklevél 1487-ben kelt. Wagner: Anal. Scep. I. 280. 1.

«1300» évvel jelölt plébános-választási jegyzőkönyv egyik pontja értelmében, régi gyakorlat szerint a városi tanács választotta (wie es ist gestift), a választásba azonban belevonta az örökösöket (míterbn) s kikérte a plébános véleményét is.¹

Mátyás király Szeged városának a Szent Demeter- és Szent György-plébániák, továbbá a Szent Péter apostolról és Szent Erzsébetről nevezett ispotályok magisztrátusára vonatkozó kegyúri jogát 1488-ban erősítette meg.²

A polgárság volt a miskolci Mindszenteke-ispotály kegyura. Beatrix királynénak egy 1490-ben kelt levele arról értesít, hogy Miskolc összes templomai felett a kegyuraság a várost illeti.

II. Ulászló király ennek ellenére egyebek mellett a Mindenszenteke-ispotály kegyuraságát is Zalay Tamás plébánosra és utódaira ruházta (1507). Pár év multán azonban ezt azzal a megokolással vonta vissza, hogy csak Anna királyné közbejárására tette, akinek Zalay titkára volt, és hogy nem akarja a polgárok jogait — és kiváltságait megrövidíteni.³

A pozsonyi Szent László-ispotály felett a XIV. század végén az alapítók és örökösök gyakorolták a kegyúri jogot, ekkor azonban minden fenntartás nélkül örök időkre a város bírójára, a tanácsra és a város közösségére ruházták. A Szent Antal-ispotály 1429-ben ment át mindenestől a város kezébe, s ettől az időtől kezdve jog szerint is hozzá tartozik az ispotály papi tisztének a betöltése. Szakolcán az alapító Stibor vajda fia bízta meg 1431-ben a városi tanácsot és a kebelükből választott két ispotálygondnokot, hogy az ispotály papjának halála esetén helyébe másikat állítsanak.⁴

Sopronban az ispotály-plébánia kegyura a Szent Györgyről

¹ Pajdussák Máté: Az iglói régi városi kórház története a Szepesség középkori kórházainak ismertetésével kapcsolatban. Igló, 1912. 14—15. l.

² . . . plebanias eorum, utputa sanctorum Demetry ac Georgy martirum et magistratus hospitalium s. Petri apostoli, necnon beaté Elyzabeth vidue ecclesiarum . . . liberam atque omnimodam habeant donandi et conferendi potestatem . . . Reizner János: Szeged története.

III. 54. l. Csizmadia Andor: A magyar városok kegyurasága. Győr, 1937. ¹⁰⁷ l. Reizner és az ő nyomán Csizmadia az oklevél világos fogalmazása ellenére a Szent Péter Apostol- és a Szent Erzsébet-ispotályokat is a plébániák közé sorolják.

³ Szendrei János: Miskolc város története és egyetemes helyirata. Miskolc, 1890. III. 123. l. 77. sz. oki., 149. l. 94. sz. oki., 154. l. 97. sz. oki.

⁴ L. főntebb, 32., 55., 56. l.

címzett nagy testvérület volt. A plébánosi tisztséget 1473-ban a pozsonyi származású List István nyerte el, aki a város polgármestere, bírása és tanácsa előtt tett reverzálásában kötelezettséget vállalt, hogy az egyházat, amelyet ők reábiztak, lelkiekben és anyagiakban megfelelően kezeli, magát plébánoshoz illően viseli, az egyházzal kapcsolatban semmiféle újítást nem hoz, s a régi dicséretes szokások fenntartásáról gondoskodni fog. Ha az előírásokat nem tartaná meg, állásából minden további nélkül elmozdítható, és ebben az esetben igényt semmire sem tarthat.¹

A pápai rezervációk korában az is megtörtént, hogy pápai kinevezés folytán lett valaki ispotály-lelkésszé vagy mesterré, így kapta meg 1365-ben Hermanfia Konrád, Naumburg-egyházmegyei diakónus a pécsi Szent Bertalan-ispotály rektorátusát, 1393-ban egyik Pécs-egyházmegyei laikus, 1459-ben pedig egy klerikus ugyancsak Pécsen a Szent Erzsébet-ispotály rektorátusát, így nyeri el 1400-ban Ádám Lőrinc egi egyházmegyei pap a beregszászi Mária Magdolna-ispotály kápolnáját Bonifác pápától.²

Az ispotályokat anyagiakban és lelkiekben, vagy csak az¹ utóbbiakban irányító világi papok jövedelméről csupán hozzátvetőleges adatokkal rendelkezünk, ezekkel is igen csekély számban. Jövedelmeik különböző forrásokból eredtek. Vagy közösek voltak az ispotályéval, s ekkor javadalmuk nem különül el annak vagyonától és bevételeitől, és ezért pontosan körülírva nem volt, vagy pedig külön e célra tett alapítványokból és adományokból származtak. Az első eset természetesen csak ott állhatott fenn, ahol az ispotálymesteri és lelkési tisztség viselője ugyanaz a személy volt. A meghatározott díjazást, a lelkieknek az anyagiaktól való elválasztását diadalra a polgári szellem vitte.

Klára, Kont Miklós nádor özvegye fejedelmi ajándékát, mely különböző ingatlanokból és a hozzájuk fűzött kiváltságokból állt, 1400-ban a galgóci ispotály kápolnájának, az ispotály-nak, annak rektorának és szolgáinak juttatja.³ II. Lajos a

¹ Házi: Sopron sz. kir. város története. II. 1. 115. 1. 1495-ből a waidhofeni származású Steren Mihály reverzálisa maradt fenn, mely az előző német nyelvűvel szemben latinul készült. Lényege ugyanaz. U. o. 138. 1. — Házi: Soproni középkori egyháztörténete. 158. 1.

²L. főntebb, 77. 1. — A beregszászi ispotály mesterévé 1538-ban Ferdinánd király tette meg Zolthay János áldozópapot. Főntebb, 60. 1.

³ Ea omnia ipsi capelle et domui hospitalis, ipsiusque rectoribus et ministris in perpetuum dando. Orsz. Itr. Dl. 8588. — Hiányosan Fejér: CD. X. 2. 815. 1.

besztercebányai ispotályhoz tartozó javakat és jogokat 1524-ben az ispotály egyháza, ennek mindenkori mestere és szegényei számára erősítette meg.¹

A pécsi Szent Bertalan-ispotály rektorának évi jövedelme, mint azt egy 1365-ben kelt supplicatio mondja, általános becslés szerint évi 15 ezüst márka, ugyanott egy századdal később a Szent Erzsébet-ispotály rektoráé pedig 50 forint volt.²

Az újbányái ispotálymester jövedelméről annyit tudunk, hogy az alapító egy Budán lévő házát is az ispotályra hagyta. Ennek évi 100 arany forint béréből 40-et a mestere kapott, aki ezért az ispotály kápolnájában naponként misét tartozott mondani vagy mondatni, míg a *többi* a betegekre és szegényekre kellett fordítani.³

Beregszászon 1400-ban 20 arany forint körül mozgott a Mária Magdolna-ispotály lelkészének évi jövedelme. A középkor végére azonban az ispotálynak és mesterének jövedelme is tetemesen megnövekedett. Zolthay János áldozópap, aki 1538 óta az ispotály mestere volt, az 1549-es alapítvány tételénél az oklevél szerint a neki jutott gazdag javakért való hála, lelki üdvének munkálása és az istentisztelet emelésének szempontja vezette. A plébániatemplomban lévő Míndszent-oltár mindenkori igazgatójának egy általa vásárolt szőlőt hagyott, s az ő gondozására bízta körülbelül 175 forintot érő drága egyházi felszerelését is. A szőlő fejében az oltárigazgató az ispotály templomában hetente köteles volt egy misét mondani Krisztus szenvedéséről az ő lelkiüdvéért.⁴

Hasonlóan gazdag jövedelmekkel rendelkezett a besztercebányai Szent Erzsébet-ispotály mestere, miként ezt Kelemen pap-mester végrendeletének egy-két általunk ismert pontja is sejteni engedi. Kelemen 1524-ben már az ispotály élén állott. Végrendeletét a harmincas években készítette el. Az 1545-ben felvett leltár megemlékezik bizonyos 100 forintról, melyet ő hagyott az ispotálynak. Ennél azonban még többet mond azok-

¹ Praefatae ecclesiae, et consequenter magistro hospitalis moderno et futuris pauperibusque in eodem hospitali degentibus. Quocirca comitibus, et rectoribus camerae, ac iudicibus, et iuratis civibus — meghagyja, hogy az említettek a felsorolt jogokban és kiváltságokban háborgatni ne merészeljék. Tuólt h i. m. 41. s k. 1.

² Bossányi: Reg. suppl. II. 435. 1. — Mon Vespri. III. 158. 1.

³ Fejér: CD. X. 3. 117. 1.

⁴ Mon. Vat. I. 4. 292. 1. — Egyháztört. eml. III. 294. 1. V. 197. 1. — Jogaira és jövedelmeire vonatkozólag I. u. o. V. 200. 1.

nak a kultúrtörténetileg is érdekes könyveknek a jegyzéke, melyeket utódjának adományozott.¹

E mellett természetszerűleg voltak szerényebb jövedelmű ispotálymesterek is. A szepesváraljai Szent Erzsébet-ispotály pap-mestere pl. a XIV. század végén szegénysége miatt volt kénytelen tisztségétől megválni.²

Ha segédlelkészről van szó, vagy az ispotály papja nem egyúttal mestere is, a plébános kap bizonyos összeget, mint

¹ *Inventaria librorum D. Clementis pro domo rectoratus hospitalis ad piorum sacerdotum usum, studiaque ibidem relictorum . . . anno 1545. febr. 6. inventata. Biblia magna Latina probe correcta. — Alia Biblia Latina vetus. — Tcmus primus Erasmi Roterodami in Novum Testamentum. — Quintuplex psalterium Jacobi Stapulentis. — Arnobius in psalterium, et Erasmus Roterodamus in secundum psalterium. — Item opera Fulgentii in uno volumine. — Sex partes, seu volumina D. Hugonis singillatim compacta. — Opera Tertulliani, Bonaventurae, Cypriani, Gulielmi, Hilarii, Ioannis Mesuae, Lactantii. — Vitae Patrum. — Ecclesiastica História. — Fortalicium Fidei. — Onus Ecclesiae. — Rationale Divinorum. — Prima pars speculi Vincentii. — Secunda pars speculi Vincentii. — Tertia pars Ioannis Gersonis. — Liber Decretalium. — Codices Iustiniani. — Supplementum Iuris. — Vocabularius Iuris. — Epistolae Ignatii Pasthalsis pro sacramenti defensione. — Conclusiones super libros sententiarum. — Tractatus Sacerdotalis de Sacramentis. — Conradi Vinpinae de sectis, et haeticis. — Herbarium Bohemicum. — Compendium Nicolai de Orbellis Super Sententiarum (sic!). — Vocabularius super Bibliam. — Catholicon vocabularius. — Cornucopia Nicolai Perotti. — Epistolae Ciceronis Familiäres. — Elegantia Laurentii Valensis. — Ethymologia Isidori cum Fasciculo temporum. — Juvenalis cum quadruplici commentario. — Titi Lucretii Libri sex de natura rerum. — Cursus phylosophiae Naturalis. — Liber Iacobi Florentini. — Grammatica Diomedis, Guarini, Veronensis. — Digestum vetus. — Hortulus Regináé. — Concordia Discordiarum. — Margarita portica. — Legenda Sanctorum. — Digestum novum. — Libri authenticorum. — Constitutions Ecclesiae. — Scriptum Antonii Andréáé. — Libri Sententiarum Francisci Maronis. — Decretales Gregorii. — Hortus Sanitatis. — Theologia Damasceni. — Epistolae D. Hieronimi, duo Exemplaria. — Divi Alberti Liber Methaphysices. — Conservatio sanitatis. — Novum Testamentum Germanicum. — Confessio Fidei Germanicae. — Conventus Regum. — Ioannes Brentius in Ecclesiasten. — Computus no vus Ecclesiasticus. — Baptista Mantuanus. — Loci communes Philippi Ver. — Breviárium Romanum. — Rubrica. — Praecationes Divi Augustini. — Tractatus contra divites usurarios. — Tractatus de praeparatione vini. — Loci Theologici Philippi Melanchtonis. — Actis de vitiis Capitalibus. — Postula Philippi Melanchtonis. — Obdormitio Christianorum. Tuólth i. m. 41. s k. 1. 57. s k. 1. A végrendelet keltére vonatkozólag 1. Schematismus Historicus Dioec. Neosoliensis pro anno saeculari 1876. 85. 1. 2. sz. jegyzet.*

² Wagner: *Anal. Scepi.* I. 416. s k. 1. — Fejér: *CD.* X. 2. 802. s k. 1.

Körmöcbányán is, az ispotályban mondandó napi miséért, vagy bizonyos fekvőségek szolgáltatják a mindenkori lelkész jövedelmét. Szokolcán Stibor vajda az ispotály papját malommal, szántóföldekkel és kerttel javadalmazta. Az ifjabb Stibor az általa alapított beckői ispotály káplánjának ellátására hasonlóképpen különböző ingatlanokból álló alapítványt tett.¹

A soproni ispotály-templomnak juttatott adományok nagyságát már a belőlük kölcsönadott összegek is mutatják. A plébános gazdag dotációja mellett pedig Wetzter Farkasnak a XVI. század harmincas éveiben kelt végrendelete tanúskodik.²

A világi papság vezetése alatt álló és általában a körükbe tartozó ispotályok felett mindig ott lebegett a veszély, hogy azok eredeti rendeltetésük útjáról letérve javadalmakká alakulnak át. Ha V. Orbán pápa 1364-ben az esztergomi érsekhez és suffraganeusaihoz intézett bullája arra vonatkozólag, hogy az ilyenmű intézményeknek beneficiumként történt eladományozása visszavonandó, elsősorban talán az egyetemes egyházi helyzetet tartotta is szem előtt, a bajok nálunk sem hiányoztak.³

Az eгри Szent Jakab-ispotályt 1240-ben újra vissza kellett adni eredeti rendeltetésének, minthogy előzőleg egyes püspökök javadalomként világi papoknak adományozták, kizárva belőle a szegényeket és betegeket, holott kizárólag ezek számára volt alapítva. A XIV. század közepén a pécsi Szent Bertalan-ispotály a király alkancellárjának javadalmai közétartozott, aki emellett még az esztergomi, pécsi és zágrábi egyházmegyében több más javadalommal is rendelkezett. Utána szintén olyan nyeri el a tisztséget, akinek már kanonoksága és prebendája volt. Az épületében, jövedelmeiben és belső rendjében pusztulásnak indult zágrábi Szent Erzsébet-ispotályt Benedek püspök állította helyre 1453-ban. Ennek a fejében viszont kieszközölte a pápától, hogy amíg családja az ispotály épületeiben tartózkodik, az ispotálymesteri tisztségre senki sem prezentálható. Ezek után természetesen egyáltalában nem lehet csodálkozni, hogy 1512-ben az ispotály jövedelmei jóformán a semmivel voltak egyenlők, és hogy még a rektor mindennapi szükségleteit sem fedezték.⁴

¹L. főntebb, 56., 83. 1.

²Házi: Sopron sz. kir. város tört. I. 5. 273., 294., 320., 321., 328., 330., 332., 350., 376.1.1. 6. 10.1. Wetzter végrendelete u. o. II. 2. 67. s k. 1, Reá vonatkozólag 1. még Házi: Sopron középkori egyháztörténete. 158. s k. 1.

³Fejér: CD. IX. 3. 436. 1.

⁴L. főntebb, 75. s k. 1.

Hogy az ilyen esetek mennyire bomlasztólag hatottak és hogy mennyire elvonták az ispotályt eredeti rendeltetésétől, arra vonatkozólag minden példánál többet mond Omechin János nagybányai esküdtnek az a kikötése (1408), hogy alapítványát nem az ispotály mestere vagy rektora, hanem kizárólag a szegények számára teszi, s hogy ennek kezelését a város bírójára és esküdtjeire bizza.¹ Továbbá a debreceni ispotály 1529-ben kelt alapítólevelének az a rendelkezése, hogy az ispotály sohase bízássék örökösen valamelyik pap vezetésére, nehogy így pusztulásra jusson. Hogy az alapítóban semmiféle egyházellenes szándék nem dolgozott, mutatja az alapítólevelnek az a másik pontja, amely elrendeli évről-évre egy megfelelő pap tartását az istentiszteletek végzésére.²

Ugyancsak e megállapítást támogatják azok a nyomaveszett világi papi ispotályok is, amelyek nem kerültek a polgárság vezetése alá.

¹ Föntebb, 57. 1. — Fejér: CD. X. 4. 711. 1. — Az ispotály feje 1430-ban Matthias presbiter, rector domus hospitalis eccl. s. Nicolai conf. U. o. X. 7. 219. 1.

² Herpay i. m. 22. lap utáni beszótt lap.

6. A középkori ispotály.

A középkori ispotályok legtöbbjét magánjótékony[^] hívta életre. Alapítóik különböző rendű és rangú tehetősebb egyházi és *világi* személyiségek, társulatok vagy a hívek összessége.¹ Az ingyenes ellátás miatt és a hivatalos támogatás hiányában azonban rájuk hárult az a feladat is, hogy a további fennmaradáshoz és az eredményes működéshez megfelelő anyagi támogatást nyújtsanak. Tették ezt részben azért, hogy az ispotályt különböző jogokkal kapcsolatosan ingatlanokkal látták el, vagy számára biztos bevételi forrásokat nyitottak, másrészt pedig azért, hogy alkalmyszerű adományokban részesítették. Ezek azonban, bár jelentőségben nem maradtak el az előbbiektől, megőrkítésre legtöbb esetben nem találtak.

Így például a Kont Miklós nádortól alapított galgóci Szentlélek-ispotályt az alapító özvegye 1400-ban a következő új adományokban részesítette: 1 kőház, 1 telek, 1 fürdő az ispotály mögött oly hozzáadással, hogy sem Galgócon sem pedig Péterfalván új fürdő nem építhető; 3 telek a fürdő mellett; 3 mézár-szék; 1 gyümölcsöskert; 4 malomra való hely; 2 sziget szántóföldekkel és erdőkkel; Udvarnokon 1 szőlő a Sempte-felé néző hegyháttal együtt ama joggal, hogy ott az ispotálymester engedélye nélkül szőlőt senki nem ültethet; 3 másik szőlő; Zala vagy másképp Péntekfalva nevű birtok tartozékaival együtt; 1 forrás a belőle fakadó patakkaal és rajta a malomépítés kizárólagos jogával; 1 erdő; a Galgóchoz tartozó erdőben a faszedés joga az ispotály szegényei számára.²

A Stibor vajdától alapított szakolcai Szent Erzsébet-ispotály anyagi viszonyait 1431-ben hasonló nevű fia rendezte. Neki

¹A garéi ispotályt kápolnájával együtt 1439-ben Garéi György építtette saját javaiból. Kollányi Ferenc: A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp., 1906. 72. 1. Amit egyébként az ispotályok eredetéről tudunk, a főtebbiek során már közöltük.

² Fejér: CD. X. 2. 815. 1. — Orsz. Itr. Dl. 8588.

adta egyik faluját örök jogon tartozékaival és minden jövedelmével együtt. Elrendelte továbbá, hogy a város adójából évente 17 arany forintot az ispotály szükségleteire fordítsanak. A lelkészi javadalom 1 malom, különböző szántóföldek és 1 gyümölcsös-kert volt.¹ Hasonló ajándékban részesítette az ifjabb Stibor az általa alapított beckői ispotályt is.²

A budai Szent Erzsébet-ispotály újjáépítése Zsigmond király nevéhez fűződik. 1429-ben ugyanis Hoenuer Márton arra kérte a soproni tanácsot, hogy a 400 aranyforintot, melyet a király az adójából az ispotály építésére átengedett, késedelem nélkül küldje meg.³ A Sárkányrend szabályai közé 1433-ban változtatás révén az is belekerült, hogy minden felvett, illetőleg felveendő tag, ha Magyarország hatalma alá tartozik, évente a budai Szent Erzsébet-ispotály gondviselőjének öt magyar aranyforintot fizessen Krisztus szegényeinek az eltartására, a társaságba való felvétele idején tett esküje következtében; azok pedig, akik más hatalom alattvalói, Magyarországra jöttükkor ugyanígy öt forintot fizessenek az említett ispotály részére, de e mellett kötelesek a rendes évi öt forintot is eljuttatni valamely tetszésük szerinti hely szegényei számára.⁴

Ugyancsak Zsigmond azt is kieszközli a pápától, hogy megfelelő kárptólás fejében a pécsváradi és péterváradai bencés kolostoroknak járó budai tizedjövedelmeket a Szent Erzsébet-ispotálynak adományozhassa, mivel az imént említett jövedelmek nem elegendők az ispotály szegényeinek és betegeinek eltartására.⁵

A soproni ispotály fenntartásához az azt alapító János-lovagrend a városnak átengedte a soproni vám jövedelem mindenkori egyharmad részét. A városi ispotály másik bevételi forrása saját ingatlanainak a jövedelme volt. Ezek az ingatlanok: házak, malom, hússzék, kenyérfőzőhely, rétek, szántók, szőlők és káposztáskertek részben úgy szálltak az ispotályra

¹U. o. X. 7. 405. 1.

²Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. Bp., 1874. 195. s k. 1. (possessiones, agros, prata, vineas, molendina, curias juttat neki, kápolnájának pedig különféle felszereléseket. Épületére 300 arany forintot utalt ki.)

³Házi Jenő: Sopron története. I. 2. 377. 1. — E kort megelőzőleg az ispotályra vonatkozó adatokat közli Reiszig i. m. II. 76. 1. — Csánki, Századok, 1893. 1[^]. 1.

⁴Baranyai Béla: Zsigmond király ú. n. Sárkányrendje. Századok, 1925/26). 707. 1. Monum. Vespr. III. 95—96. 1. 151. oki.

⁵Monum. Vespr. III. 94. 1. 150. oki. — Orsz. ltr. Dl. 12520.

az oda felvett polgárszemélyek után, részben jómódú polgárok adománya révén jutottak a birtokába. Ezeknek az ingatlanoknak nagyobbik részén az ispotály maga gazdálkodott. Az 1495. évi leltár szerint az ispotály majorjában 4 szántó-ökör, 3 tinó, 1 ló, 1 bika, 7 tehén, 1 borjú, 6 juh és 16 kisebb-nagyobb disznó volt található. Volt az ispotálynak 2 vasalt szekere, 2 prése, 1 ekéje minden szükséges hozzátartozóval és 1 fogasa vasból. A magtárban 4 mérő borsó, 6 mérő búza, 1 mérő tatárka, 1 mérő árpa és 1 mérő kendermag, 2 hordó káposzta, 2 darab disznóoldalas, 1 darab háj szalonna volt, és ezenkívül néhány font olajat írtak össze az összes évi termésen kívül, amelyből 25 holdra való őszi vetőmag ment ki csupán. A pincében 8 hordóban mintegy 120 akó bort őriztek.¹

Gergellaki Buzlay Mózes királyi ajtónállómester és tolnai főispán a XVI. század elején gergellaki birtokának minden jövedelmét az eperjesi ispotálynak adományozta.²

A jövedelmeiben teljesen megfogyatkozott zágrábi Szent Erzsébet-ispotály javait és jogait egy 1512-ben készült leltár a következőkben sorolja fel: a templomi felszereléshez tartozik 4, részben aranyozott kehely, tartozékaival együtt, 6 különböző minőségű és értékű miseruha, több oltárterítő, 8 réz gyertyatartó, 2 darab kézzel írott pergamen misekönyv, 3 csengő, 5 darab régi könyv és egyéb liturgikus tárgyak. Az ispotály és a templom ablakai üvegből voltak. Az ispotály berendezése közt említ különböző edényeket, evőeszközöket, fekhelyet tartozékaival, asztalt, ládákat, szekrényeket, kapákat, létrát, fűrészeket, hordókat s egyéb tárgyakat, amelyek a mindennapi életben szükségesek. Pénzbeli vagyona 12 forint, amely a szegényeké. A jogok felsorolásával kapcsolatban szó van különböző birtokokról, szőlőkről, szántóföldekről, rétről, földberről stb.³

1366-ban Nagy Lajos a kolozsvári Szent Erzsébet-ispotályt abban a kiváltságban részesítette, hogy annak a Szamoson épült malmát, amelyben ezideig csak fahéjat törtek, az ispotály szegényei számára lisztőrő malommá alakíthassák át. Meghagyta továbbá az erdélyi vajdának és helyettesének, hogy a malom az ispotály használatában mindenféle teher és adófizetés nélkül maradjon meg.⁴ 1525-ben Mérai Dezső Antal és neje,

¹ Házi: Sopron középkori egyháztörténete. 151. s k. 1.

² Iványi: Eperjes levéltára. II. 317. s k., 349., 351., 383. 1.

³ Monum. hist. Zagr. III. 117. 1.

⁴ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. II. 243. 1.

Anna Méra nevű birtokuk felét minden tartozékával, megművelt és meg nem művelt szántóföldeivel, rétjeivel, vizeivel, malmaival, halastavaival, hegyekkel, völgyekkel, szőlőhegyekkel, a Nádas-folyón lévő kétkerekű malommal, 5 szőlővel, 6 kocsiba való és 3 hátaslóval, 40 ökörrel, 32 tehénnel, 250 juhval, 150 sertéssel, 32 kas méhvel örök jogon ugyancsak a kolozsvári Szent Erzsébet-ispotálynak adományozták. Izabella királyné 1557-ben az ispotály mérái jobbágyságait minden királyi adó alól kivette, 1558-ban pedig a mérái dézsmát az ispotály szegényeinek adományozta.¹

A besztercebányai Szent Erzsébet-ispotálynak 1524-ben megerősített jogai és kiváltságai a következők: 22 telkes jobbágy, a jobbágy telkek minden hasznával és tartozékával, továbbá két malom a városban való kizárólagos őrlési joggal.²

A körmöcbányai ispotály kisebb-nagyobb adományok és hagyatékok útján jutott biztos anyagi támasz birtokába.³ A XIV. század nyolcvanas éveiben alapított ispotályt 1382-ben Nagy Lajos egy birtokkal ajándékozta meg. Példáját több jómódú körmöci polgár is követte, úgyhogy a tanács számbavétele alapján egy évtizeddel később, 1393-ban az ispotálynak az említett birtokon kívül már a következő javai voltak: a Kollner-völgyben egy malom háromnegyed része, az egykor Knoblauch Péter tulajdonát képező malom, melynek jövedelméből azonban a plébániatemplom egyik öröklámpájának égetési költsége is fedezendő, néhai Moezil Kolozs malmának kétharmad része, a Kolbin-féle malom kétharmad része, melynek jövedelméből évente hat arany forintot volt köteles fizetni Maczerauer Mihály lelkiüdvéért mondandó miséért. Egy másik malomból évi négy, egy rét után ugyanennyi, Legendi (Liget) falutól nyolc, két mézszárszéktől évi 4—4, a vasasbolttól hasonlóképen évi 4 aranyforint járt. Ezenfelül volt az ispotálynak egy rétje is. Körmöcbánya egykori bírása pedig végrendeletében arra kötelezte örököseit, hogy az ispotály szegényeinek évente egy ebédet, ruházatukra pedig egy vég posztót adjanak.³

A nagyszebeni ispotály *pénzbeli* bevételei 1503-ban 95

¹ Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár tört. I. kötetéhez. 363. 1. — Egyháztört. eml. I. 206. 1. — Jakab i. m. 387. és 390. 1.

²L. főntebb, 62. 1.

³ Kritkó Pál: A körmöcbányai római katolikus egyházközség története. Bp. É. n. 18. 1. Az oklevél a 40. lapon. Hibásan és hiányosan közli Fejér: CD. X. 2. 168.1., Nagy Lajos adománya Kritkó i. m. 39.1. — Fejér: CD. IX. 5. 588. 1.

forint 49 dénár, 1504-ben 183 forint 6 dénár, 1505-ben 17 forint 44 dénár. Kiadásai ugyancsak e három egymásutáni évben 122 forint 82 dénár, 197 forint 13 dénár, 13 forint 18 dénár.¹

Felsorolhatatlanok azok a kisebb-nagyobb végrendeleti vagy egyéb hagyatékok és alapítványok: pénz, ruha, fürdő, élelem, földek, házak, erdők, malmok, állatok, jogok, felszerelési tárgyak stb., melyekben az egyes ispotályok részesülnek.²

Jelentős jövedelem folyt be az oblációkból is. Ezek nagyságára némi fényt vet a már idézett csere. A besztercebányai ispotály alapítója t. i. nyolc jobbággal és egy mészárszékkal kártalanította a plébánost az ispotályi oblációk átengedéséért.³

Az ispotály szegényeit támogatták továbbá a gyűjtések által befolyt adományok is. Az antoniták ilyenmű tevékenységét a fentiek során már érintettük.⁴ Kanizsai János esztergomi érsek (1387—1419) a plébánosokhoz oly értelmű rendeletet küldött, hogy Péter klerikust, a budai Szent Erzsébet-ispotály gondviselőjét alamizsna gyűjtésében támogassák.⁵ Budán a szegények az ispotály előtt és másutt is csengővel a kezükben kéregettek.⁶ Czipser Péter bártfai plébános és alesperes az esperesi kerületben lévő plébánosokhoz és helyetteseikhez azzal

¹ Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. I. oszt. I. köt. 393. 1. A kiadási többletet a város fedezhette. Erre mutat a városi számadáskönyvek több ilyen adata: ... ad sustentationem pauperum in hospitali. Az összeg 1504-ben 10, 1506-ban szintén ennyi, 1507-ben 45 forint stb. Quellen I. 417., 447., 487., 543. 1. A leprozórium bevételei az említett években a következők: 1502-ben 124 forint 72 dénár, 1503-ban 326 forint 40 dénár, 1504-ben 270 forint 70 dénár. Kiadások 1502-ben 175 forint 57 dénár, 1503-ban 316 forint 34 dénár, 1504-ben 282 forint 60 dénár. U. o. 393. 1.

² Külön említést érdemelnek itt az ú. n. lelki fürdők: balneum animarum, Seelbäder. A középkorban a fürdőnek és a fürdésnek igen nagy értéket tulajdonítottak. A szegényeknek ehhez való juttatását ezért a keresztényi felebaráti szeretet művének tartották. Gyakran a szegények megvendégelése veit voltak összekötve. Azért lelki fürdők, mert a hívek a saját vagy a mások lelkiüdvére alapították őket. G. Schürer: Kirche und Kultur im Mittelalter. (2. kiadás.) Paderborn, 1929. 11. 478. 1. — Házi: Sopron története. 11. 1. 26., 70., 75., 96., 97., 113., 198., 205. stb. 1. — Házi: Sopron középkori egyháztörténete. 154. s. k. 1. — Ortway Tivadar i. m. 11. 3. 117—8. 1. 7. sz. j. — Iványi Béla: Eperjes levéltára. 11. 374., 402., 414., 473. 1. — Jurkovich Emil: Besztercebánya egészségügye a múltban. (Népegészségügy, VIII. 1927. 21. sz.)

³L. fentebb, 85. 1.

⁴ 36. 1.

⁵ Fővárosi levéltár 1387. évszámnál.

⁶ Divéky Adorján i. m. 83., 85., 90., 101., 104. stb. 1.

a kéréssel fordul (1517), hogy a bártfai Szentlélek-ispotály nevében kiküldött egyénnek legyenek segítségére a gyűjtésben, s híveiket buzdítsák adakozásra, mivel az ispotály nagyon rászorul a javításra, lakói pedig a legnagyobb nyomorral küzdenek.¹ Segesvárott, az 1625-ben kiadott ispotályszabályzat szerint a gyűjtésre egy fuvarost kellett fogadni, továbbá csengővel kellett kéregetni a Szent Antal-templom előtt. A szegények egyike pedig a piaci napokon és esküvők alkalmával persellyel járt körül. Vasárnaponként hasonlóképen ott volt a perselyük a templomban.²

Az ispotályok támogatását célozták azután a különböző búcsúk is, amelyekben a püspökök vagy pápák részesítették azokat, akik az ispotályok fenntartásához hozzájárultak. Így részesítették búcsú kiváltságokban a különböző pápák és esztergomi érsekek a besztercebányai,³ bártfai,⁴ brassói,⁵ szécsényi,⁶ galgóci,⁷ barc-bóti,⁸ váradi,⁹ budai Szent Erzsébet-¹⁰ a kassai Szentlélek-¹¹ és a lőcsei¹² ispotályokat.

Az ispotályok segítségére sietnek a városi statútumok különböző rendelkezései is, bár nem mindig a legideálisabb módon. Ha a pékek nem sütöttek előírt súlyú zsemlyéket vagy kenyereket, akkor azokat elkobozták az ispotály¹³ számára. Az ispotály szegényeinek jutott azoknak az állatoknak a húsa, melyeket a kiadott rendelet megkerülésével vágtak le. Övék lett a beteg marhák húsa is. Ők kapták meg a silány húst és a kóbor marhákat,¹⁴ nemkülönben azokat a különféle árukat, melyek-

¹ Történelmi Tár, 1884. 541. 1.

² Müller i. m. 63. 1. 3. és 4. pont.

³ Bossányi: Reg. Suppl. 11. 363. 1.

⁴ Monum. Vat. 1. 4., 196. 1.

⁵ Századok, 1903. 336. 1.

⁶ Monum. Vat. 1. 4., 196. 1.

⁷ U. o. 318. 1.

⁸ U. o. 444. 1. Monum. Vespr. 11. 337. 1.

⁹ Bunyitay Vince: Szent László kir. emlékezete. Bp., 1892. 86. 1.

¹⁰ Fővárosi ltr. 1387. évszámnál.

¹¹ Magyar Sión, 1904. 527. 1. Orsz. ltr. Nemzeti Múzeum törzsanyaga 1464. 111-31. (17).

¹² Hajnóczy R. József: Lőcse sz. kir. város levéltárának tartalomjegyzéke. 9. 1.

¹³ Így Pozsonyban 1376-ban. Kolozsvári—Óvári: Corpus statutorum Hungariae municipalium. IV. 2. 4. 1. — Sopronban 1523-ban. U. o. V. 2. 15. 1. Házi: Sopron története. 11. 2. 192. 1.

¹⁴ Pozsonyban a mérsárosok 1376. évi szabálya értelmében. Corpus stat. IV. 2. 5. 1. Nagyszombatban az 1559-es és 1574-es rendeletek szerint. U. o. 117., 158. 1. Ugyanígy 1574-ben Nagybányán. U. o. III. 561. 1.

nek eladói, illetve vásárlói nem tartották meg a kiadott rendeleteket.¹

Az ispotály épületének milyensége természetesen a helyi viszonyoktól és az alapító vagyoni helyzetétől függött. Nagyobb-szabású épületekre persze aligha szabad gondolnunk. A szepesváraljai Szent Erzsébet-ispotály, mely a szegényebbek közé tartozott (hiszen utolsó mestere azért hagyta ott, mert nem volt miből megélnie), a patak mellett fa-lakóházakból s egy kőkápolnából állott.² Egyébként az ispotályok felszerelésére és berendezésére vonatkozólag mindössze egy-két elszórt adat áll rendelkezésünkre. A soproni,³ nagyszombati,⁴ eperjesi,⁵ brassói⁶ ispotályokban fürdőszoba is volt. Az eperjesinek az ablakai 1485-ben üvegből voltak,⁷ a brassóinak a tetejét pedig 1532-ben cserép fedte.⁸

Az ispotályok befogadóképességéről hasonlóképen igen gyér tudósítások szólnak. Stibor vajda a szakolcai Szent Erzsébet-ispotályt 12 szegény számára alapította, hogy azoknak ott állandó lakásuk legyen, élelmükről, ruházatukról és egyéb szükségleteikről gondoskodjanak.⁹ A pozsonyi Szent László-ispotályban 1442-ben legalább 20 szegény számára volt hely.¹⁰ A besztercebányai Szent Erzsébet-ispotályba felvettek száma nem haladhatta meg a 24-et.¹¹

Debrecenben 1569-ben. Ugyanitt az ispotálynak juttatta a város 1553-ban a vásárhelypénzből és mázsálásból befolyt jövedelmeket, 1590-ben a sermésér jövedelmét, 1586-ban pedig az örökösök és végrendelet nélkül meghaltak hagyatékát. Herpay i. m. 64—67. 1.

¹ Pozsonyban 1511-ben, Besztercebányán 1544-ben. Corp. stat. IV. 2. 53. és 80. 1. Kassán 1572-ben. Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. 225. 1. Körmöcbányán 1581-ben. Corp. stat. IV. 2. 188. 1.

² . . . habens unam ecclesiam seu capellam lapideam, quae hospitale B. Elisabeth communi vocabulo appellatur, et habet habitationes aliquas ligneas, sitas penes rivulum. Wagner; Anal. Seep. I. 416. 1. — Fejér: CD. X. 802. 1.

³ A soproni ispotályban legalább három fürdőszoba volt. Házi: Sopron középkori egyháztörténete. 156. 1.

⁴ Quellen zur. Gesch. Siebenbürgens. I. 126. és 544. 1.

⁵ Iványi: Eperjes sz. kir. város levéltára. II. 331. 1.

⁶ Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt. I. 299., 300., 551., 575., II. 243., 293. 1.

⁷ Iványi i. m. II. 255. 1.

⁸ Quellen. II. 246. 1.

⁹ Fejér: CD. X. 7. 405. 1.

¹⁰ Ortway i. m. II. 4. 299. 1.

¹¹ Tuólh i. m. 41. s k. 1.

Fekvésü helyükre vonatkozólag már sokkal többet tudunk. Általában a város falain kívül vagy a külvárosban emelkedtek, néha folyóvizék partján. A hely megválasztásánál talán figyelembe jöhettek bizonyos higiénikus szempontok is. A döntő megfontolás azonban minden valószínűség szerint az volt, hogy a szegényházak és ápolójai nem illenek bele a városi élet keretébe. A város végén, a külvárosban feküdtek a bártfai,¹ beckói,² budai Szent Erzsébet-, Szentlélek-,³ eperjesi,⁴ galgóci,⁵ kassai,⁶ körmöcbányai,⁷ kolozsvári,⁸ miskolci,⁹ pozsonyi Szent Antal-, Szent László-, Szent Erzsébet-j¹⁰ soproni,¹¹ szepesváraljai,¹² szőlősi,¹³ újbányái¹⁴ stb. ispotályok. Ritka eset, hogy, miként Debrecenben, bent a városban állott.¹⁵

A középkori ispotályok mindegyikének megvolt a maga védőszentje, akinek a nevét is viselte. A Szent Antal- és Szentlélek-rend ispotályainak védőszentjei általában a rendével voltak azonosak.¹⁶ Terjedésükkel azonban több más, tőlük független ispotály is Szent Antal, illetőleg a Szentlélek oltalma alá került. Szent Antalról volt elnevezve a brassói,¹⁷ az egyik zágrábi,¹⁸ a Szentlélekről a bártfai,¹⁹ beckói,⁵⁰ galgóci,²¹ gyulafehérvári,²²

¹ Monum. Vat. I. 4. 196. 1.

² Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. 195. 1.

³ Monum. eccl. Strig. III. 425. és 157. 1.

⁴ Iványi: Eperjes levéltára. II. 317. 1.

⁵ Fejér: CD. X. 2. 815. 1. Orsz. Itr. Dl. 8588.

⁶ Wagner: Anal. Seep. I. 413. 1. Wick Béla: A kétszázéves kassai ispotály-templom. Kassa, 1930. 13. 1.

⁷ Fejér: CD. X. 2. 168. 1.

⁸ Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár tört. I. kötetéhez. 363. 1.

Egyháztört. eml. I. 206. 1.

⁹ Szendrei: Miskolc város története. III. 145. és 149. 1.

¹⁰ Vámosy i. m. 20. s k., 40. s k. 1. Melléklet II. tábla. Egyháztört. eml. IV. 210. s k. 1. Fejér: CD. X. 7. 141.1. Ortway i. m. II. 4. 301.1.

¹¹ Házi: Sopron története. I. 7. 373. 1., II. 1. 138. 1.

¹² Wagner: Anal. Seep. I. 416. 1.

¹³ Tört. Tár, 1903. 128. 1.

¹⁴ Fejér: CD. X. 3. 117. 1.

¹⁵ Herpay i. m. és h.

¹⁶ L. főntebb a rendek tárgyalásánál.

¹⁷ Századok. 1903. 336. 1. Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt. I. 535- 1.

¹⁸ Monum. hist. Zagr. III. 89. 1.

¹⁹ Monum. Vat. I. 4. 196. 1.

²⁰ Wenzel: Stibor vajda. 195. 1.

²¹ Fejér: CD. X. 2. 815. 1. Orsz. Itr. Dl. 8588.

²² Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I. 62. 1.

kassai,¹ leleszi,² leibici,³ lőcsei,⁴ pásztói,⁵ szécsényi,⁶ váci,⁷ váradi⁸ ispotály. Számos ispotályt helyeztek magyarországi Szent Erzsébet oltalma alá is, akinek önfeláldozó, heroikus jótékonyágáról legendák szálltak és beszéltek. Így az egyik budait,⁹ besztercebányait,¹⁰ debrecenit¹¹, egy egri egyházmegyeit,¹² a kolozsvárit,¹³ lippait,¹⁴ az egyik pécsit,¹⁵ az egyik pozsonyit,¹⁶ a Selmecebányait,¹⁷ sopronit,¹⁸ szakolcait,¹⁹ szege-dit,²⁰ szepesváraljait,²¹ szőlősit,²² tordait,²³ újbányait,²⁴ váradit²⁵ s a zágrábit.²⁶ Szűz Máriáról volt elnevezve a zágrábi egyházmegyében fekvő barbotai,²⁷ az eperjesi,²⁸ a körmöcbányai,²⁹ a veszprémi,³⁰ az egyik zágrábi,³¹ Szent Lászlóról az

¹ Wagner: Anal. Scep. I. 414. 1. Wick i. m. 13. 1.

² Föntebe, 17. 1.

³ M. Schmauk: Supplementum. II. 153. 1.

⁴ Wagner: Anal. Scep. II. 131. 1. Hain Gáspár lőcsei krónikája. 15. és 25. 1.

⁵ Gr. Vay Itr. Berkeszen, Szabolcs vm. 1481. sz. Ezt az adatot dr. Jakó Zsigmond kedves barátomnak köszönöm.

⁶ Monum. Vat. I. 4. 196. 1.

⁷ Egyháztört. eml. III. 373. 1.

⁸ Békefi: A káptalani iskolák tört. 1540-ig. 404. s k. 1.

⁹ Monum. eccl. Strig. III. 425. i.

¹⁰ Bossányi: Reg. suppl. II. 363. 1.

¹¹ Herpay i. m. a 22. után betoldott lap.

¹² Monum. Vat. I. 5. 77. 1.

¹³ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. II. 243. 1.

¹⁴ Lukcsics i. m. 107. 1.

¹⁵ Koller i. m. III. 210. 1. Fejér: CD. X. 2. 125. 1.

¹⁶ Ortway i. m. II. 4. 301. 1.

¹⁷ Hont vm. és Selmecebánya sz. kir. város monográfiája (Magyarország vármegyéi és városai). 223. 1.

¹⁸ Házi: Sopron középkori egyháztörténete. 150. s k. 1.

¹⁹ Fejér: CD. X. 7. 405. 1.

²⁰ Reizner i. m. III. 54. 1.

²¹ Wagner: Anal. Scep. III. 169. és I. 416. 1.

²² Tört. Tár, 1903. 128. 1.

²³ A. Szeredai: Notitia veteris, et novi capituli eccl. Alb. Transsilvaniae. (Gyulafehérvár, 1791.) 147. 1. Egyháztört. eml. V. 498. 1.

²⁴ Fejér: CD. X. 3. 117. 1.

²⁵ Arch. Ért. 1923—26. 187. 1.

²⁶ Monum. hist. Zagr. II. 73. és 234. 1.

²⁷ Lukcsics i. m. 252. 1.

²⁸ Iványi: Eperjes levéltára. I. 99. 1.

²⁹ Fejér: CD. IX. 5. 588. 1.

³⁰ Egyháztört. eml. II. 227. 1.

³¹ Monum. hist. Zagr. X. 42. 1.

egri,¹ az egyik pozsonyi,² az újlaki,³ Szent Miklósról a pesti,⁴ a nagybányai,⁵ székesfehérvári,⁶ Krisztus testéről a boti,⁷ Mindenszentekről a miskolci,⁸ a Szent Keresztről, kimutathatóan 1393-tól, az egyik körmöcbányai⁹ (előbb Szűz Máriáról), a Szent László-fürdő mellett fekvő váradi ispotály kápolnája,¹⁰ Szent Jakabról az egri,¹¹ Szent Bertalanról a másik pécsi,¹² Szent Péter apostolról a másik szegedi,¹³ Szent Gellértről az egyik budai,¹⁴ Kozma és Damjánról a csázmái,¹⁵ Mária Magdolnáról a beregszászi,¹⁶ Szent Lénádról az olasz¹⁷ és a kassai,¹⁸ Szent Katalinról a másik veszprémi,¹⁹ Szent Elekről a gyulai²⁰ stb.

A XVI. század közepéig több olyan ispotállal is találkozunk, amelyekről létezésük pusztán tényén kívül mit sem tudunk. Ilyenek a bazini,²¹ a Szent Pál-utcában álló budai,²² enyedi,²³ nagyszombati,²⁴ késmárki,²⁵ pápai,²⁶ a két trencsényi,²⁷ ungvári²⁸ és a soproni zsidó-ispotály.²⁹

¹ Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. I. 476. 1.

² Vámosy i. m. Melléklet. II. t. Ortway i. m. II. 4. 294. 1.

³ Koller i. m. IV. 252. 1.

⁴ Magyar Tört. Tár. 1863. 23. 1.

⁵ Fejér: CD. X. 4. 711. 1. X. 7. 219. 1.

⁶ Monum. Veszpr. I. 95. 1.

⁷ U. o. II. 337. 1.

⁸ Szendrei i. m. III. 121. 1.

⁹ Fejér: CD. X. 2. 168. 1.

¹⁰ Bunyitay: Szent László kir. emlékezete. (Bp., 1892.) 86. 1.

¹¹ Theiner: Vetera monum. hist. Hungáriám s. ill. I. 175. 1.

¹² Bossányi i. m. I. 185. 1. Monum. eccl. Strig. III. 284. 1.

¹³ Reizner i. m. III. 54. 1.

¹⁴ Divéky i. m. 26. 1.

¹⁵ Lukcsics i. m. 100. 1.

¹⁶ Monum. Vat. I. 4. 292. 1.

¹⁷ Wagner: Anal. Seep. I. 280. 1.

¹⁸ Kemény: A reformáció Kassán. Kassa, 1891. 6., 43. 1.

¹⁹ Monum. Veszpr. III. 237. 1.

²⁰ Scherer Ferenc: Gyula város tört. (Gyula, 1938.) I. 96. 1.

²¹ Egyháztört. eml. V. 94. 1.

²² Fővárosi ltr. 1504. év.

²³ Egyháztört. eml. V. 70. 1.

²⁴ Monum. eccl. Strig. III. 363. 1. Wagner: Anal. Seep. I. 172. s k. 1.

²⁵ Wagner i. m. II. 106. 1.

²⁶ Egyháztört. eml. IV. 143. 1.

²⁷ Divéky i. m. 191. 1.

²⁸ Egyháztört. eml. IV. 219. 1.

²⁹ Házi: Sopron tört. I. 7. 220. 1.

Ismerünk ispotályépítési terveket is, amelyek megvalósulásáról azonban multunk emlékei nem beszélnek. IV. László király bizonyos vétségét jóváteendő évi 100—100 márkát utalt ki egy ispotály építésére,¹ Nagy Lajos pedig a Neszmély melletti Almáson szándékozott lelkiüdvösségére ispotályt emeltetni.²

¹ Fejér: CD. V. 3. 28. s k. 1.

² Pannonhalmi rendtört. II. 138. s k. 1. Komáromi Újság, 1902. márc. 30.

BEFEJEZÉS.

Szegények, magatehetetlenek, gyámolításra szorulók mindig voltak és lesznek, amióta és amíg csak ember él a földön. Ezek sorsa legelsősorban az egyes korok és népek szellemi beállítottságának a függvénye. A középkori ember élete teljesen a vallásosság jegyében folyt le. A szegényügy megoldását is ennek a keretében kereste és találta meg. Valóban nem volt a középkornak egyetlen szaka sem, mely fel ne tudott volna mutatni a szükségleteknek megfelelő karitatív tevékenységet. Ha a régi erők elégtelenek, lanyhulnak vagy eredeti hivatásuktól eltérnek, mindig ott a visszahatás, mely újakat állít sorompóba és léptet a helyükbe. A szerzetes-, lovag-, ispotályos rendek és testvérületek, világi papok és a polgárság ilyirányú tevékenysége mind egy-egy fejezete a középkori szegénygondozás történetének. Az újkor ezen a téren is új ösvényeket vágott és új problémákat vetett fel. A munkaképtelen, támasznélküli szegények mellett feltűnnek a középkorban úgyszólván teljesen ismeretlen munkanélküliek szerencsétlen tömegei, melyek mind segítségért kiáltanak, és nem egyszer, főképp ha a gazdasági élet mélypontra száll, felborulással fenyegetik a társadalom rendjét. Minthogy a középkori szellem elhanyaglásával a karitászát éltető források is elapadtak, a kérdés megoldása felé is csak a modern állami élet egész területét átszövő bürokrácia eszközeivel lehet közeledni. Közép- és újkor között párhuzamot vonni abban a vonatkozásban, hogy melyik jutott közelebb a megoldáshoz, a korviszonyok változása miatt meddő és eredménytelen kísérlet volna. Ha azonban a szegények iránti lelki beállítottságot nézzük és tekintetbe vesszük azt, hogy a középkor szegénygondozása teljességgel az önkéntes adományozáson épült, a mérleg kétségtelenül ennek a javára billen az újkor rideg, bürokratikus szegény támogatásával szemben.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	Lap 3
1. A középkor karitása	6
2. A szerzetesrendek és a szegényügy.....	13
3. Lovag- és ispotályos rendek	20
A johanniták.....	22
A Szent Antalról nevezett ispotályos rend	28
A Szentlélekről nevezett ispotályos rend.....	37
4. A szegényügy és a városi polgárság.....	49
5. Világi papság.....	74
6. A középkori ispotály.....	94
Befejezés.....	105